

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI**

**ZEYDİYYE FIKHINDA GAYR-İ MÜSLİMLERLE
İLİŞKİLER İLE İLGİLİ HÜKÜMLER VE HANEFÎ FIKHI
İLE MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine YAVAŞ

BURSA 2019

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

**ZEYDİYYE FIKHINDA GAYR-İ MÜSLİMLERLE
İLİŞKİLER İLE İLGİLİ HÜKÜMLER VE HANEFÎ FIKHI
İLE MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine YAVAŞ

Danışman:

Dr. Eren GÜNDÜZ

BURSA 2019

TEZ ONAY SAYFASI

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İslâm Hukuku Bilim Dalı'nda 701523037 numaralı Emine YAVAŞ'ın hazırladığı "Zeydiyye Fıkında Gayri Müslimlerle İlişkiler İle İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkı İle Mukayesesi" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 03/10/2019 günü 15.30-17.15 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği (oybirliği/oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğretim Üyesi
Fren GÜNÜR
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ATEŞ
DUMUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahim KUZAL
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

03/10/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 26/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: Zeydiyye Fıkında Gayr-i Müslimlerle İlişkiler İle İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkı İle Mukayesesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 97 sayfalık kısmına ilişkin, 26/08/2019 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

26/08/2019

Adı Soyadı: Emine Yavaş
Öğrenci No: 701523037
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: İslam Hukuku
Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Eren GÜNDÜZ

Tarih: 26/08/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum“Zeydiyye Fıkında Gayr-i Müslimlerle İlişkiler İle İlgili Hükümler ve Hanefi Fıkhı İle Mukayesesi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

17.10.2019

Adı Soyadı	: Emine Yavaş
Öğrenci No	:701523037
Anabilim Dalı	:Temel İslâm Bilimleri
Programı	:Tezli
Statüsü	: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı :Emine YAVAŞ
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı : İslâm Hukuku
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi+102
Mezuniyet Tarihi : /.... / 2019
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Eren GÜNDÜZ

ZEYDİYYE FIKHI'NDA GAYR-İ MÜSLİMLERLE İLİŞKİLER İLE İLGİLİ HÜKÜMLER VE HANEFÎ FIKHI İLE MUKAYESESİ

Bu tez, klasik dönem Zeydiyye fakihlerinden Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyin b. Hârûn'un *Tecrîd* adlı eseri esas alınarak, aynı dönem Hanefî fakihlerinden Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudûrî'nin *Muhtasar* adlı eserinin "siyer" bölümlerinin çeşitli yönlerden karşılaştırılması suretiyle, bu iki mezhep arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın konusu ve amacı, sınırları, metodu, literatür ve İslâm devletler hukukuna dair genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde çalışmaya konu edilen *Tecrîd* ve *Muhtasar*'ın müellifleri, Zeydiyye ve Hanefî mezhebinin başka bazı öncü imamları, bu iki mezhebe ait önemli bazı eserler ve mezheplerin yayıldıkları bölgeler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde *Tecrîd* ve *Muhtasar* şekil, etkilendiği kaynaklar, dil ve üslup bakımından karşılaştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise *Tecrîd* esas alınarak iki eserin "siyer" bölümlerinin mukayesesi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

İslam hukuku, Siyer, Zeydiyye fıkhi, Hanefî fıkhi, Gayr-i Müslim, Savaş, Esir, Ganimet

ABSTRACT

Name and Surname	: Emine Yavaş
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Islamic Law
Degree Awarded	: Master
Page Number	: xi+102
Degree Date	: / / 2019
Supervisor	: Dr. Öğr. Üyesi Eren GÜNDÜZ

PROVISIONS RELATING TO RELATIONS WITH THE NON-MUSLIMS IN ZAYDĪ FİQH AND COMPARISON WITH HANAFĪ FİQH

The Propose of the following thesis is an analysis and reveal of similarities and differences between Zaydi and Hanafi law school on issues related to international relations named “Kitab al-Siyar”. The main sources of the research are two books, *Tajrīd* for the Zaydi faqih al-Muayyad Billah Ahmed ibn al-Husayn ibn Harun, written in the classic period of Zaydith fiqh and *Mukhtasar* forthe Hanafi faqih Abu al- Husayn Ahmad ibn Abu Bakr al-Quduri, who lived at the same classic period. The research method is a comparative study both of the works by the different ways. The research work consists of the introduction and three parts. There are talked about choice of the theme, limitation, method of the research, bibliography and common information about law of the Islamic states in introduction. The first part is about authors of the works *Tajrīd* and *Mukhtasar*, and the Zaydi and Hanafi law schools, and other important works written regarding these schools and areas of their popularity. Second part is devoted to the general forms of the above mentioned works, books, which were an inspiration of them, including comparative study of the Works by the literary language and method of writing. Comparative there made a comparison of the siyar parts of *Tajrīd* and *Mukhtasar*, choosing *Tajrīd* as a main goal.

Keywords:

Islamic States Law, Zaydī fiqh, Hanafī fiqh, Non Muslim, War, Peace,
Mukhtasar, Tajrīd

ÖNSÖZ

Devletler hukukuna ait meseleler, İslâmiyet'in ilk yıllarından itibaren gerek teorik gerekse pratikte etkin olmuş ve İslâm hukukunun ana konularından biri haline gelmiştir. Nitekimbu ilk yıllardaki müslümanların, müşrikler ve kâfirlerle yaptıkları savaş ve mücadelelere ek olarak, ehl-i kitap ile birlikte yaşamak durumunda kalmaları gibi bizzat o dönemin sosyal hayatını ilgilendiren meseleler paralelinde oluşturulan birtakım kaideler, İslâm devletler hukuku alanını da beraberinde getirmiştir.

İlk dönemlerden günümüze gelinceye kadar, farklı mezhepler bazında bu alana ait oluşturulan eserlerin tümünün en önemli ikikaynağı kuşkusuz Kur'an-ı Kerim vesünnettir. Kaleme alındıkları dönemin özelliklerini taşıyan bu eserlerde içerik, yazım şekli, dil ve üslup açısından bazı benzerlik ve farklılıklar görülmektedir.

Bu çalışma da söz konusu alanda, ehl-i Sünnete yakınlığıyla bilinen Şîi mezheplerinden Zeydiyye mezhebine ait, en sistematik fûru kitaplarından biri olan *Tecrîdve* Hanefî mezhebini en iyi, en güvenilir şekilde temsil eden kaynakların başında gelen *Muhtasar* eserleri esas alınarak hazırlanmıştır. Her iki eser de gerek içerik gerekse biçimsel anlamda karşılaştırılarak, eserlerin gayri müslimlerle ilişkiler bazında benzerlik ve farklılıkları üzerinde durulmuş, bu bağlamda bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Tezin her aşamasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Eren GÜNDÜZ'e, yüksek lisans eğitimimin başından sonuna yardım ve desteğiyle hep yanımda olan kıymetli hocam Prof. Dr. Ali KAYA'ya, ders ve tez döneminde emeği geçen diğer tüm hocalarıma, Arapça bazı metinlerin anlaşılmasında katkı sağlayan arkadaşım Arş. Gör. Sümeyye KARAŞ'a ve her zaman her durumda beni destekleyen güzel aileme teşekkür ederim.

Emine YAVAŞ

BURSA 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
II. METOD	1
III. LİTERATÜR	2
IV. SİYER (İSLÂM DEVLETLER HUKUKU) KAVRAMI.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEYDİYYE FIKHI İLE HANEFİYYE FIKHİNİN GENEL MUKAYESESİ.....	5
I. ÖNEMLİ FAKİHLER.....	5
A. Zeydiyye’de Önemli Fakihler	5
1. İmam Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn (ö. 122/740)	6
2. Ebû Muhammed el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî (ö. 246/860).....	7
3. Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım (ö. 298/911).....	8
4. Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyn b. Hârûn (ö. 411/1021)	9
B. Hanefiyye’de Önemli Fakihler	10
1. İmam Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit b. Zûtâ (ö. 150/767).....	10
2. Ebû Yusuf Ya’kûb b. İbrahim b. Habib (ö. 182/798)	11
3. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805)	12
4. Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudûrî (ö. 428/1037).....	13
II. ÖNEMLİ KİTAPLAR	14
A. Zeydiyye’de Önemli Kitaplar	14
1. <i>el-Mecmû’l-Fıkhî</i>	14
2. <i>Emâlî</i>	16
3. <i>Kitâbu’l-Ahkâm fi’l-Halâli ve’l-Harâm</i>	18
B. Hanefiyye’de Önemli Kitaplar	19
1. <i>el-Asl (el-Mebsût)</i>	20
2. <i>el-Kâfî</i>	21
3. <i>Muhtasar</i>	22
III. YAYILDIKLARI BÖLGELER.....	24
A. Zeydiyye’nin Yayıldığı Bölgeler	25

B. Hanefiyye'nin Yayıldığı Bölgeler.....	27
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

TECRÎD VE MUHTASAR ESERLERİNİN GENEL MUKAYESESİ	30
I. ŞEKİL BAKIMINDAN MUKAYESE.....	30
A. Konuların Tasnifi	30
1. <i>Tecrîd</i> 'de Konu Tasnifi	30
2. <i>Muhtasar</i> 'da Konu Tasnifi	31
B. Yazım Şekli	42
1. <i>Tecrîd</i> 'de Yazım Şekli	42
2. <i>Muhtasar</i> 'da Yazım Şekli	43
II. ETKİLENDİĞİ KAYNAKLAR BAKIMINDAN MUKAYESE	45
A. <i>Tecrîd</i> 'de Kaynaklar	45
B. <i>Muhtasar</i> 'da Kaynaklar	47
III. DİL VE ÜSLUP BAKIMINDAN MUKAYESE	51
A. <i>Tecrîd</i> 'de Dil ve Üslup.....	51
B. <i>Muhtasar</i> 'da Dil ve Üslup.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TECRÎD'DE GAYRİ MÜSLİMLERLE İLİŞKİLER İLE İLGİLİ HÜKÜMLER VE BUNLARIN MUHTASAR İLE MUKAYESESİ.....	55
I. İSLÂM ORDUSUNUN GAYRİ MÜSLİM DÜŞMANA KARŞI TAVRI	55
A. İslâm Ordusunun Savaşta Önce Düşmana Karşı Tutumu.....	55
B. Savaşta Sonra Düşmana Karşı Muamele	57
C. Savaşta Düşman Din Adamlarına Ve Yaşlılara Karşı Tutum	58
D. Muhafızlardan Yardım Alma.....	59
E. İmamda Bulunması Gereken Özellikler	60
F. Komutanlarda Bulunması Gereken Bazı Özellikler	61
G. İmamın Göndereceği Seriyeye İçin Orduya Tavsiyede Bulunması	61
II. ESİRLERLE İLGİLİ HÜKÜMLER	62
A. Müslümanların Esir Aldıkları Kimselere Yapacakları İşlem.....	62
B. Harp Ehlinden Birinin Elindeki Ümmüveled ve Mükâtep Kölenin Durumu	63
C. Müslüman Bir Cariyenin Bir Zimmîden Hamile Kalması Durumu.....	66
D. Anne-Babasından Birisi Müslüman Olan Çocuğun Durumu	66
E. Dâru'l-Harpteki Kölenin Müslüman Olması.....	67
F. Çocuğun Anne-Babasının Dininden Sayılıp Sayılamayacağı Durumlar.....	68
III. GANİMETLERLE İLGİLİ HÜKÜMLER	69
A. Savaşa Katılanların Ganimetten Payları	69
B. Zalimlerin Haksızca Topladıkları Mallara El Konulması	73
C. Ganimet İçinde Bulunan ve Önceden Bir Müslümana Ait İken Müşrikler Tarafından Ele Geçirilmiş Mallar	74
D. Zalimlerin Gasbettiği Mallar.....	74

E. Seleb Nedir?	75
F. Askere Teşvik İçin Seleb Vaadinde Bulunulması	76
G. Farklı Durumlarda Seleb	77
IV. EMAN VERME, İSYANCILAR VE MÜRTET KÖLE İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	78
A. Eman Verme (Güvence Vermek).....	78
1. Eman Vermenin Sınırı.....	78
2. İslâm Ehlinden Bir Kimsenin Şirk Ehlinden Birine Eman Verme Durumu	79
3. Eman Verme Yetkisi Olmayanlar	81
B. İsyancılar (Bağy Ehli)	82
1. Bağy Ehli İle Savaşma	82
2. Ele Geçirilen İsyancılar ve Malları	84
3. Bağy Ehli İle İlgili Bazı Durumlar.....	86
C. Harp Ehlinden Birinin Elindeki Mürtet Kölenin Durumu	86
D. Harp Ehlinden Birinin Elindeki Mürtet Ümmüveled Cariye ve Mükâtep Kölenin Durumu	87
V. İSLÂM VE DÜŞMAN TOPRAKLARINDAKİ BAZI DURUMLAR	88
A. İmamın Sorumlulukları	88
B. İmamın Ümmetinin Sorumlulukları	89
C. İmamın İmametden Uzaklaşma Durumu	90
D. Teslim Olarak Zimmet Ehli Olmayı Kabul Edenlerin Durumu.....	91
E. Zimmet Ehli Olmayı Kabul Eden Harbîlerin Ellerindeki Köleler	91
F. Daru'l-Harp Vatandaşlarının İslâm Topraklarına Girdiğinde Cizye Sorumluluğu	92
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	97

KISALTMALAR

Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen makale	a.g.m.
Aleyhisselam	(a.s.)
Bakınız	bkz.
Baskı	b.
Bin	b.
Cilt	C.
Çeviren	çev.
Hazreti	Hz.
Hicrî	h.
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	H.Ü.İ.F.D.
Madde	mad.
Ölüm	ö.
Radiyellâhu anh	(r.a.)
Sallallahü Aleyhi ve Sellem	(sas)
Sayfa	s.
Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi	DİA
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi	İSAM

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Çalışmanın konusu, Zeydiyye mezhebindeki gayri müslimlerle ilişkiler ile ilgili hükümlerin incelenerek bunların Hanefi mezhebi ile karşılaştırılmasıdır. “Siyer” konusunun tercih edilme nedeni, müslümanlar ile gayri müslimler arasındaki karşılıklı hukukun, şahsım adına merak edilen bir konu olmasından kaynaklanır.

Tezin amacı, Zeydiyye mezhebi ağırlıklı olmakla birlikte, her iki mezhepten seçilmiş temel iki eser rehberliğinde “gayri müslimlerle ilişkiler ile ilgili hükümler” temel alınarak, iki mezhep arasındaki ortak ve farklı yönlerin neler olduğu ve bu kısımların nasıl ele alındıkları, hükümleri çıkarırken yararlanılan bilgi kaynaklarının neler olduğu, müelliflerin daha çok önem verip detaylı şekilde anlattıkları kısımların hangileri olduğu ve bunları nasıl açıkladıklarının mukayeseli bir şekilde incelenmesi ve genel anlamda bu iki mezhep arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmeye çalışılmasıdır.

Araştırmamızda, aynı dönemde yazılmış olmaları ve birbirlerine yakın özelliklere sahip olmaları dikkate alınarak, Zeydiyye mezhebini temsilen Müeyyed-Billâh’ın (ö. 411/1021) *Tecrîd*’i, Hanefî mezhebini temsilen de Ahmed el-Kudûri’nin (ö. 428/1037) *Muhtasar*’ı tercih edilmiştir.

II. METOD

Çalışmaya konu olan “siyer” bölümünün ele alındığı eserlerden biri, Zeydiyye içerisinde klasik dönemin en önemli birkaç eserinden biri olan *et-Tecrîd fî Fıkhi’l-İmâmeyni’l-A’zameyni el-Kâsım b. İbrâhîm ve’l-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn*’dir. Diğeri ise teşekkül döneminden klasik döneme geçiş evresinde kaleme alınmış olan *Muhtasaru’l-Kudûri*’dir.

Tezin ana kaynağı bu iki kitabın söz konusu bölümü olduğu için çalışma her iki eserin de bu bölümlerinin okunmasını, Türkçe çevirisi olmayan *Tecrîd* eserinin ve

yardımcı kaynak olarak faydalanılan *Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Halâli ve'l-Harâmadlı* eserin çalışmaya konu olan 'siyer' bölümlerinin tercümesini, yine *Tecrîd* ve *Muhtasar*'ın çeşitli özelliklerinin tespit edilipmuhteva, yöntem, dil ve üslup gibi farklı yönlerden incelenmesini gerekli kılmıştır. Eserler arasındaki benzerlik ve farklılıkları görebilmek için aynı şekilde yine bu yönlerden karşılaştırılması gerekliliği sonucu bu anlamda mukayeseli bir çalışma yapılmaya gayret edilmiştir.

III. LİTERATÜR

Tez konusu, iki temel metin üzerine yapılan bir incelemeye dayandığı için, çalışmanın ana kaynaklarını da sözü geçen bu iki eser oluşturmaktadır. Birinci kaynak, Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyin b. Hârûn'un *et-Tecrîd fi Fıkhî'l-İmâmeyni'l-A'zameyni el-Kâsım b. İbrâhîm ve'l-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyin* adlı eseridir. Eserin Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali (es-Sekâfiyye, San`â', 1422/2002) baskısı kullanılmıştır. İkinci ana kaynak ise, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin *Muhtasaru'l-Kudûrî* adıyla bilinen eseridir. Bu eserin Soner Duman ve Osman Güman'ın Türkçe'ye çevirisini yaptığı İstanbul (2015) baskısı esas alınmıştır. Bu tercihimizde, onun, alanın uzmanı kişilerin editörlüğünde yapılmış son baskı olması etkili olmuştur. Edisyon kritikleri yapılmamış olduğundan iki eserin mukayesesinde esas aldığımız bu baskıların kitap ve bab başlıkları, eserlerin orijinalini tam yansıtmıyor olabileceği için yapacağımız karşılaştırma sınırlı bir karşılaştırma olacaktır.

Ayrıca yardımcı kaynak olarak iki eser daha kullanılmıştır. Bunların ilki, Zeydiyye fikhına ait Hâdî-ilelhakk, Yahyâ b. el-Hüseyin'in *Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Halâli ve'l-Harâm* adlı (Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, Sa`de, 1420/1999) eseridir. Üçüncü bölümde, *Tecrîd*'deki hükümlerin gerekli görülen bölümleri hakkında, bu eserden yararlanarak açıklama yapılmasının, konuyu daha anlaşılır kılma adına faydalı olacağı düşünülmüştür. Aynı şekilde, Hanefî fikhına ait Hüsamettin Vanlıoğlu, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel ve Abdullah Hiçdönmez'in Türkçe'ye çevirisini yaptığı, Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî'nin *Muhtasar-ı Kudûrî Şerhi Lübâb Tercümesi* adlı (İstanbul 2017) baskılı eseri de *Muhtasar*'daki bazı hükümlerin açıklanmasında kullanılmıştır.

IV. SİYER (İSLÂM DEVLETLER HUKUKU) KAVRAMI

Devletler hukuku; savaş, barış ve tarafsızlık durumlarında devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerini düzenleyerek karşılıklı birtakım hak ve sorumlulukları konu edinen bir hukuk dalıdır.¹ İslâm devletler hukuku ise, bir İslâm devletinin diğer devletlerle olan ilişkilerinde hukukun belli bir kısmı, antlaşmaların ortaya çıkardığı mecburiyetler ve ülkenin geleneği ekseninde etkileşim içinde olmasıdır.²

İslâmî uluslararası hukuk tümüyle ve sadece bir İslâm devletinin iradesine dayanır. Bu devlet de İslâm hukukunun(şeriatın) denetimindedir. İslâm, kendi uluslararası hukuk sistemini itina ile hazırlamıştır. Yetkisini ülkenin diğer İslâm kanunları gibi aynı kaynaktan, Allah ve Rasulü'nden (sas) alır.³

İslâm devletler hukukunun kapsadığı konular genel olarak bakılacak olursa; bunlar “yabancılarla olan hasmane ve barış esasına dayalı ilişkiler, dinden dönen mürtetlerle ilgili ilişkiler ve devlete isyan edip ayrı bir siyasi güç haline gelen isyancılarla (ehl-i bağı) ilgili hükümler, zimmîlerle ilişkiler ve onlarla ilgili hükümler” şeklindedir. İslâm devletler hukukunun temelini, Kur’an ve sünnet oluşturur. Konuyla ilgili 25 kadar ayet içeren Kur’an-ı Kerim, bu anlamda ilk ve aslı kaynaktır. Ayetler arası ilişkilerin tespit edilmesinde ve ek hükümlerin konulmasında ise Hz. Peygamber’in sözleri ve fiilî uygulamaları temel alınmıştır.⁴ Sonra bunlara râşid halifelerin ve sahâbenin örnek kabilinden uygulamaları da dâhil edilmiştir.⁵ Ayrıca, Hamidullah’ın ifade ettiği üzere bunlara, Müslüman hükümdarlarının uygulamaları, hukukçuların görüşleri (icma ve kıyas), hakem kararları, sözleşme ve anlaşmalar, resmî talimatlar, başka devletlerle yapılan karşılıklı düzenlemeler, uluslararası kanunlar ve tek taraflı beyanlar, örf ve adetler” gibi başka kaynaklar da ilave edilmiştir.⁶

¹ Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Fecr Yayınları: 54, 1998, s. 21.

² Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012, s. 11.

³ Hamidullah, a.g.e., s.12.

⁴ Necmeddin Güney, *Kudûri'nin “Şerhu Muhtasari'l-Kerhî” Adlı Eserinin ‘Siyer’ Bölümünün Edisyon Kritiği, (Yüksek Lisans Tezi)*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2006, s. 83.

⁵ Güney, a.g.e., s. 83.

⁶ Bkz. Hamidullah, a.g.e., s. 35, 36, 37, 46, 48, 49.

İslâm devletler hukukuna hâkim olan kaide ve hükümlerde belirleyici durumda olan temel ilkeler, bu bölümde kendisine sıkça atıf yapılmış olan Ahmet Yaman'dan iktibasla şöyle sıralanabilir:

“1. Hukûkîlik: Siyasî bir otoritenin takdirine dayalı değişkenlik ve keyfilikten uzak, ilâhî bir temele dayalı, esasları evvelden belirlenmiş uyulması gereken kurallar(hukuk) topluluğu.⁷2. Ahlâkîlik: Kur'an-ı Kerim ve İslâm Peygamberi'nin uygulamalarından çıkarılan sistematik bir ahlâkîlik; uluslararası ilişkiler bazında bizce dürüstlük, adalet, iyiliksever olmak, barışseverlik, kötülüğe ve zulme engel olmak, iyilik uğrunda yardımlaşmak ve İslâm'ın kemale ulaştırdığı evrensel doğruların uluslararası toplumda yaygın kabul görmesi için çaba sarf etmek gibi değerler çerçevesinde temellerini bulur.⁸ 3. Adalet: Toplumun hedefi, idesi ve mânevî ideali.⁹ 4. Eşitlik: Irk ayrımını reddetme.¹⁰5. Ahde Vefa: Milletlerarası ilişkilerin istikrar içinde devamı için, taraflarca akdedilen anlaşmaların gereğini yerine getirme.¹¹6. Din Tebliği İlkesi: Evrensel bir din olan İslâm'ı tüm insanlara duyurma görevi.”¹²

⁷ Yaman, a.g.e., s. 45.

⁸ Yaman, a.g.e., s. 47.

⁹ Orhan Münir Çağlı, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, İstanbul: İkinci Yayım, 1963, s. 30; Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul: İkinci Yayım, 1992, s. 31; Yaman, a.g.e., s. 48.

¹⁰ Yaman, a.g.e., s. 50.

¹¹ Yaman, a.g.e., s. 53.

¹² Yaman, a.g.e., s. 45- 56.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEYDİYYE FIKHI İLE HANEFİYYE FIKHİNİN GENEL MUKAYESESİ

Tezin bu bölümünde amaçlanan, asıl konuya geçmeden önce Zeydiyye ve Hanefiyye mezhepleri hakkında ön bilgi niteliğinde genel bilgi vermektir. Bu amaçla öncelikle Zeydiyye ve Hanefiyye mezheplerinin önde gelen imamı genel anlamda tanıtılıp, devamında yine her iki mezhebin bazı önemli eserleri hakkında bilgi verilecek, son olarak da her iki mezhebin nasıl geliştikleri ve yayıldıkları yerlerin nereler olduğu üzerinde durulacaktır.

I. ÖNEMLİ FAKİHLER

A. Zeydiyye’de Önemli Fakihler

Zeydiyye, Ehl-i Sünnet’e en yakın Şîî mezhebidir. Başlangıçta siyasî bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bir fıkıh mezhebi haline gelebilmesi, Zeydî devletlerinin kurulmasıyla mümkün olmuştur. Burada mezhepte kuşkusuz en öncü kişiler olan Zeydiyye mezhebinin imamı Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn, Zeydiyye fikhinin temelini oluşturan Ebû Muhammed el-Kâsım b. İbrahim er-Ressîve Yemen’de kurduğu devletle birlikte burada Zeydî devletleşme anlayışını uygulama fırsatı bulup Zeydîliğin yayılmasını sağlayan Ressî’nin torunu el-Hâdî Yahyâ b. Hüseyin b. Kâsım ve de mukayese yapılacak iki eserden biri olan *Tecrîd*’in yazarı Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyin b. Hârûn anlatılacaktır.

1. İmam Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn (ö. 122/740)

Zeydiyye mezhebinin imamı, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ Vak'ası'ndan sağ kurtulan tek oğlu Ali Zeynelâbidîn'in oğlu, Hz Hüseyin'in torunudur. Doğum yeri Medine'dir. 122/740 tarihinde 42 yaşında vefat ettiğine dair rivayetler dikkate alındığında, 80 yılında doğduğu anlaşılmaktadır.¹³Bahsettiğimiz Zeyd b. Ali'nin babası Zeynelâbidîn, onun lakabı olup tam adı Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib'dir. Babası Ali Zeynelâbidîn'in hayatı, gözleri önünde ailesinden ondan fazla kişinin öldürülmesi üzerine yapayalnız kaldığı için üzüntü ve gözyaşı içinde geçmiştir. Zeynelâbidîn genel olarak heybetli, mütevâzi, hoşgörülü, cömert, fakir, yetim ve ihtiyaç sahiplerinin merhamet ve şefkatle yardımına koşan, bütün bu güzel özelliklerinin de getirisiyle halk tarafından çok sevilen ve kendisine saygı duyulan birisi haline gelmiştir. Siyasetten her zaman uzak durmuş, kendisini tamamen İslâmî ilimlere vermiştir. Daha çok da fıkıh ve hadis rivayetiyle ilgilenmiştir. İmam Zeyd'in dedesi Hz. Hüseyin, büyük dedesi, sahabilerin büyük kadısı, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali b. Ebî Talib'dir. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib ise Zeyd b. Ali'nin el-Bâkır lakabıyla bilinen büyük kardeşidir.¹⁴

Babasının vefatından sonra Zeyd ile el-Bâkır ilgilenmiştir. Babasının vefatında Zeyd'in bu evreye kadar babasından ders almış olduğu düşünülebilecek olmakla birlikte o daha çok, Ebu Hanife'nin de kendisinden ders aldığı el-Bâkır'ın ilmî terbiyesinde yetişmiştir. Etrafında ise kendilerinden etkilenmesinin muhtemel olduğu tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh alanlarında ileri seviyedeki büyük tabîiler vardır. Medine dışında da Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'a ilim odaklı seyahatlerde bulunmuştur. Çok namaz kılan ve güçlü bir hitabete sahip olan Zeyd b. Ali, çok aksiyonlu, alîm, fakîh, zâhit, cesur, açık sözlü olmak gibi birçok değerli özelliği de kendisinde toplamıştır. Üç evlilik yapmış olup Yahyâ, Hüseyin, İsa ve Muhammed adlarında dört oğlu vardır.¹⁵ Mezhebin usûlünün tedvînini kendisi yapmamış olup, mezhebi ictihadlarına bakarak talebeleri tesbit etmiştir. Delilleri ise kitap, sünnet, icmâ', kıyas, istihsan ve akıldır. Onun fıkıh

¹³ Saffet Köse, "Zeyd b. Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 313.

¹⁴ Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2013, s.682-716; Eren Gündüz, *Zeyd b. Ali Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuku Düşüncesindeki Yeri*, 1.Baskı, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2008, s. 29-33.

¹⁵ Gündüz, a.g.e., s. 34-39.

anlayışında ictihadın önemi büyüktür. Mezhep, fūrû'dakibazı konularda ayrılıklar olsa da çoğu konuda Hanefî mezhebiyle aynı görüştedir.¹⁶

Emevî halifelerinden Hişam b. Abdilmelik döneminde Kûfeliler, Zeyd b. Ali'ye Ehl-i beyt'in hakkını savunmasıyla ilgili davette bulunup kendisine biat etmişlerdir. Zeyd b. Ali, taraftarlarıyla ayaklanma hazırlığındayken bir kısmı biatini bozup birkısmı da gevşeklik gösterince kalan 280 kişiyle Kûfe valisi ordusuna karşı savaşmış, sonra Şam'dan gelen orduyla da savaşırken vefat etmiştir. *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân, el-Mecmû'u'l-Hadîsî ve'l-fikhî, Menâsiku'l-Hac ve Erkânuh, Risâletü'l-Hukûk, Kitâbu's-Safve ve Tesbîtu'l-İmâme* ona nispet edilen eser ve risalelerin bazılarıdır.¹⁷

2. Ebû Muhammed el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî (ö. 246/860)

Zeyd b. Ali'den sonra çoğu kaynağa göre Zeydiyye'de en önemli ikinci isim olarak bilinir. Kendisini bu kadar önemli yapan sebep ise Zeydiyye mezhebini ilk sistematize eden kişi olmasından kaynaklıdır. Zeydiyye'nin temelini oluşturan çalışmalarından sonra mezhep daha kolay anlaşılır hale gelmiştir.¹⁸

Hayatının ilk yıllarıyla ilgili kesin bilgiler olmasa da Medine'de doğup büyüdüğü bilinmektedir. Öncelikli eğitimini ailesinden almış olup hadisteki hocaları ise kız kardeşinin oğlu olan Ebu Bekir 'Abdülhamid b. Ebî Uveys ve kardeşi İsmail'dir.¹⁹ Zeydiyye kaynaklarına göre Medine, Mekke, Rey, Taberistan ve Kûfe'den birçok kişi kendisine biat etmiştir. Mısır'da yaklaşık on yıl kalarak bazı çalışmalar yapmıştır. Burada *er-Red ale'-Mulhid* kitabını yazmış ve fikhî konularda anlatımlarda bulunmuştur. Sonra Hicaz'a geçip Cebel-i Ress'e yerleşmiştir. Vefatına kadar başta kelam ve fıkıh olmak üzere tefsir, felsefe, tasavvuf gibi birçok alanda ilmî çalışmalar yapmış, pek çok kişi kendisinden ilim öğrenmiştir. 246/860 yılında Ress'de vefat etmiştir.²⁰ Bulunduğu bazı bölgelerde kendisine çok biat edilip yönetime karşı bir ayaklanma çıkarması için teşviklerde bulunulduğundan olsa gerek idareciler kendisini

¹⁶ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s.225.

¹⁷ Gündüz, a.g.e., s. 37-145.

¹⁸ Yusuf Gökalp, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 67-68.

¹⁹ Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım Er-Ressî*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 165.

²⁰ Gökalp, a.g.e., s. 67-69

her an bir ayaklanma çıkaracak potansiyelde biri olarak görseler de o, böyle bir ayaklanma çabasına hiç girmemiştir.

Zeydiyye mezhebi, Kasım b. İbrahim'e kadar cebrî anlayışa daha yakın iken kendisi bu anlayışa karşı çıkmış ve mezhebin daha çok Mutezile'ye yaklaşmasını sağlamıştır. Onun için risalesinde mezhepte olmazsa olmaz dediği beş esas önemlidir. Fakat Zeydiyye'de genel olarak 'imamet' mevzusu çok önemli bir yer teşkil ederken er-Ressî bu konuya hiç değinmemiştir. Yaklaşık hepsinin günümüze kadar gelebildiği çok sayıda eseri vardır. Eserlerinde aklın ön planda olduğu görülür. *Kitâbu'd-Delîli'l-Kebîr*, *Kitâbu'r-Redd ale'l-Mülhîd*, *Kitâbu't-Tevhîd*, *Kitâbu'l-Müsterşîdeserlerinin* birkaçıdır. Kendisinden sonra gelip Zeydiyye'nin Yemen'de yayılmasını sağlayan torunu Yahya b.el-Hüseyn'in üzerinde dedesi Ressî'nin etkisi büyüktür.²¹

3. Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım (ö. 298/911)

Zeydîler Devletini Yemen'de kurarak burada Zeydîliğin, devletleşme anlayışının yayılmasını ve şekillenmesini sağlayan Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım, çoğu kaynağa göre Zeydiyye'nin İmam Zeyd b. Ali ve dedesi Er-Ressî'den sonra üçüncü öncü kişisidir. Hâdî-İlelhak, lakabıdır. Babası el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrahim, annesi de Fâtîma bintü'l-Hüseyn b. Muhammed'dir.²²

Medine'de 245 (859) yılında Res'de doğmuştur. Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, babasından hadis dersleri almış, ilmî ve siyasî yönden amcaları Muhammed b. Kâsım b. İbrahim, Süleyman b. Kâsım b. İbrahim ve Hasan b. Kâsım b. İbrahim'in eğitiminden geçmiştir. Fıkıh ve hadis âlimlerinin yoğun olduğu çevrede doğmuş olması, Hâdî'nin genç yaşta ilmî yönden yüksek seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Cesur, zühd ve takva sahibi olarak bilinir.²³ İlmi, cesareti gibi başkasahip olduğu birçok değerli sıfatla herkesin takdirini toplayan Hâdî, ailesi tarafından geleceğin ideal imamı olarak görülür olmuştur. Ailesi ve amcaları tarafından desteklenen Hâdî, siyasî faaliyetler için Taberistan'ın Âmul şehrine gitmiş fakat bundan rahatsız olan idareci Muhammed b. Zeyd, kendisini bu bölgeden çıkarmıştır. Buradan ayrıldıktan sonra

²¹ Gökalp, a.g.e., s. 67-69; Ümit, a.g.m., s.165; Mehmet Ümit, "Hâdî ile'l-Hak ve Usûlü'd-Dîn Adlı Risalesi", Çorum, H.Ü.İ.F.D., C.6, S. 12 (2007/2), s. 120-121.

²² Gökalp, a.g.e., s. 91-92.

²³ Gökalp, a.g.e., s. 91-92.

Sa'de yöresindeki kabileler, sorunlarının çözümü için kendisini davet edince Kuzey Yemen'e gitmiş fakat kendisine itaat edilmeyince de Medine yakınlarındaki Fer'a'ya dönmüştür. Sa'de'den tekrar çağrılınca buraya gidip sorunları çözdükten sonra Kuzey Yemen'de hâkimiyetini kurmuştur. Kendisine biat edilmiş, imameti vefatına kadar sürmüştür. Necran'ı fethederek Karmatîlerle savaşırken elli üç yaşında vefatetmiştir.²⁴

Hâdî'de dikkat çeken en önemli özellik, onun imamet ve el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehî ani'l-münker ilkesine getirdiği farklı yorum şeklidir. Kasım b. İbrahim ile birlikte ortaya konan Zeydî fikirler, Hâdî tarafından tamamen sistematize edilerek belli esaslar halinde tasnife tabi tutulmuştur. Nitekim Yahya b. Hüseyin ile birlikte Zeydiyye'nin mezhep esasları tevhid, adalet, el-va'd-ve'l-void, nübüvvet ve imamet, el-emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehî ani'l-Münker olarak beş esas şeklinde netleştirilerek ortaya konmuştur.²⁵ Zeydiyye'nin mezhep esaslarını açıkladığı *Usûlü'd-Dîn* risalesi onun birçok eserinden bir tanesidir.²⁶

4. Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyin b. Hârûn (ö. 411/1021)

Zeydî imamlardandır. Deylem ve Gilâm'da siyasî faaliyetleri olan Ahmed b.Hüseyin'in babası Hüseyin b. Hârûn, Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn'in soyundandır. Müeyyed-Billâh lakabıdır. Müeyyed-Billâh, 333(944) yılında Âmül'de doğmuştur. Âmül'de ilk ilmi eğitiminden sonra Ebû'l-Abbas Ahmed b. İbrâhim'den Bağdat Mutezilesi kelamını ve Zeydî fikhını almıştır.²⁷ Katıldığı meclislerdeki bazı ilim münazaralarında üstün geldiği için vezirin takdirini kazanmıştır.²⁸

Başarısızlıkla sonuçlanan ilk isyanından sonra Deylem'de ikinci kere isyana kalkıştığında buradaki ahalinin çoğu kendisine biat etmiştir. Ordusuyla Hevsem'i ele geçirip bir sene oraya hâkim olduktan sonraki savaşta Hevsem'i kaybetmiş ve esir düşmüştür. Bazı ödemeler karşılığında kurtulduktan sonra önce Rey'e sonra Deylem'e geçmiştir. Burada güçlü bir ordu kurup tekrar Hevsem'e hâkim olduysa da çıkan bazı

²⁴ Ümit, a.g.m., s. 120-121.

²⁵ Gökalp, a.g.e., s. 180.

²⁶ Ümit, a.g.m., s. 122.

²⁷ Mustafa Öz, "Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 481; Öz, a.g.m., s.481.

²⁸ Öz, a.g.m., s.481.

ihtilaflar sonucu yine Hevsem elinden çıkmıştır. Kâbûs idaresindeki Ziyârîler'e karşı yaptığı savaşı önce kazanıp sonra kaybedince ordusu dağılmış, kendisi de Deylem'e dönmüştür. Müeyyed-Billâh, Rûyân halkının kendilerine zulmedildiği şikâyetleri üzerine, Rûyân'a yürümüş fakat Kâbûs'un oğlu Menûcihr'e mağlup olmuştur. Halk içinde çıkan bir anlaşmazlık sonucu başta Hasan el-Utrûş'un türbesi, Şiîlerin evleri ve mescidleri yağmalanınca Müeyyed-Billâh'dan yardım istendiğinde yeterince güce sahip olmadığından hiç müdahalede bulunamamış, Şiîleri mücadeleye teşviki de makes bulmamıştır. Son zamanlarını Lencâ'da geçirmiş ve yine burada vefat etmiştir.²⁹

Müeyyed-Billâh ve kardeşi Yahya b. Hüseyin, bazı konularda farklı görüşlere sahip olup bazı yenilikler yapsalar da genel anlamda Kâsım ve Hâdî'nin mezheplerini kabul etmişlerdir. İki kardeşin de katkılarının olduğu mezhebin bu yeni hali Hicaz ve Kûfe'deki Zeydîlerin çoğu ve acem bölgeleri tarafından benimsenmiştir. Eserlerinden *Tecrîd* ve *Bülge* kitaplarını Hâdî'nin fikhî üzere, *Ziyâdât* ve *İfâde*'yi ise kendi fikhî anlayışına göre te'lif etmiştir.³⁰

B. Hanefiyye'de Önemli Fakihler

Hanefiyye, dünyada başta Türkiye olmak üzere en fazla müntesibi olan Sünnî mezheplerden biridir. Hanefî mezhebi genel olarak, başta mezhebin imamı Ebû Hanîfe'nin olmak üzere, onun en önemli iki talebesi Ebû Yusuf ve Ebû Muhammed'in katkılarıyla oluştuğundan burada Ebû Hanîfe ve bu iki talebesi ve de *Tecrîd*'den başka mukayese yapılacak iki eserden diğeri olan *Muhtasar*'ın müellifi Kudûrî'nin anlatımına yer verilecektir.

1. İmam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ (ö. 150/767)

Hanefî mezhebinin imamıdır. Dedesi Zûtâ, Fars asıllı olup İran'dan köle olarak Kûfe'ye getirilip azad edilmiştir. Babası Sâbit, küçükken Hz. Ali ile görüşmüş, soyu ile ilgili hayır dualarını almıştır. 'Ebû Hanîfe' ve 'İmam-ı Âzam' lakabıdır. Çoğu rivayete

²⁹ Öz, a.g.m., s. 481.

³⁰ Gündüz, a.g.e., s.155-156.

göre 80(699) yılında Kûfe’de doğmuştur. Hem kumaş tüccarı olan babasının mesleğinde yetişmiş hem de ilim tahsilini sürdürmüştür.³¹

O dönem önemli ilim merkezi olan Kûfe’de birçok âlimden ders almış, küçük yaşta Kur’an-ı Kerim’i ezberlemiş, yedi kıraat imamından biri olan İmam Âsım’dan kıraat ilmini almıştır. Hz. Ömer, Ali, İbn Abbas ve İbn Mes’ûd’un talebesi olan büyük tabiin âlimlerinden de dersler almıştır. En büyük hocası Hammâd b.Ebî Süleyman’ın(ö. 120/738) yanında 18 yıl fıkıh tahsili görmüştür. Hocasının vefatından sonra Kûfe mescidinde onun yerine ders vermeye başlamış; Irak, Yemen, Horasan, Türkistan ve Arabistan’ın dört bir yanından gelen binlerce talebe derslerine katılmıştır. Yaklaşık 30 yıl süren bu ilim meclisinden geçen talebe sayısının 4000’i aştığı ve 40’ının içtihad seviyesine ulaştığı söylenmektedir.³²

Hayatının 52 yılı Emevîler, 18 yılı Abbasîler döneminde geçmiş, idareciler onun yüksek ilmî seviyesi ve halk nazarındaki değeri ve tesirinden yararlanmak için kendisine kadılık ve hazinedarlık teklif etmişler, fakat Ebû Hanîfe bunlara iltifat etmeyip geri çevirince, onu hapsetmiş ve ona işkence etmişlerdir. Vefatıyla ilgili hapisteyken zehirlenerek öldürüldüğü ya da hapisten çıkarılıp gözaltı durumundayken evinde vefat ettiği rivayetleri vardır. Eserleri iseakâide dair olup,*el-Fıkhu’l-ekber*, *el-Fıkhu’l-ebzat*, *Müsnedu Ebî Hanîfe*, *el-Vasiyye*, *Risâle ilâ Osman el-Bettî*, *el-Âlim ve’l-müteallim*, *el-Kasîdetu’l-kâfiyye fî medhi’n-nebî* dir.³³

2. Ebû Yusuf Ya‘kûb b. İbrahim b. Habib (ö. 182/798)

Ebû Hanîfe’nin en önde, meşhur talebesidir. Ebû Yusuf’un büyük dedesi Sa‘d b. Büceyr, sahâbeden olup Hendek gazvesine katılanlardandır. Bu sebepten Hz. Peygamber’in onunla görüşüp, kendisi ve soyu için hayır duada bulunduğu rivayet edilir. Ebû Yusuf’un büyük dedesi,daha sonra Kûfe’ye yerleşmiştir. Ebû Yusuf, burada doğmuştur.³⁴

³¹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 4. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014, s.9-11.

³² Özel, a.g.e., s. 9-11.

³³ Özel, a.g.e., s. 10.

³⁴ Salim Ögüt, “Ebû Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 260.

Fakir bir ailenin çocuğu olan Ebû Yusuf derslere düzenli katılamayınca Ebû Hanife, bu azimli ve zeki talebesinin nafakasını üstlenerek derslere devamlı katılımını sağlamıştır. En önemli hocası Ebû Hanîfe olmak üzere kendisi İbn Ebû Leylâ, Ebû İshak eş-Şeybânî, Süleyman et-Temîmî, A‘meş gibi birçok âlimden ders almıştır. En büyük Hadis hocası ise Husay b. Abdurrahman’dır. Ebû Hanîfe’nin derslerine 17 sene katılmıştır. Olabildiğince hadis derslerine de katılan Ebû Yusuf, kuvvetli hafızasının da etkisiyle kendisinden hadis alınabilecek güvenilirlikte hadis ilmine de vakıf biri haline gelmiştir. Bağdat’a geçen Ebû Yusuf, halife Hâdî ve Hârünürreşid devrinde kadılık yapmıştır. İlk defa halife Hârünürreşid döneminde “kadılıkudât”lık kurumu oluşturularak yargıda birlik sağlanmış; Ebû Yusuf, İslâm yargı tarihinin ilk “kâdilkudât” ünvanına sahip kişisi olmuş; Irak, Horasan, Şam ve Mısır’da kendisinin izni olmadan kadı tayin edilmemiştir. Ebû Yusuf, çoğu rivayete göre 69 yaşında Bağdat’ta vefat etmiştir. Fıkıh ve hadis yetkinliğinden başka siyer, tefsir, eyyâmü’l-Arab ve megâzî alanlarında da önde gelen âlimler arasında gösterilmiştir.³⁵

Ahlâk ve karakterinden övgüyle söz edilen Ebû Yusuf’un rahle-i tedrisinden geçen pek çok talebe olmuştur. Fıkıh öğrenme ya da hadis rivayeti sahasında en tanınmış öğrencilerinin bazıları Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Bişr b. Velîd el-Kindî, Yahyâ b. Maîn’dır. En çok, hocası Ebû Hanîfe’nin etkisinde kalan Ebû Yusuf’un hocasına duyduğu saygı ve bağlılık fikhî meseleleri kendi görüşüyle değerlendirmesinde bir engel oluşturmamıştır.³⁶ Mutlak müctehid olan Ebû Yusuf’un eserleri ise *Kitâbü’l-Harâc*, *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*, *Kitâbü’r-Red ale’s-Siyeri’l-Evzâi*, *Kitâbü’l-Âsâr*’dır.³⁷

3. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805)

Ebû Hanîfe’nin önde gelen talebesidir. 132’da Vâsıt’ta doğmuş, ailesiyle Kûfe’ye yerleşmiştir. Eş-Şeybânî burada yetişmiştir. Ebû Hanîfe vefat edinceye kadar, dört sene hocasından ders almıştır. Ebû Hanîfe’nin fikhî görüş ve metodunu, onun öğrencilerinden, özellikle Ebû Yusuf’tan almıştır. Medine’ye gidip, burada İmam Mâlik’ten Muvatta’sını dinlemiştir. Mekke, Dımaşk, Horasan ve Basra’da Süfyân b.

³⁵ Ögüt, a.g.m., s. 260-262.

³⁶ Ögüt, a.g.m., s. 261-262.

³⁷ Özel, a.g.e., s. 21-23.

Uyeyne, Abdurrahman el-Evzâî gibi bazı hocalardan ders aldıktan sonra Bağdat'a yerleşmiştir. Derin bilgisi ve kuvvetli hitabetiyle dikkat çekerek Ebû Yusuf'a bile tercih edilir olmuş, onun vefatından sonra Irak ekolü'nün lideri olmuştur.³⁸

Rakka kadılığına tayin olunarak, burada görev yapmış, sonra Bağdat'a dönmüştür. Halife Hârünürreşid ile Horasan'a gitmiş ve oraya, Horasan kadılığına atanmış ve aynı yıl Rey'in Renbeveyh köyünde vefat etmiştir. Şeybânî'nin aslında belki de en önemli yönü, Hanefî mezhebinin görüşlerini kaydedip bunların sonraki nesillere aktarılmasında başrole sahip olmasıdır. Kuvvetli bir dilci olup, mezhebin görüşlerini başarılı şekilde kaydederek nakletmiştir. Kendisinden ders alan bazı âlimler şunlardır: İmam Şâfiî, Yahya b. Maîn, Şuayp b. Süleyman el-Keysânî(Keysâniyyât'ın râvisi), Ali b.salih el-Cürcânî (Cürcâniyyât'ın râvisi)'dir.³⁹

Çoğu kaynağa göre mutlak müctehid olan Şeybânî'nin usulü hadis ağırlıklıdır. İmam Muhammed'in "Zâhiru'r-rivâye" diye meşhur olan eserleri; *el-Asl*, *ez-Ziyâdât*, *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiu'l-Kebîr*, *es-Siyeru'l-kebîr*, *es-Siyeru's-sağîr*'dir. İmam Muhammed'in bu altı eseri tevatür ve şöhret yoluyla rivayet edilmiştir. O'nun *Kitâbü'l-Âsâr*, *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât*, *el-Hucce*, *Keysâniyyât*, *Hâruniyyât*, *Cürcâniyyât*, *Kitâbü'l-Mehâric ve'l-hiyel*, *Rakkıyyât*, *el-Hucce âlâ ehli'l-Medîne* eserleri ise ahad yolla rivayet edilmiş olup "nevâdiru'r-rivâye" diye bilinmektedir.⁴⁰

4. Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudûrî (ö. 428/1037)

362 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Ailesinin kökeni hakkında net bilgi bulunmamakla birlikte, nisbesi çömlek imalatı ya da satıcılığıyla veya Bağdat köylerinden Kudûre ile bağdaştırılır. Fıkıh dersini Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ el-Cürcânî'den ve hadis dersini de Muhammed b. Ali Süveyd el-Müeddib'den almıştır. Bir rivayete göre Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh, Şîî ya da başka bazı gruplara karşı Sünnîliği hâkim kılmak amacıyla, dört mezhebin öncülerinden birer muhtasar fıkıh kitabı yazmalarını istemiş, o dönemin Hanefîler'inin temsilcisi olarak seçilen Kudûrî,

³⁸ Aydın Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, s. 38-40.

³⁹ Özel, a.g.e., s. 24.

⁴⁰ Özel, a.g.e., s. 24-27.

sonrasında Hanefilik mezhebinin temel metinlerinden biri haline gelecek olan eseri *Muhtasar*'ı hazırlayıp sunmuştur.⁴¹

Kudûrî, o dönemde Irak'ta Hanefî mezhebinin öncüsü haline gelmiştir. Ebû Abdullah ed-Dâmeğânî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî, Hatîb el-Bağdadî gibi birçok talebe yetiştirmiştir. Şâfiî âlim Ebû Hâmidel-İsferâyînî ile Şâfiî mezhebi hakkında aralarında münazaralar olmuştur. Bu durum Kudûrî'nin Hanefilik'ten başka Şâfiî mezhebine de vâkîf olduğunu gösterir. "Ashâbu't-tercîh"den sayılıp, bazı âlimler tarafından müctehid olarak görülmüş, Halvânî'den üstün kabul edilmiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir. Eserleri: *Muhtasar*, *Tecrîd*, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî ve et-Takrîb*'dir. Onun *Muhtasar*'ı, ileride bahsedileceği üzere Hanefî mezhebinin en önemli el kitaplarından biridir, üzerine 30 civarı şerh yazılmış, bazı yabancı dillere çevirisi yapılmıştır.⁴² Diğer eserleri *Tecrîd*, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî ve et-Takrîb*'dir.⁴³

II. ÖNEMLİ KİTAPLAR

A. Zeydiyye'de Önemli Kitaplar

Bu başlık altında Zeyd b. Ali'ye nisbet edilen *el-Mecmû*, Zeydiyye'nin en önde imamlarından olan Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyin'e ait *Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Halâli Ve'l-Harâm* ve Ahmed b. Îsâ b. Zeyd tarafından kaleme alınan *Emâlî* adlı eserler anlatılacaktır.

1. *el-Mecmû'l-Fikhî*

Zeydiyye mezhebinin imamı, Zeyd b. Ali'ye nisbet edilen *el-Mecmû*,⁴⁴ kendi içinde fıkıh ve hadis olarak iki bölümden oluşur. Fakat fıkıh ve hadis bölümleri birbirinden ayrılmış halde olmamakla birlikte; bu bölümlerde hadisler, haberler ve fikhî hükümler birlikte yer alır ve bu ikisinin toplamına '*Mecmû'u'l-kebir*' adı verilir. *el-Mecmû*, bir taraftan 218 hadisle birlikte 320'si Hz. Ali'ye ait, ikisi de Hz. Hüseyin'e ait, 322 haber içeren bir hadis kitabı niteliğindeki, bir taraftan da ibâdât, muâmelât ve

⁴¹ Cengiz Kallek, "Kudûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, s. 321-322.

⁴² Özel, a.g.e., s. 48-49.

⁴³ Özel, a.g.e., s. 48-49.

⁴⁴ Zeyd b. Ali, *el-Mecmû'u'l-Hadisîve'l-Fikhî*, thk. Abdullah b. Hammûdel-İzzî', San'a, 1422/2002.

ukûbât tasnifi dahilinde klasik bir fıkıh kitabıdır. İlk yazılan ve bugün mevcut en eski fıkıh kitabı kabul edilir. Eserin râvisi Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsıtî'dir (ö. 150/767). Ebû Hâlid, Ehl-i sünnet âlimleri ve Şîa tarafından güvenilmez (gayru sika) bulunarak tenkid edilir. Fakat Saffet Köse, bu tenkitlerin çoğunun mezhep taassubu kaynaklı olduğunu savunur.⁴⁵

Eserin “Müsnedü'l-İmâm Zeyd” adıyla yayımlanan nüshasının önsözünde İmâm Zeyd'in Mecmû'u'nun şârihi el-Hüseyn b. Ahmed es-Seyyâğî'nin, Ebû Hâlid'in adaletli bir râvî oluşuna dair sözleri yer alır.⁴⁶ Fakat bu savunma ve iddialar ilmî olmaktan berî ve duygusaldır. Yine Zeydiyye, hadis ricâlinin Ebû Hâlid'i tenkit etmelerinin bir sebebinin de ehl-i beyt sevgisi olduğunu savunur.⁴⁷ Fakat bu mümkün değildir. Çünkü hiçbir yerde hâdîs âlimlerinin sırf ehl-i beyt sevgisi sebebiyle birini tenkide tabî tuttukları görülmez. Netice olarak; her mezhep muhalifini cerhetmektedir. Nitekim mesela Ebû Hanîfe de ciddi tenkitlere maruz kalmıştır. Halbûki kimsenin bu sebepten Hanefî mezhebini terk ettiği duyulmamıştır. Bu yönden bakıldığında Ebû Hâlid'in Zeyd b. Ali'den rivayetinin kabul edilebileceği söylenebilir.⁴⁸

el-Mecmû'un; “Müsnedü'l-İmâm Zeyd, Corpus Juris di Zaid b. Ali, el-Mecmû'u'l-Hadîsî ve'l-Fikhî” isimlerinde dört matbû nüshası ve “Kitâbu Mecmû'i'l-Fıkh an Zeyd b. Ali, Kitâbu Tertîbi'l-İtikâd ve Takrîbi'l-İstişhâd” isimlerinde de iki el yazma nüshası vardır. *el-Mecmû'* nun en son ve en geniş şerhi olan *er-Ravzu'n-Nadîr*'in müellifi el-Hüseyn b. Ahmed es-San'anî'dir (ö. 1221/1806). Nüshaların kitap ve bâb başlıkları sıralamalarında bazı küçük farklılıklar olsa da genel anlamda içerik olarak aynıdır. *el-Mecmû'*, tasnif ve konu başlıkları açısından ilk dönem ilim geleneğiyle uyumludur. Eserin mevcut tasnifi, kitap ve konuları “et-Tahâre”, “es-Salât”, “el-Cenâiz” bâbları ile başlayıp, “es-Siyer ve Mâ Câe fî Zâlik”, “el-Ferâiz” bâbları ile sona erer.⁴⁹

⁴⁵ Saffet Köse, “el-Mecmû'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, s. 264-265; M. Ebû Zehre, *İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Şener, Ankara 1968, C. 2; Yusuf Ziya Kavakcı, *Suriye-Roma Kodu ve İslâm Hukuku (Macmû' al-Fıkh Sistematiği ile)*, Ankara 1975, s. 67.

⁴⁶ Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib, *Müsnedü'l-İmâm Zeyd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, h.1339, Beyrut-Lübnan, s.11(önsöz); Aytekin Yıldız, *Zeyd b. Ali ve Müsned'i*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 35.

⁴⁷ Zeyd b. Ali, a.g.e., s.14(önsöz); Yıldız, a.g.e., s.36.

⁴⁸ Yıldız, a.g.e., s.36-38.

⁴⁹ Gündüz, a.g.e., s. 183-256; Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 708.

el-Mecmû'da genel olarak Zeyd b.Ali'den Ebu Hâlid'in naklettiği hadisler peş peşe sıralanmış, hadislerin bazısından sonra hadisle ilgili Ebû Hâlid'in birkaç sorusu ve Zeyd b. Ali'nin ona verdiği cevap yer almış, bazısında da Ebû Hâlid'in Zeyd b. Ali'den öğrendiği birçok görüşü, arada hadis zikretmeden ardı ardına sıralanmıştır.⁵⁰ Devamındaki soru ifadelerinde de belli bir düzen vardır. *el-Mecmû*'da dil anlamında sık sık 'mesela: Câiz; lâ yedurru, sünnetün müekkede, vecebet aleyh gibi.' fıkıh kavramları kullanılmıştır. Eserde vacip, müstehap gibi açıkça hüküm ifade eden lafızlarla birlikte genel anlamlı ifadeler de kullanılmıştır. Eserin ana unsurunu ahkâmla ilgili merfu' ve mevkûf haberler oluşturur. Bu, Zeyd b. Ali'nin kendisine sorulan sorulara cevap verirken delil göstermek amaçlı ya da Hz. Ali'nin bu konuyla ilgili hadisini nakletmek içindir.⁵¹ Bu durum aynı zamanda verilen hükümlerde Hz. Ali'nin fıkımın esas kabul edildiğini gösterir.⁵²

2. *Emâlî*

Emâlî, üçüncü asrın muhaddislerinden olan Ahmed b. Îsâ b. Zeyd (ö.247/861) tarafından kaleme alınmıştır. Ebû Cafer b. Mansur el-Murâdî (ö.290/903) tarafından da rivayet edilmiştir. *Emâlî*, Mısır ve Yemen'de farklı kurumlarda görev yapmış olan Ali b. İsmail b. Abdillâh el-Müeyyed es-San'anî (ö.1970) tarafından tahkîk, tahrîc ve şerh yapılarak *Kitâbu Ra'bi's-Sad'* adıyla basılmıştır. Bu eserin mukaddimesini yazan Dr. Ahmed Ali el-Müeyyed, onun "Ehl-i beyt'in Buhârî'si" olarak görüldüğünü belirtir.⁵³

Emâlî, Zeydiyye mezhebinin en erken otantik hadis-fıkıh eseri diye nitelenmektedir.⁵⁴ Eserde çoğunlukla Ehl-i beyt tarikinden olmak üzere pek çok hadis mevcuttur. Fıkıh bablarına göre tasnif edildiği ve Ahmed b. Îsâ'nın görüşlerini de

⁵⁰ Bkz. Zeyd b. Ali, a.g.e., s.161-165; 172-173.

⁵¹ Gündüz, a.g.e., s. 183-258; Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 706-709.

⁵² *el-Mecmû* hakkında daha fazla, kapsamlı bilgi için bkz. Gündüz, a.g.e., s.167-335.

⁵³ Ahmed b. Îsâ, *Emâlî'l-Ahmed b. Îsâ (Kitâbu Ra'bu's-Sad')*, thk. Ali b. İsmâil b. Abdullah es-San'anî (ö.1970), I-III, Dâru'n-Nefâis, Beyrût 1410/1990, I, 11; Gündüz, a.g.e., s.157.

⁵⁴ A.K.Kazı, "*Zeydî Fıkımın Gelişimine Dair Notlar*", çev. Kadir Demirci, *Eskişehir, O.Ü.İ.F.D.*, I, 2014, s. 212.

içermiş olduğundan Zeydiyye'nin ilk hukuk kitapları arasında sayılır.⁵⁵Eserde bulunan hadislerin pek çoğunun isnadlarında Zeyd b. Ali vardır.⁵⁶

Eserde Ahmed b. İsa ve oğulları Ahmet ve Ali'nin rivayetleri yanında başka ravilerin rivayetleri de görülür. Müellifin rivayetleri Muhammed b. Bekr el-'Alâi ve Hüseyin b. Ulvân'dan gelmektedir. Hüseyin b. Ulvân, Ebû Hâlid Amr b. Hâlid'den; Muhammed b. Bekr ise Muhammed b. Ali el-Bâkır'dan rivayet etmektedir. Esere onu cem eden Muhammed b. Mansur el-Murâdî tarafından bazı rivayetler ilave edilmiştir. Eserin şârihi Ali b. İsmail (1970) hadislerin şerh ve tahririnde San'anî'nin *er-Ravdu'n-Nadîr* adlı eserinden faydalanmıştır. Zeyd b. Ali'ye nispet edilen el-Mecmû ile yaklaşık aynı dönemde telif edilmiştir.⁵⁷

Eserde çok sayıda bab bulunur. Ayrıca görülebildiği kadarıyla eserde tıpkı bir fıkıh kitabındaki gibi kitaplar(bölümler) bulunmaktadır. Toplam 10 kitap vardır. Emâlî, (matbû hali) 2048 sayfadan oluşmaktadır. Genel anlamda başlardaki mukaddime, müellif ve eserle ilgili birtakım bilgilendirmeden sonra eser, abdestle ilgili bablarla başlar. Sıralama namaz, zekât, oruç şeklinde devam eder.

Eserde genel gidişat olarak, bab başlığı verilir ve devamında sayılarla sıralandırılıp konular madde madde hadisler verilerek anlatılır.⁵⁸ Maddeler halinde verilen bu hadisler genellikle 've bihî kâle' ya da 've bihî kâle haddesenê fülân' şeklinde başlar. Eserde bazen ayetlere de yer verilmiştir.⁵⁹

Eserin şarihi, zaman zaman el-Mecmû eserine atıflarda bulunmuştur.⁶⁰ Ebû Ca'fer b. Mansur el-Murâdî'nin rivayet ettiği bu eserin el yazması Milano'daki Ambrossiona Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁶¹

⁵⁵ Fatih Yücel, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 337.

⁵⁶ Kazı, a.g.m., s. 212; Bu eseri konu edinen ve yakın zamanlarda tamamlanmış bulunan bir tez için bkz. Hüseyin Tanrıverdi, *Zeydi Muhaddis Ahmed b. İsa'nın Emâlî Adlı Eserinin Kaynakları ve Tasnif Metodu* (Doktora tezi) Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2019.

⁵⁷ Gündüz, a.g.e., s.157.

⁵⁸ Bazıları için bkz. Ra'bu'-s-Sad', I, s. 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106.

⁵⁹ Bazıları için bkz. Ra'bu'-s-Sad', II, s. 710, 731,739, 740, 755, 787, 834, 885, 884, 887, 888, 902, 939, 944, 950, 951, 951.

⁶⁰ Bazıları için bkz. Ra'bu'-s-Sad', II, s. 905, 910, 921, 926, 930, 932.

⁶¹ Gündüz, a.g.e., s.157.

3. *Kitâbu'l-Ahkâm Fi'l-Halâli Ve'l-Harâm*

Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Halâli ve'l-Harâm, Zeydiyye mezhebinin öncü imamlarından olan Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım tarafından te'lif edilmiştir. “*Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Halâli ve'l-Harâm*’ın üzerine yapılan çalışmalar ve bazı çalışmalarda kendisine yapılan atıflar, bu eserin Zeydiyye fikhında merkezî ve kurucu bir rolü olduğunu vurgular. Bu eserle mezhebin, fıkıh kitaplarının yaklaşık tamamını içeren ve ilk sistematîğe sahip bir fıkıh metni oluşmuştur. Eserin esas râvîsi Hâdî’nin oğlu İmâm Murtazâ Muhammed b. Yahyâ’dır (ö.310/922) ve eser bir teşekkül dönemi eseridir.”⁶²

Eserin ana konusu temel fikhî meselelere dâir helaller ve haramlardır. Hâdî eserine akıdevî esasları açıklayarak başlar.⁶³ Yine Hâdî, eserinde İmâm Mâlik’in (ö. 179/795) Muvatta’da izlediği yöntemi takip etmiştir. Buna göre; önce hadisleri ve kaynak haberleri zikretmiş, devamında da onlara ait tahricleri ile o haberler çerçevesindeki içtihatlarını belirtmiştir. Meselelerin çoğunu dayandığı delillerle tamamlamıştır. Bu delilleri bazen Zeyd b. Ali (ö. 122/740)’nin isnadıyla buluşturarak ortaya koymuştur.⁶⁴

Hâdî’nin, *el-Ahkâm*’da en fazla kavillerine yer verdiği iki kişi Kâsım er-Ressî ve Ali b. Ebî Tâlib’tir. Eserde Hz. Ali’nin peygamberlerden sonra en üstün kişi olduğu ve onun imam olduğuna ümmetin inanmasının farz olduğundan bahseder. Hz. Ali’nin Rasûlüllah’a(sas) yakınlığı, ilmî üstünlüğü gibi birtakım değerli özellikleri, Hâdî’nin gözünde ehl-i beyt imamları arasında ona öncelikli bir konum oluşturmuştur. Hâdî, görüşlerini delillendirirken bazen Kitap ve Sünnet’ten hemen sonra Hz. Ali’nin kavillerine yer verir. Hâdî’nin iki asıl kaynağın akabinde onun kavlini zikretmesi, Hz. Ali’nin sözlerini de delil olarak gördüğünü gösterir. Müellif, Hz. Ali’nin kavillerinden başka uygulamalarına da delil değeri atfederek yer verir. Bu kavillerin ve uygulamaların

⁶² Muhammed Tahir Büyükkörükçü, *HâdevîFıkhının Doğuşu (Hâdî ileHakk’ın el-Ahkâm’ı Çerçevesinde)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013,s.116.

⁶³ Hâdî ilehakk, *Yahyâ b. el-Hüseyn, Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Halâli ve'l-Harâm*, Sa`de: Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, 1420/1999, C. 1, s. 31-47; Büyükkörükçü, a.g.e., s. 15.

⁶⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İmam Zeyd*, çev. Salih Parlak, Ahmet Karabaha, İstanbul: Şafak Yayınları, 1993, s. 463.

istisnalar olmakla birlikte genel anlamda *el-Ahkâm*'da zikredildiği yerler; “ferâiz” “diyât”, “cinâyât”, “cirâha” ve “siyer” bölümleridir.⁶⁵

Müellif, Hz. Ali'den gelen bütün rivayetlerin çoğunda Zeyd b. Ali rivayetini kullanmıştır. Zeyd b. Ali'nin eserde fikhî icthadlarıyla öne çıkmayıp “mücâhid” ve “el-kâim” ifadeleriyle imam olduğuna işaret edilmesi ve kavillerine çok az yer verilmesi, Hâdî'nin onu ilmî yönünden ziyade öncü bir kişi olarak gördüğünü gösterir.⁶⁶

Matbû ve yazma nüshalar arasında kitap sayıları anlamında farklılık olsa da içerik olarak farklılık yoktur. Farklılığın sebebi eserin, Hâdî tarafından tertîb edilmemiş olmasından kaynaklı olabilir. *el-Ahkâm*, kitap(bölüm) ve bâb (konu) başlıklarından oluşmaktadır. Bölüm başlarında genellikle işlenecek konuya ait hükümleri içeren ayet-i kerîme veya hadîs-i şerîflere yer verilmiş, konu başlıkları altında da önce fikhî meselenin hükmü sonra da bu hükme ait delil zikredilmiştir. Mesâil esaslı bu sınıflandırma bölüm içerisinde konuların olabildiğince fazla başlık altında inceleme düsturuna dayanır. Bölüm başlarındaki “mübtedeu ebvâbi ...” ifadesi, eserin bablardan oluşan sistematığına işaret edip, başlıkları çoğunlukla genel konular üzerinden değil, fûrû meseleler üzerinden yapılmaktadır.⁶⁷

Eserde kullanılan başlıca delillendirme vasıtaları şunlardır: Âyet-i kerîme ile isbât etme ve destekleme, Rasûlullâh'ın kavli ile delillendirme, Rasûlullâh'ın uygulamasını delil getirme, Ümmetin icmâsı ile delillendirme, Âmel-i âli resûl ile delillendirme, İcmâ-ı âli-i resûl ile delillendirme, Hz. Ali'nin uygulaması ile delillendirme, Hz. Ali'nin kavli ile delillendirme, Bizâtihi naslarda mevcut ya da naslardan istinbât edilmiş küllî kâidelerle destekleme.⁶⁸

B. Hanefiyye'de Önemli Kitaplar

Burada *Zâhiru'r-rivâye* diye bilinen ve tamamı Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî tarafından kaleme alınmış olan Hanefî mezhebinin en güvenilir altı kitabından; Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşlerini naklettikten sonra İmam Muhammed'in kendi

⁶⁵ Hâdî, a.g.e., C. 2, s. 267 ; Büyükkörükçü, a.g.e., s. 16-17.

⁶⁶ Büyükkörükçü, a.g.e., s. 20.

⁶⁷ Büyükkörükçü, a.g.e., s. 23-26.

⁶⁸ Büyükkörükçü, a.g.e., s. 28-29.

görüşlerini de ekleyerek meydana getirdiği mezhebin en kapsamlı eseri konumundaki *el-Asl*'i(*el-Mebsût*), el-Hakim eş-Şehîd el-Mervezî'nin *el-Kâfi*'si ve Hanefî fakih ve muhaddislerinden olan Muhammed b. Selâme et-Tahâvî'nin *Muhtasar*'ından oluşan eserler ele alınacaktır.

1. *el-Asl (el-Mebsût)*

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin kaleme aldığı “zâhirü'r-rivâye” adıyla nitelendirilen Hanefî mezhebinin en güvenilir kaynaklarından biridir. Ayrıca İmam Muhammed'in ilk eseri olup *el-Mebsût* ismiyle de bilinen *el-Asl*, mezhebin en kapsamlı eseridir.⁶⁹

Eserde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden başka Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in kendi görüşleri de yer alır. Aynı görüşte olunan konularda ihtilaftan bahsedilmezken, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin hâkim olduğu eserde farklı konularda Ebû Yûsuf, İmam Muhammed'in ve az da olsa İbn Ebî Leylâ'nın görüşlerine de yer verilir. Eserde fikhî ta'lîller fazla bulunmaz.⁷⁰

el-Asl'ı İmam Muhammed'den pek çok öğrencisi nakletmiş olup bunların en kuvvetlisi ise Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin rivayetidir. Hâkim eş-Şehîd ise İmam Muhammed'in *Zâhirü'r-rivâye* eserlerini *el-Asl* esas olmak üzere *el-Kâfi* adı altında özetlemiştir. Sonrasında Serahsî *el-Kâfi*'yi esas alarak “*el-Mebsût*” adlı eserleri yazmıştır. Devamında bazı Hanefî âlimlerin de telif ettikleri *el-Mebsût* isimli eserler esasen *el-Asl*'ın şerhi hükmündedir.⁷¹

Kökene itibariyle İmam Muhammed'in *el-Asl*'ı ile irtibatı açık olan Serahsî'nin *el-Mebsût*'u, üslûp ve muhteva bakımından klasik şerh literatüründen ayrı olarak, Hâkim eş-Şehîd'in ifadelerini açıklamaktan ziyade *el-Kâfi*'nin ihtiva ettiği Hanefî fikhini işlemeyi amaçlar. Eserin çoğu bölümünün başında ilgili kavramların, sözlük ve

⁶⁹ Geniş bir şekilde yazılan fikhî eserlerine genellikle “el-Mebsût” denir. Özellikle de el-Mebsût denildiğinde akla şu iki eser gelir: Şeybânî'nin yazmış olduğu el-Mebsût diğer adıyla “el-Asl” ve Serahsî'nin kaleme aldığı el-Mebsût. Fakat bahsedildiği üzere bu, başka eserler için el-Mebsût denilemeyeceği anlamına gelmez. Bkz. Halit Ünal, “el-Asl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, s. 494-495.

⁷⁰ Ünal, a.g.m., s. 494-495.

⁷¹ Ünal, a.g.m., s. 494-495.

terim anlamlarına yer verilerek yakın anlamlarından da bahsedilmiş, benzer kavramlarla ilişkileri tartışılıp hükümlerin meşruiyet delilleri anlatılmıştır.⁷²

el-Mebsût'ta bazı sahâbe ve tâbiîn müctehidleri ve Hanefî mezhebi imamlarının görüşlerine bazen genişçe yer verilmiş, mukayese ve tartışmalarda farklı mezheplerden birçok mezhep imamı ve müctehidlerin ictihadlarına atıfta bulunulmuştur. İmam Şâfiî'nin görüşlerine sık rastlanırken bazen İmam Malik, az da olsa Ahmed b. Hanbel'den de bahsedilmiş, diğer Hanefî eserlerine de sık sık atıf yapılmıştır.

Serahsî ise veciz ve kolay bir üslûp kullanıp, konunun ana temasını basitçe anlatan bir yol takip etmiştir. *el-Mebsût*, Serahsî hapisshanedeyken öğrencilerinin yardımıyla hazırlanmış, ilk defa Kahire'de otuz cilt ve on mücelled olarak neşredilmiş ve bu baskısı esas alınarak İstanbul ve Beyrut'ta ofset yoluyla defalarca çoğaltılmıştır.⁷³

2. *el-Kâfi*

el-Kâfi, el-Hakim eş-Şehîd el-Mervezî'nin (ö. 334/945) en önemli ve günümüze kadar ulaşan tek eseridir. Bazı kaynaklarda eser, *Muhtasaru'l-Kâfi* ismiyle de bilinmektedir.⁷⁴el-Hâkim eş-Şehîd bu eserini, İmam Muhammed'in (ö. 189/804) "*zâhirü'r-rivâye*"olarak kabul edilen altı eserini birleştirip, tekrarlarını çıkartmak suretiyle, konuları fıkıh bablarına göre yeniden düzenleyerek tasnif etmiştir. İmam Muhammed'in kitaplarından sonra mezhepte asıl kabul edilecek derecede güvenilir bir eserdir.⁷⁵

el-Hakim eş-Şehîd, eserinde "*Zâhirü'r-Rivâye*" eserlerinden başka İmam Muhammed'e aidiyeti tartışmalı olan nâdirü'r-rivâye görüşlere de yer vermiştir.⁷⁶el-Hakim eş-Şehîd, "*zâhirü'r-rivâye*" eserlerindeki meseleleri mânâ anlamında

⁷² Eyyüp Said Kaya, "El-Mebsût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, s. 214-215.

⁷³ Kaya, a.g.m., s.214-215.

⁷⁴ Süleyman Keskin, *el-Hâkim eş- Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfi Adlı Eserinin Kitâbu's-Salât Bölümünün Tahkiki* (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 9.

⁷⁵ Mehmet Sait Arvas, *el-Hâkim Es-Şehîd El-Mervezî'nin El-Kâfi Adlı Eserinden Zekat, Savm, Hayz Ve Menâsik Bölümlerinden Tahkiki*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.11.

⁷⁶ Vildan Güllak, *Hâkim Eş-Şehîd El-Mervezî'nin El-Kâfi Adlı Eserinin "Kitâbu't-Talâk" Bölümünün Tahkiki* (Ortak Tezli Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 7.

değişiklik yapmamakla birlikte, ayrıntıya fazla yer vermeden sade bir üslup ile sunmuştur. Müellif, eserinde İmam Muhammed'in konuyla ilgili delilleri ya râvileri müntehasına kadar hazfederek almış ya da o delili hiç kullanmamıştır.⁷⁷

Müellif, eserinde konuları sistematik bir şekilde sınıflandırmıştır. Konu başlıklarını kitap adıyla ifade ederken, konuların alt başlıkları için bab başlıklarını kullanmıştır. el-Hakim eş-Şehîd, meseleleri çoğunlukla ayet ve hadis vermeden aktarır ve bu aktarımlarında bazen Tahavî'den (ö. 321/933) alıntı yapar. Müellif, İmam Muhammed'in görüşlerini belirtirken bazı konulardaki görüş farklılıklarını belirterek, hangi alimler tarafından daha çok hangi görüşün tercih edildiğinden bahseder. Eserde,verdiği bazı hükümlerin İmam Muhammed'in hangi eserinden aldığı da ifade eder. Ayrıca konuların aktarımından sonra müellif bazen kendi görüşünü paylaşır.⁷⁸Kendi görüşlerine “kâle Ebu'l-Fadl” ifadesi akabinde yer verir.⁷⁹

Müellif, kaynak olarak takip ettiği *el-Asl* eserindeki yanlış olduğunu düşündüğü bazı yerleri kendi görüşleri bağlamında eleştirmiştir. Mesela miras ile ilgili bir konuyu anlattıktan sonra şöyle bir düzeltme yapar: “Cevapta geçen altı buçuk olması yanlıştır. Doğrusu altı pay olmalı.”⁸⁰ Ayrıca eserde mezhep imamlarının görüşlerinden başka İbni Ebî Leyla (ö. 148/765), Kadı Şureyh (ö. 80/699), Ebû Hafz el-Kebîr (ö. 216/831) ve Ebû Süleyman el-Cüzcânî (ö. 200/816) gibi âlimlerin görüşlerinden de yararlanılmıştır. *el-Kâfi* üzerine birkaç şerh eser yazılmıştır. Bunların en itibar edilen ve bilineni ise yukarıda kısmen bilgi verilmiş olan es-Serahsî'nin *el-Mebsût* isimli eseridir.⁸¹Eserin Türkiye kütüphanelerinde on beş farklı nüshası bulunmaktadır.⁸²

3. Muhtasar

⁷⁷ Arvas, a.g.e., s. 173.

⁷⁸ Keskin, a.g.e.,s.16-21.

⁷⁹ Gülak, a.g.e., s. 125.

⁸⁰ Gülak, a.g.e., s. 7-8.

⁸¹ Gülak, a.g.e., s. 9, 126.

⁸² Gülak, a.g.e., s. 126; Bu eser Cevat Akşit editörlüğünde Şerafettin Kalay ve Osman Güman tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Serahsî, Şemsü'leimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, Mebsût, çev. Şerafettin Kalay, Osman Güman, edit. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2015.

Eser, hanefî fakih ve muhaddislerinden olan Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî tarafından kaleme alınmıştır.⁸³ Hanefî fikhının ilk muhtasarı sayılır. Bazı kaynaklarda eserin *el-Muhtasarü'l-kebîr* ve *el-Muhtasarü's-sağîr* şeklinde iki versiyonu olduğundan bahsedilir.⁸⁴

“Ebû Ca'fer et-Tahâvî (321/933) *Muhtasar*'ının mukaddimesinde, bilmemenin caiz olmadığı, mutlaka öğrenilmesi gereken fıkıh meselelerini bir araya getirdiğini bu meselelerde Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşlerini naklettiğini ifade etmektedir.”⁸⁵ Eserin mukaddimesinde Tahâvî; Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşlerine yer verdiğini ifade etmiş olsa da eserde bu üç imamdan başka Züfer b. Hüzeyl'in fikirlerine de yer vermiştir.⁸⁶

Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı, 53 bölümden oluşur. Eser, kitâbü't-tahâre ile başlar, sonra klasik fıkıh tasnifini takip ederek salât, zekât, sıyâm, hac bölümleriyle devam eder. Eserde ibâdât konularının ardından kitâbü'l-büyû' ile başlanarak muâmelât konuları işlenir.⁸⁷

Tahâvî'nin eserinde, Hanefî imamlarının ismini zikretmeden naklettiği meseleler, üzerinde ittifak edilen meselelerdir. Eserde Hanefî imâmları arasındaki ihtilâflı meselelere de temas edilmiş ve bu meselelerde imâmların isimleri zikredilerek görüşleri nakledilmiştir.⁸⁸ İmamlar arasında bu şekilde, ihtilâf bulunması durumunda “ve bihî ne'huz” (bunu esas alırız) sözüyle bu görüşlerden birinin tercih edilmesi eserin dikkat çeken bir özelliğidir.⁸⁹

⁸³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *el-Muhtasar*, nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Dâru'l-Kitâbi'lArabî, Kâhire 1370/1951; Bu eser Soner Duman tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. *Mukayeseli Hanefî Fıkıhı Tahavi Muhtasarı*, Çev. Soner Duman, İstanbul: Beka: 2013.

⁸⁴ Davut İltaş, “Tahâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, s. 387.

⁸⁵ Tahâvî, a.g.e., s. 15; Abdurrahman Bulut, *Ebu Ca'fer Et-Tahavi'nin Muhtasar'ındaki Tercihleri* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 10-11.

⁸⁶ İltaş, a.g.m. s. 387.

⁸⁷ Bulut, a.g.e.,s. 30.

⁸⁸ Bulut, a.g.e.,s. 31.

⁸⁹ İltaş, a.g.m. s. 387.

Ayrıca Tahâvî, imâmların naklettiği rivâyetlerde farklılıklar olduğu zaman bunlar içerisinde “rivâyet tercihi” de yapmaktadır. Bu durumda rivâyetleri genelde kaynaklarıyla birlikte naklederek bazen de hangi rivâyeti niçin tercih ettiğini açıklamaktadır. Mesela bir meselede “hâzâ eşbehü bikavlihi” ifadesiyle tercihini belirtmekte⁹⁰ ayrıca bir meselede de Şeybânî’den nakledilen farklı iki rivâyetten birisi için “ve hüve’s-sahîh alê eslihi” ifadesini kullanmaktadır.⁹¹

Bu çalışmada kullanılan iki ana kaynaktan biri olan Kudûrî’nin *Muhtasar*’ı ile bu eser benzerlik göstermektedir. Kudûrî’nin kendi *Muhtasar*’ını kaleme alırken, sistem ve muhteva anlamında Tahâvî’nin bu eserinden büyük ölçüde yararlanmış olduğubelirtilmektedir.⁹² Farklılıklar anlamında ise, Tahâvî’nin *Muhtasar*’ında bazı meselelerde ayrıntıya girdiği ve eserinin Kudûrî’nin *Muhtasar*’ından daha hacimli olduğu, Kudûrî’nin *Muhtasar*’ının ise; Tahâvî’nin eserine nispetle meseleleri daha özet ve sistematik hâlde sunduğu ifade edilmektedir.⁹³

Muhtasar üzerine çok miktarda şerh yazılmıştır. Şemsüleimme es-Serahsî, Cessâs, Ebû Nasr Ahmed b. Mansûr et-Taberî es-Semerkindî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta’ el-Bağdâdî, Hüseyin b. Ali es-Saymerî, , Ali b. Muhammed el-İsbîcâbî, Ebü’l-Meâlî Bahâeddin Muhammed b. Ahmed el-İsbîcâbî el-Merginânî (*el-Hâvî fî Muhtasari’t-Tahâvî*) ve İbn Kutluboğa’nın şerhleri bunlardan bazılarıdır.⁹⁴

III. YAYILDIKLARI BÖLGELER

Zeydiyye ve Hanefî mezheplerininçok ya da az yayılmaları konusuna bakıldığında, hilafet ve siyaset eksenli karmaşaların daha yoğun yaşandığı Zeydiyye mezhebinin başlangıcını ifade eden Zeyd b. Ali döneminde Ehl-i Beytin maruz kaldığı birtakım baskılar sonucu bazı başkaldırılarla hilafete müdahale edilmek istenmiş, çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimlerin oluşturduğu atmosferde, İmam

⁹⁰ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 206; Bulut, a.g.e., s. 41.

⁹¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 134. Benzer bir örnek için bkz. Tahâvî, a.g.e., s. 386; Bulut, a.g.e., s. 41.

⁹² Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 65; Bulut, a.g.e., s. 41.

⁹³ Havva Gündüz, *Tahâvî ile Kudûrî’nin Muhtasar’larının Aile Hukuku Bölümlerinin Muhteva Ve Metot Açısından Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 38-49, 61-62; Bulut, a.g.e., s. 41.

⁹⁴ İltaş, a.g.m. s. 387.

Zeyd'in talebeleri dağılıp gizlenmek zorunda kalınca, ilmî gelişmeler ciddi bir seviyeye gelemeyerek fazla yayılma fırsatı bulamamıştır. Hanefî mezhebinin ortaya çıktığı Ebû Hanîfe döneminde ise; her ne kadar İmam Zeyd ve Ebû Hanîfe aynı dönemde yaşamış olsalar, hatta Zeyd b. Ali şehit edildiğinde Ebu Hanife de ona destek olduğu için takibat altında bulunmuş olsa da Ebû Hanîfe, İmam Zeyd'den sonra 30 sene daha yaşamıştır. Bu uzun sürede Emevîler yıkılıp, Abbâsîler kurulmuştur. Abbâsîler dönemi, Hanefîler içinciddî bir sıkıntının yaşanmadığı bir dönem olmuş, bilakis mezhep için olumlu bir ortam oluşturmuş, devamında da Hanefî mezhebi gelişmiş ve mezhebin yayılması da kolay olmuştur.⁹⁵

A. Zeydiyye'nin Yayıldığı Bölgeler

İmam Zeyd, daha önce de bahsedildiği gibi Emevîler'in yönetimdeki kötü uygulamaları ve Ehl-i Beyt'e olan saygısızlıkları sonucu Kûfe'de biat almaya başlamış, sonrasında bazı Zeyd b. Ali taraftarlarının yönetim tarafından hapsedilmesinden sonra Emevî ordusuyla yapılan savaşta öldürülmüştür. Bu durumda henüz daha Zeydiyye mezhebi anlamında çok başlarda olursa da İmam Zeyd'in birtakım öğretilerini ve onun imamlığını benimseyen Kûfe'de belli bir taraftar kitlesi bulunmaktadır.⁹⁶

İmam Zeyd'in baş kaldırısıyla başlayan iktidara isyan girişimi, Zeyd b. Ali'nin taraftarları tarafından, değişik yerlerde -Kâsım b. İbrâhim er-Ressî zamanında Zeydiyye mezhebinin itikadî bir mezhep olarak teşekkülüne kadar- devam ettirilmiştir. Bu girişimlerden bazısı şunlardır: İbrâhim b. Abdullah Basra'da, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhim Kûfe'de, Muhammed b. Kâsım b. Ali es-Sûfî Horasan'da ayaklanmış fakat başarılı olamamışlardır. İdrîs b. Abdullah ise Mısır'a geçmiştir ve sonra kendisi değil ise de onun ailesinden gelenler, İdrisîler devletini kurmuşlardır. Zeydiyye mezhebini ilk defa sistematize eden Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'ye ise Medine, Mekke, Rey, Kûfe ve Taberistan'da biat eden çok kişi olmuş, taraftarları onu isyana

⁹⁵ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 59, 411-412; Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013. C. 44, s. 328-329; Hasan Yaşaroğlu, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 324; Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 16, s. 1.

⁹⁶ Gökalp, a.g.m., s. 328.

davet etmişler fakat Ressî, isyan etmeyip ilmî çalışmalarına devam etmiştir. Taberistan'da Hasan b. Zeyd el-Alevî, ilk Zeydî devletini kurmuştur. Fakat yaklaşık altmış beş yıllık Zeydî iktidarının zayıflamasıyla Büveyhîler, kontrolü ele geçirmiştir.⁹⁷

280 (893) yılında Yahya b. Hüseyin Yemen'de Zeydîler devletini kurmuştur. Lakabı Hâdî-İlelhak olan Yahya b. Hüseyin, dedesi er-Ressî'den sonra Zeydiyye'nin en önde geleni olarak görülür. Kurulan bu Zeydî devletinde imâmet anlayışı en iyi şekilde uygulanmış; Ehl-i Beyt'ten olup faziletli olmalarından dolayı Hz. Ali akabinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e ve onların soyuna her zaman itaat çok önemli olmuştur. Hâdî'nin oğlu Ebü'l-Kâsım Muhammed el-Murtazâ Hemdan, Havlân, ve Necran'ı idaresine almıştır, sonrasında Ebü'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ en-Nâsır, Kuzey Yemen'in tamamını Zeydiyye devletine dâhil etmiştir.⁹⁸

Devletin önemli imamlarından olan Mansûr-Billâh Kâsım b. Ali el-İyânî, 389 (999)'da Rayde, Zimâr, Sa'de, Necran, Esâfit gibi bazı bölgeleri idaresine alıp, San'a'da hutbe okutarak Zeydî hâkimiyetine yeni bir nefes olmuştur. Zeydî devletinin 2. Kurucusu olarak görülen Mütevekkil-Alellah Ahmed b. Süleyman, 532 (1138)'de imâmetini ilan ettikten sonra, Necra, Sa'de, Bilâdücevf ve San'a gibi yerleri hâkimiyetine almıştır. Yemen'de hâkimiyet 945(1538) yılında Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Zeydî imamların Osmanlı Devletiyle mücadelesi sonucu yaklaşık 1644-1848 yılları arasında Yemen'de Zeydî hâkimiyeti devam etmiş, sonra Osmanlı Devletine bağlanmış, Yemen bir süre buradan valiler atanarak yönetilmiştir.⁹⁹ 1904'te İmam Mütevekkil-Alellah Yahyâ, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış, 1918'de Osmanlı Devleti Yemen hâkimiyetini İmam Yahya'ya bırakınca, yaklaşık otuz sene Zeydî idaresi devam etmiştir.¹⁰⁰

Netice itibariyle, Zeydî imamlar tarafından başkaldırı ve isyan hareketlerinin çıkarıldığı Kûfe, Horasan ve Basra gibi yerlerde Zeydî mezhebi taraftar bulup bir sürede olsa yayılmış, bazen de herhangi bir isyan hareketi olmasa bile Medine, Mekke, Rey, Taberistan'da büyük ilmî çalışmalarından dolayı kendisine çok biat edilen Ressî gibi

⁹⁷ Gökalp, a.g.m., s. 329.

⁹⁸ Gökalp, a.g.m., s. 329.

⁹⁹ Gökalp, a.g.m., s. 329.

¹⁰⁰ Gökalp, a.g.m., s. 329.

önde gelen âlimlerinde etkisiyle mezhep yaygınlık göstermiştir.Zeydî isyanların etkin sonuç doğurduğu Taberistan, Deylem, Gîlân'da¹⁰¹ ve Yemen'de bizzat teşkilatlanmış bir Zeydî devleti kurularak, buralarda mezhephâkim hale gelmiştir. Zeydîlik, günümüzdehala Yemen'de varlığını sürdürmektedir.¹⁰²

B. Hanefiyye'nin Yayıldığı Bölgeler

Hanefî mezhebi, Sünnî dört büyük fıkıh mezhebinden biridir. Dünya genelinde çok yaygındır. Bu kadar yaygın olmasının sebeplerine bakıldığında; Hanefî mezhebinin öncesinde bu alanda önemli kurallar koyup, uygulamalarda bulunan başta Hz. Ömer(r.a.), Hz. Ali(r.a.) ve Hz. Abdullah b. Mes'ûd(r.a.) olmak üzere sonrasında buraya yerleşen 1500 civarındaki sahabînin çalışma ve gayretlerini zikretmek gerekir. Devamında ise Ebû Hanîfe ve diğer büyük âlimlerin ve de talebelerinin Kur'an, hadis ve hoca-talebe şeklindeki ilmî ders halkalarına dayanan ve gittikçe de genişleyip sonraki nesillere aktararak, Kûfe şehrinin de büyük bir ilim ve kültür merkezi haline gelmesini sağlayan büyük ve önemli çalışmalarından bahsetmek yerinde olacaktır. Fikhî anlayış farklılığından kaynaklı ve daha çok Medine eksenli, hadis ekolünden başka Irak eksenli re'y ekolü, Kûfe'de bu dönemde oluşmaya başlamıştır.¹⁰³

Emevîler döneminde, birçok farklı siyasî ve fikrî akımın merkezi durumuna gelen Irak'ın, aklî ilimlerde ileri seviyedeki Hîre bölgesine yakınlığı bilhassa Kûfe'nin ilmî seviyesini daha da arttırmıştır. Emevîler döneminde peş peşe yapılan fetihler sonucu genişleyen ülkenin bu yeni topraklarına hitap ederek farklı sorunların çözülmesi gerekliliğine olumlu cevap verebilen Ebû Hanîfe ve talebelerinin geliştirip sistemleştirdiği Irak(fıkıh) ekolü daha da yaygınlık göstermiştir.¹⁰⁴ Her ne kadar Hanefî mezhebinin oluşup gelişmesine katkısı olan çok kişi varsa da bunların başında haklı olarak en büyük paya sahip, mezhebin imamı Ebû Hanîfe gelir. Akranları arasında zekâve yeteneğiyle öne çıkan Ebû Hanîfe'nin böyle önemli sıfatlara sahip bir coğrafyada dünyaya gelip yetişmesi, dolayısıyla üstün donanımlı âlimlerden ders alma fırsatının olması ve ictihad şûrası niteliğindeki ders halkalarında bulunan kalabalık

¹⁰¹ Yaşaroğlu, a.g.m., s. 324.

¹⁰² Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s.59.

¹⁰³ Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 1.

¹⁰⁴ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 411-412; Bardakoğlu, a.g.m., s. 1-2 ; Özel, a.g.e., s. 16.

öğrenci topluluğu, Ebû Hanîfe'yi dahası Hanefî mezhebini daha ileri seviyeye taşımış ve yaygınlaştırmıştır.¹⁰⁵

Ebû Hanîfe'nin öncü talebelerinden Ebû Yusuf, İmam Muhammed, Hasan b. Ziyâd ve Züfer gibi müctehidlerce yetiştirilen öğrencilerin özellikle İslâm diniyle yeni tanışıp müslüman olmuş Batı Türkistan, Mâverâünnehir, Horasan, Hârizm gibi yerlerde bulunmaları, mezhebin yayılmasında ciddi etkili olmuştur. Sayıları binlerle ifade edilen bu ders halkalarındaki talebelerin yaklaşık yarısı Kûfe, Bağdat ve Basra'lı olmakla birlikte diğerleri; İsfahan, Rey, Cürcân, Merv, Semerkant, Ahvaz, Hemedan, Nese, Belh, Mekke, Medine, Suriye, Mısır, Yemen, Musul, Bahreyn gibi o dönemin müslüman âleminin pek çok ülkesinden gelen öğrencilerden oluşuyordu.¹⁰⁶ Bu talebelerin çoğu memleketlerine döndüklerinde ya da ikamet ettikleri yerlerde kendileri de ilim halkaları oluşturup ders okutmuşlar, bazıları da çeşitli bölgelerde kadılık yapmak suretiyle mezhebin yayılmasında etkili olmuşlardır. Özellikle Abbasî halifesi Hârûnürreşîd'in Ebû Yûsuf'u kâdilkudât olarak ataması daha çok, ülkede hukuk birliğinin ve istikrarının oluşması amaçlı da olsa tüm kadıların Ebû Yûsuf tarafından atanması Hanefî mezhebinin yayılmasında etkili olmuştur. Uzun bir süre bilhassa yeni müslüman olan ülkelerde bu fikhî öğretiyeye ve yaşantıya alışan halka bazen merkezden farklı mezhepten kadılar atanması durumunda, öğrenilmiş genel yaşantıda farklılık oluşturmasından kaynaklı çıkan karmaşa sonucu çoğunlukla bu atamalara yine Hanefî mezhebi ekseninde devam edilmiştir.¹⁰⁷

Hanefî mezhebinin yayılmasında Selçuklu, devamında Osmanlı devletlerinin de büyük katkısı olmuştur. Bu devletlerin hâkimiyetindeki ülkelerde Hanefî mezhebinin resmî mezhep haline getirilmesi daha çok yine hukukta birlik eksenli olsa da geniş topraklara sahip bu devletler, merkezden Hanefî kadılar, imamlar tayin ederek mezhebin yayılmasında etkin rol oynamışlar, bilhassa Anadolu ve Balkanlar'daki Hanefî mezhebinin yaygınlığı Türkler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bütün bunlar ve daha fazlası mezhebin ciddî bir gelişim gösterip daha çok yayılmasına imkân sağlamıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Bardakoğlu, a.g.m., s. 1-2.

¹⁰⁶ Özel, a.g.e., s. 16; Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 411-412; Bardakoğlu, a.g.m., s. 3.

¹⁰⁷ Özel, a.g.e., s. 16; Bardakoğlu, a.g.m., s. 4; Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 411.

¹⁰⁸ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 412; Özel, a.g.e., s.16; Bardakoğlu, a.g.m., s. 6-8.

Sonuç olarak günümüzde Hanefî mezhebi; Türkiye, Balkanlar, Ukrayna, Kırım, Kafkasya, Bosna-Hersek, Azerbaycan, Kazan, Sibirya, Oral, Ofa, Çin, Mançurya, Türkistan Türkleri, Japonya Müslümanları, Horasan, Belûcistan, Siyam(Tayland), Pakistan, Keşmir, Hindistan ve Afganistan'da çoğunluktadır. Irak, Suriye, Etiyopya'da da Hanefiler vardır. Tunus, Filistin, Cezayir, Mısır, Yemen ve Hicaz'da yine sayıları az da olsa mevcuttur.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Bardakoğlu, a.g.m., s. 9; Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 412; Özel, a.g.e., s. 16-17.

İKİNCİ BÖLÜM

TECRÎD VE MUHTASAR ESERLERİNİN GENEL MUKAYESESİ

İkinci bölümde, çalışmanın iki ana kaynağı olan *Tecrîd* ve *Muhtasar* eserleri hakkında şekil, etkilendiği kaynaklar, dil ve üslup bakımından bilgilendirmede bulunulup yine bu açılardan söz konusu iki eser arasında genel bir mukayese yapılacaktır.

I. ŞEKİL BAKIMINDAN MUKAYESE

A. Konuların Tasnifi

1. *Tecrîd*'de Konu Tasnifi

Tecrîd kitabının tam adı *et-Tecrîd fî Fıkhî'l-İmâmeyni'l-A'zameyni el-Kâsım b. İbrâhîm ve'l-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn*'dir.¹¹⁰ Eser, Müeyyed-Billâh Ahmed b. el-Hüseyn b. Hârûntarafından kaleme alınmıştır. *Tecrîd*, döneminin eserleri arasında en değerli görülenlerdendir. İki önemli imamın fıkhî görüşleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Eser, bu iki öncü imamdanda birisi olan İmâm Kâsım b. İbrahim er-Ressî'nin ve er-Ressî'nin torunu Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım'ın fıkhî görüşlerinin derlenmesinden oluşmuştur.¹¹¹

Fıkhın genel olarak bütün konularını kapsayan bu hacimli eser, Zeydiyye fıkhı içerisinde klasik döneme ait en sistematik iki fûru kitabından biridir. Eserde içtihatlar,

¹¹⁰ Müeyyed-Billâh, Ahmed b. el-Hüseyn b. Harun b. el-Hüseyn el-Harunî el-Hasenî, *et-Tecrîd fî fıkhî'l-İmâmeyni'l-A'zameyn el-Kâsım b. İbrahim Aleyhi's-Selâm ve Hafîduhû el-İmâm el-Hâdî Yahya b. el-Hüseyn Aleyhi's-Selâm*, San'â': Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002.

¹¹¹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 3-11.

delillere yer verilmeden ortaya konulmaktadır. Mezhebin ana furû meselelere dair görüşlerini ihtiva eden eser üzerine çok miktarda şerh yazılmıştır.¹¹²

Tecrîd'de furû meseleler “Kitâb” başlığı (bölümleri) şeklinde ifade edilmiştir. Toplamda 373 sayfadan oluşmaktadır. *Tecrîd*'de birinci kitap tahâret olup, kitap isimleri hayız, namaz, cenazeler, zekât, humus şeklinde devam eder. Son kitap ise siyer'dir. Eser, bu şekilde 28 kitaptan müteşekkildir.¹¹³

2. *Muhtasar*'da Konu Tasnifi

Muhtasar kitabının tam adı *Muhtasaru'l-Kudûrî*'dir.¹¹⁴ Eserin müellifi, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'dir. Hanefî mezhebinde en fazla güvenilen temel metinlerden biridir. Te'lif edildiği dönem olarak teşekkül dönemi ile klasik dönemin kesişim noktasında bulunan eser, bu iki dönem arasında köprü vazifesi görmüş, teşekkül döneminde oluşan fikhî birikimi özetleyerek, kendisinden sonraki yazılan muhtasarlara da bu anlamda yol gösterici olmuştur.¹¹⁵

Hanefî fıkıh literatüründe “el-Kitâb” denildiğinde Kudûrî'nin bu eseri anlaşılır. Üzerine çok miktarda şerh yazılmış ve çeşitli yabancı dillere çevirileri yapılmıştır. Tüm ayrıntılarıyla bakıldığında yaklaşık 12.000 meseleyi ihtiva ettiği söylenen *Muhtasar*, diğer klasik fıkıh eserlerindeki gibi “kitap” ve “bab” sistemine göre düzenlenmiştir.¹¹⁶

Muhtasar, ibadet bahisleriyle başlar, ilk kitap tahâret'tir. Namaz, oruç, zekât, hac şeklinde devam eder. Sonrasında muâmelat, devamında ise münâkehât konuları gelir. Son kitap ise ferâiz'dir. *el-Hidâye* ve onun iç tasnifini rehber alan diğer muhtasarlarda ise önce münâkehât, sonra muâmelat konuları gelir.¹¹⁷ Ayrıca Kudûrî, başka muhtasarlarda “talak” kitabı altında birer bab olarak geçen “zihâr”,

¹¹² Yücel, a.g.e., s. 337-338.

¹¹³ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 3-11.

¹¹⁴ Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, çev. Soner Duman, Osman Güman, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.

¹¹⁵ Soner Duman, “Kudûrî ve Muhtasar'ı”, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, Terc. Soner Duman, Osman Güman, İstanbul: Beka yayıncılık, 2015, s. 12.

¹¹⁶ Ferhat Koca, “El-Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 65-66; Duman, “Kudûrî ve Muhtasar'ı”, s. 13.

¹¹⁷ Koca, a.g.m., s. 65; Duman, “Kudûrî ve Muhtasar'ı”, s. 13.

“hul”, “ric’at”, “îlâ”, liân”, “nafaka”, “iddet” gibi bazı konuları müstakil bir kitap olarak almıştır. Bu anlamda içinde en çok “kitap” bulunan metindir.¹¹⁸

Aşağıda *Tecrîd* ve *Muhtasar*’ın içindekiler kısmı tablo halinde verilmiştir. Teze konu olan iki eser içinde yer alan bölümlerve genel olarak diğer tüm konular karşılaştırılmıştır. Böylece hangi konulara ne şekilde yer verilip verilmediği daha net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Burada şu duruma değinilmesi uygun olacaktır: *Muhtasar*’ın orjinalindeki konular, çoğunlukla bab başlığı zikredilmeden düz bir şekilde anlatılmıştır. Böyle olunca alt başlık belirtilmeden bir konudan farklı bir konuya geçiş sebebiyle oluşan güçlüğü giderme adına, elimizdeki baskısına mütercim tarafından ilave bab başlıkları eklenmiştir. Buradaki tabloda da daha anlaşılır olacağı düşünülerek eserin bu haline göre düzenleme yapılmıştır.

¹¹⁸ Duman, “Kudûrî ve Muhtasar’ı”, s. 13.

Sıra No	<i>TECRÎD</i> İÇİNDEKİLER	Sıra No	<i>MUHTASARU'L-KUDÛRÎ</i> İÇİNDEKİLER
1	TAHARET KİTABI	1	TAHARET KİTABI
	Sular Konusu Babı		Abdest Faslı
	Istinca Babı		Gusül Faslı
	Temizlenme Ve Onu Gerekli Kılan Şeyler Babı		Sular Faslı
	Abdesti Bozan Şeyler Konusu		Kuyular Faslı
	Gusül		Artıklar Faslı
	Teyemmüm Konusu Babı		Teyemmüm Babı
	_____		Mestler Üzerine Meshetmek Babı
2	HAYIZ KİTABI		HayızBabı
	Hayızın Çok Ve Az Olması Konusu Babı		Necasetler Babı
	Nifas Konusu Babı		_____
3	NAMAZ KİTABI	2	NAMAZ KİTABI
	Ezan Konusu Babı		Namaz Vakitleri
	Vakitler Konusu Babı		Ezan Babı
	Namazda Yönelme Ve Namaz Kılınan Ve Yönelinen Yer Babı		Namazdan Önce Yapılması Gerekenler Babı
	Setr-i Avret, Namazda Giyilen Ve Üzerinde Namaz Kılınan Giysi Babı		Namazın Kılınışı Babı
	Namazın Sıfatı Ve Keyfiyeti Konusu Babı		Namazın Kazası Babı
	Namazda İmamlık Konusu Babı		Namaz Kılmanın Mekruh Olduğu Vakitler Babı
	Sehiv ve İki Sehiv Secdesi Konusu Babı		Nafile Namazlar Babı
	Namazların Kazası Konusu Babı		Sehiv Secdesi Babı
	Yolculuk Ve Korku Namazı Konusu Babı		Hastalık Halinde Namazın Kılınışı Babı
	Korku Namazı Konusu Babı		Tilavet Secdesi Babı
	Cuma Namazı Konusu Babı		Yolculuk Halinde Namaz
	Bayram Namazları Konusu Babı		Cuma Namazı Babı
	Güneç Tutulması Ve Yağmur Namazı Konusu Babı		Cuma Namazının Şartları Babı
	_____		Cuma Namazı Kimlere Farz Değildir? Babı
	_____		Bayram Namazları Babı
	_____		Küsûf(Güneş Tutulması Namazı) Babı
	_____		Yağmur Duası Babı

	_____		Ramazan İbadeti(Teravih Namazı) Babı
	_____		Korku Namazı Babı
4	CENAZE KİTABI		CenazelerBabı
	Cenazenin Nakledilmesi Konusu Babı		Şehide İlişkin Hükümler Babı
	Ölünün Yıkanması Konusu Babı		Kâbenin Etrafında ve İçinde Namaz Kılmak Babı
	Ölünün Tekfin Edilmesi Ve Sarılması Babı		_____
	Ölünün Taşınması Ve Namazının Kılınması Babı		_____
	Defin Konusu Babı		_____
5	ZEKÂT KİTABI	3	ZEKÂT KİTABI
	Zekatın Vacip Olması Durumu Konusu Babı		Develerin Zekâtı Babı
	Altın Ve Gümüşün Zekâtı Konusu Babı		Sığırların Zekâtı Babı
	Malların Toplanması Babı		Koyunların Zekâtı Babı
	Hayvanların Zekâtı Konusu Babı		Atların Zekâtı Babı
	Toprakta Yetişen Şeyin Zekâtı Konusu Babı		Gümüşün Zekâtı Babı
	Arazilerin Hükümleri Babı		Altının Zekâtı Babı
	Ticaret Mallarının Zekâtı Ve Onların Hükümü Konusu Babı		Ticaret Mallarının Zekâtı Babı
	Ehl-İ Zimmetten Alınan Şeyler Konusu Babı		Ekinlerin ve Meyvelerin Zekâtı Babı
	Zekat Almanın Keyfiyeti Konusu Babı		Zekât Vermenin Câiz Olduğu ve Olmadığı Kişiler Babı
	Zekat Verilecek Kimseler Babı		Fıtır Sadakası (Fitre) Babı
	Fıtır Sadakası Konusu Babı		_____
6	HUMUS KİTABI		_____
	Kendisinde Humus Gereken Mallar		_____
	Humusuntaksim Edilmesi Ve Verilecek Kimseler		_____
7	ORUÇ KİTABI	4	ORUÇ KİTABI
	Oruca Başlamanın Keyfiyeti (Nasıl Olacağı) Babı		Oruç Türleri
	Oruçlu Kimse İçin Hoş Görülen Ya Da Kerih Görülenle Konusu Babı		Hilalin Görülmesi
	Hoş Görülen Ya Da Kerih Görülen Oruçlar Konusu Babı		Orucun Vakti
	Orucu Bozan Ve Bozmayan Şeyler Ve Fidye Verilmesi Gerekli Durumlar		Orucu Bozan Şeyler
	Adak, Zihar Ve Kaza İle Adam Öldürme Konusu		İtikâf Babı

	Babı		
	İtikaf Ve Kadir Gecesi Konusu Babı		_____
8	HAC KİTABI	5	HAC KİTABI
	Haccın Farz Olmasının Keyfiyeti (Hangi Durumlarda Farz Olacak) Ve Haccın Farzlarının zikredilmesi		İhrama Girmek Babı
	Hac Ve Umreye Giriş		İfrad Haccı Babı
	İfrat Haccı, Kıran Haccı Ve Temettü Haccı Yapana Lazım Gelen Şeyler Konusu Babı		Kıran Haccı Babı
	İhramlıya Vacip Olan Şey Konusu Babı		Temettü Haccı Babı
	İhramlıya Gerekli Olan Kefaretler		İhram Yasaklar ve Cezalar Babı
	İhsar (Hac Veya Umre İçin İhrama Giren Kişinin Bu İbadetini Tamamlanmasının Engellenmesi)		İhsâr Babı
	Ölünün Haccı Konusu Babı		Haccı Kaçırarak Babı
	Mikatta ya da Mekke'de Hayız Olan Kadın Konusu Babı		Hedy Babı
	Hedy Kurbanı Konusu Babı		_____
	Haccı Adama Ve Ona Bağlı Şeyler Konusu Babı		_____
13	ALİŞVERİŞ KİTABI	6	SATIM AKDİ KİTABI
	Alışverişi Sahih Kılan Ya Da İfsat Eden Şeyler Konusu Babı		Şart Muhayyerliği Babı
	Köle Satma Faslı		Görme Muhayyerliği Babı
	Babanın Küçük Çocuğun Satışı Üzerine Satış Yapması Faslı		Kusur Muhayyerliği Babı
	Cinslerin Birbirleriyle Satılması Konusu Babı		Fasit Satım Akdi Babı
	İki Satıştan Birini Seçme Konusu Babı		İkale Babı
	Alışveriş Şartları Konusu Babı		Güven Esasına Dayalı Satım Akitleri Babı
	Murabaha Konusu Babı		Riba/Faiz Babı
	Kusur İle İade Etme Konusu Babı		Selem Akdi/ Sipariş Sözleşmesi Babı
	Malı Almaya Hak Kazanma	7	SARF AKDİ KİTABI
	Mübadeleli Alışveriş Babı		_____
	Peşin Satış Konusu Babı		_____
17	REHİNLER KİTABI	8	REHİN AKDİ KİTABI

	Rehnin Hükümleri Ve Ona Bağlı Olan Şeyler Konusu Babı	9	HACR(TASARRUFLARIN KISITLANMASI) KİTABI
	Rehnin Telef Olması, Azalması Ve Rehin Alanı Ondan İstifade Etmesi Konusu Babı	10	İKRAR KİTABI
	Rehin Vereni Ve Rehin Alanın İhtilaf Etmesi Babı		_____
	Yetkinin Rahin Üzerinde Olması Konusu Babı		_____
	Rehin Alan Kişinin Rehin Aldığı Şeyde Tasarrufları		_____
	Rehin Alanın Cinayeti		_____
15	İCARE KİTABI	11	İCÂRE AKDİ KİTABI
	İcareyi Sahih Kılan Ya Da İfsat Eden Şey Konusu Babı		_____
	Kiranın Vacip Olması Babı		_____
	Kiracının Garanti Vermesi		_____
	Kiralayanın Garanti Vermesi		_____
	Müzarea Konusu Babı		_____
14	ŞUFA KİTABI	12	ŞUF'A KİTABI
	Şufanın Vacip Olduğu Kimse Ve Vacip Olma Keyfiyeti Konusu Babı		_____
	Şufayı İptal Eden/ Geçersiz Kılan Şey Konusu Babı		_____
	Şufa Yoluyla Mali Almanın Keyfiyeti (Nasıl Olacağı)		_____
16	ŞİRKET KİTABI	13	ŞİRKET KİTABI
	Mufavada Ortaklığı Konusu Babı	14	MUDÂREBE KİTABI
	Muvafada Dışında Mal Ortaklığı Konusu Babı	15	VEKÂLET KİTABI
	Kredi Ortaklığı Konusu Babı	16	KEFALET KİTABI
	Mudarebe Ortaklığı Konusu Babı		ŞAHSA KEFALET KİTABI
	Üst Kat- Alt Kat Ortaklığı, İki Komşu Arasında Cadde Ve Sokakların Vb. Ortaklığı		MALA KEFALET KİTABI
	(Taraflara Verilecek Karın Ve Tazmin Yükümlülüğünün Eşit Olduğu) Ebdan Ortaklığı	17	HAVALE KİTABI
	Kısmet Konusu Babı	18	SULH KİTABI
19	HİBELER VE SADAKALAR KİTABI	19	HİBE KİTABI
	Hibesi Caiz Olan Ve Olmayan Şeyler Konusu Babı	20	VAKIF KİTABI
	Hibesinden Rucu Eden Kimse Konusunda Bab		_____

	Umra Ve Vefat Sonrası Hibe Konusu Babı		_____
	Sukna Konusu Babı		_____
	Vakıf Konusu Babı		_____
	Ariye Konusu Babı		_____
18	GASPLAR KİTABI	21	GASP KİTABI
	Gasp Edilen Mal Aynıyla Alınması	22	VEDİÂ KİTABI
	Gasp Edilenin Artması Eksilmesi	23	ÖDÜNÇ VERMEK (ÂRİYET) KİTABI
	Gasp Edilenin Tükenmesi Konusu Babı	24	BULUNTU ÇOCUK KİTABI
25	YARGI /KAZA VE HÜKÜMLER KİTABI	25	LUKATA (BULUNTU MAL) KİTABI
	Kadının Edebi Konusu Babı	26	HÜNSÂ (ÇİFT CİNSİYETLİ ŞAHİS) KİTABI
	Dava Ve Beyanat Konusu Babı	27	KAYIP ŞAHİS (MEFKÛD) KİTABI
	İkrar Konusu Babı	28	KÖLENİN KAÇMASI KİTABI
	Şahitlikler Konusu Babı	29	ÖLÜ ARAZİLERİN İHYÂSİ KİTABI
	Vekalet Konusu Babı	30	TİCARET İZİNİ VERİLEN KÖLE KİTABI
	Kefalet Ve Vekalet Konusu Babı	31	ZİRAAT ORTAKLIĞI (MÜZÂRAA) KİTABI
	Sulh Konusu Babı	32	EMEK-BAHÇE ORTAKLIĞI (MÜSÂKÂT) KİTABI
	İflas Konusu Babı		_____
	Vedia Konusu Babı		_____
	Yitik Ve Buluntu Mallar		_____
	Buluntu Kız Ve Erkek Çocuğunu Zikreden Fasıllar		_____
9	NİKÂH KİTABI	33	NİKÂH KİTABI
	Nikahlanması Helal Ve Haram Olan Kadınlar Konusu Babı		Nikah Akdinin Kuruluş Şartları
	Nikahi Sahih Kılan Ve İfsat Eden Şeyler Konusu Babı		Sürekli Evlilik Engelleri
	Nikâhtaki Velilerin Zikri		Geçici Evlilik Engelleri
	Nikah Şahitliği Konusu Babı		Velâyet İle İlgili Hükümler
	Mehirler Konusu Babı		Denklik İle İlgili Hükümler
	Nikahı Geri Çeviren Şey Konusu Babı		Mehir İle İlgili Hükümler
	Kölelerin Nikahı Konusu Babı		_____
	Eşler Arası İlişki		_____
	Cariyeler Konusu Babı		_____
	_____	34	SÛT HISİMLİĞİ KİTABI
10	TALAK KİTABI	35	BOŞAMA HÜKÜMLERİ KİTABI

	Talak'ın Sıfatı Ve Çeşitliliği Konusu Babı		Usûle Uygunluk Açısından Boşama Çeşitleri
	Hul' (Muhâlaa) Konusu Babı		Boşama Ehliyeti
	Talakın Meydana Geldiği Ve Gelmediği Durumlar		Boşama Sözlere
	Boşanma İle Yemin Etmek Babı		_____
	Ric'a Konusu Babı	36	BOŞAMADAN ÖNCE (RİC'AT) KİTABI
	İddet Konusu Babı		_____
	_____	37	İLÂ KİTABI
	_____	38	MUHÂLAA KİTABI
11	ZIHAR KİTABI	39	ZIHÂR KİTABI
	Zihar Konusu Babı		_____
	İla Konusu Babı		_____
	Liân Konusu Babı	40	LİÂN KİTABI
	_____	41	İDDET KİTABI
12	NAFAKALAR KİTABI	42	NAFAKAYA İLİŞKİN HÜKÜMLER KİTABI
	Zevcelerin Nafakası Babı	43	BAKIM HAKKI (HIDÂNE) KİTABI
	Varlıklı Akraba Üzerinde Bulunanyoksul Kimsenin Nafakası Babı		Mahrem Yakınların Nafakası
	Bebeğin Nafakası Konusu Babı		_____
	Dadıhık Konusu Babı		_____
	Sütten Dolayı Akrabalık Konusu Babı		_____
19(devam)	Köle Azadı, Köle İle Tedbir Ve Kitabe Anlaşmasının Yapılması Ve Velâ	44	KÖLE AZADI KİTABI
	Kölenin Bir Şarta Bağlanarak Azad Edilmesi		Köleyi Müdebber Kılma Babı
	Kölesinden Azad Eden Kişi Hakkında		Cariyeyi Ümmüveled Kılma Babı
	Tedbir (Köle İle Yapılan Bir Anlaşma) Hakkında	45	KİTABET AKDİ KİTABI
	Mükatebe Konusu Babı	46	VELÂ
	Köle Azadında Şahitlik	47	CANA VE VÜCUT BÜTÜNLÜĞÜNE YÖNELİK SALDIRILAR KİTABI
	Velâ konusu Babı		Öldürme Şekilleri
22	DİYETLER KİTABI	48	DİYETLER KİTABI
	Tam Bir Diyet Veya Diyetin Bir Kısmını Gerektiren Şeyler		Haksız Fiille Ölüme Sebep Olmak
	Diyetin Belirlenmesi Ve Diyeti Alma Şekli Konusu Babı		Hayvanın Verdiği Zararların Tazmini
	Akileye Lazım Olan Şeyler		Kölelerin İşlediği Suçların Diyetleri

	Konusu Babı		
	Kasâme Hakkında		Yıkılmaya Yüz Tutmuş Duvarın Hükümü
	Bir Cana Veya Başka Bir Şeye Verdiği Zarardan Dolayı Kendisine Tazmin Gerekli Olan Kişi Ve Tazmin Gerekmeyen Şeyler		Köle Ve Cariyenin Diyeti
	Kıyas Konusu Babı		Cenin Diyeti
	Kölelerin Cinayeti		Öldürme Suçlarında Kefâret
	_____		Kasâme Babı
	_____	49	ÂKİLE KİTABI
21	HADLER KİTABI	50	HAD CEZALARI KİTABI
	Hadler Konusu Babı		Zina Suçu Ve Cezası
	Zina Haddi Konusu Babı		İçki İçme Suçu Ve Cezası Babı
	Zinaya Şahitlik Etmek Konusu Babı		Kazf Suçu Ve Cezası Babı
	Zina iftirası atan kişinin had cezası (Kazf)	51	HIRSIZLIK SUÇU VE CEZASI KİTABI
	Hırsızın Cezası Konusu Babı	52	HARAM OLAN İÇECEKLER
	Had Cezası Olarak Öldürülen Kisi Hakkında Babı		
	Askerin Had Cezası		
	Tazir Konusu Babı		
26	AVLANMA VE HAYVAN KESİMLERİ KİTABI	53	AVLANMA VE HAYVAN KESİMİ KİTABI
	Yırtıcıların Avlanması Konusu Babı		Hayvan Kesimine Dair Hükümler
	Su Avcılığı Konusu Babı		Eti Yenmeyen Hayvanlar
	Atarak Avlanılan Şeyler Hakkında	54	KURBANA İLİŞKİN HÜKÜMLER KİTABI
	Kesilen Hayvanlar Konusu Babı		_____
	Kurbanlar Konusu Babı		_____
	Akika Zikri Fası		_____
	Yiyecekler Konusu Babı		_____
	Düğün Ve Düğün Yemeğini Zikreden Bir Fası		_____
	İçecekler Konusu Babı		_____
	Giyecekler Konusu Babı		_____
20	YEMİNLER VE KEFARETLER KİTABI	55	YEMİNLERE İLŞKİN HÜKÜMLER KİTABI
	Yeminler Konusu Babı	56	DAVA KİTABI
	Kefaret Gerektiren Şeyler Konusu Babı	57	ŞAHİTLİK KİTABI
	Yemin Kefareti Konusu	58	ŞAHİTLİKTEN DÖNMEK KİTABI

	Babı		
	_____	59	EDEBÜ'L-KÂDÎ KİTABI
	_____	60	KİSMET KİTABI
	_____	61	İKRAH KİTABI
27	ULUSLARARASI HUKUK/ SİYER KİTABI	62	ULUSLARARASI HUKUK (SİYER) KİTABI
	İmama Ve Ümmete Gerekli Olan Şeyler Konusu Babı		İsyân Suçu Babı
	İmamın Seriyeye Göndereceği Zaman Onlara Tavsiye Ettiği Şeyler Konusu Babı	63	HELÂLLER VE HARAMLAR KİTABI
	Harp Ehli İle Savaşma Konusu Babı		_____
	Teslim Olan Ya Da Teslim Olmayıp Zimmi Olmayı Kabul Eden Daru'l-Harp Ehli Faslı		_____
	Müslümanlarınmüşriklerden Eman Alması Faslı		_____
	Müslümanları Müşrikler İçin Eman Vermesi Konusu Babı		_____
	Bağy Ehli İle Savaşma Konusu Babı		_____
	İmamın Zalimlerin Ve Yardımcılarının Elindekiler Alma Hakkı Faslı		_____
	Zalimlerin Hükümleri Ve O Hükümlerden gerçekleşen Ve Gerçekleşmeyenler Faslı		_____
	Ganimetlerin Paylaşımı Konusu Babı		_____
	İmamın Alma Hakkı Olan Safinin Zikri Faslı		_____
23	VASİYETLER KİTABI	64	VASİYETLER KİTABI
	Vasiyyetin Caiz Olduğu Ve Caiz Olmadığı Şeyler Konusu Babı		_____
	Vasi Ve Vasinin Yapmasının Caiz Olduğu Şeyler Konusunda Bab		_____
	Vasiyetlerin Hükümleri Konusu Babı		_____
24	FERÂİZ KİTABI	65	MİRASA İLİŞKİN HÜKÜMLER (FERÂİZ) KİTABI
	Erkek Evlatlara Ve Onların Oğulların Vasiyyet Konusu Babı		Asabelerin Yakınlık Sıraları Babı
	Anne Babanın Hissesi Konusu Babı		Hacb Babı
	Erkek Kardeşlerin Ve Kız Kardeşlerin Hissesi Konusu Babı		Mirasta Artan Payın Geri Verilmesi Babı
	Dedelerin Ve Ninelerin		Zevi'l-Erhâm Babı

	Hisseleri Konusu Babı		
	Asabe Konusu Babı		Mirasa İlişkin Hesaplar
	Zevil-Erhamın Mirası Konusu Babı		Münâsaha
	Eşlerin Mirası		DİPNOTLAR
	Avl Konusu Hakkında Bir Fasil		
	Veli Üzerine Miras Fasilı		
	Mirasta Nadir Karşılaşılan Durumlar		
	Mefkud Babını Zikretme Konusunda Fasil		
	Mirasta İkrar (Onay)		
	Mecusilerin Mirası Hakkında Bir Fasil		
	Aralarında Miras Bağı Bulunmayan Kişiler Hakkında		
	KONULARIN FİHRİSTİ		

Yukarıdaki tablo esas alınarak şu değerlendirmeler yapılabilir:

1. *Tecrîd*'de ve *Muhtasar*'da ana konular “Kitap” (Bölüm), bu kitapların içeriğindeki alt konular da ‘bab’ (konu başlığı) şeklinde sistematize edilmiştir.

2. *Tecrîd*'de konular “kitap”(bölüm) içeriğindeki bab başlıkları altında mesele mesele işlenirken, *Muhtasar*'da ise *Tecrîd*'e nazaran tablodan da anlaşılacağı üzere çok az bab başlığı kullanılmış ve maddeler şeklinde düz bir anlatım tercih edilmiştir.

3. *Tecrîd*'de bab sayısı fazla iken, *Muhtasar*'da kitap sayısı fazladır. *Tecrîd*'de kitap sayısı 28 iken *Muhtasar*' da bu sayı 65'tir. *Muhtasar*'da bab sayısı 62 iken *Tecrîd*'de bab sayısı 177'dir. Ayrıca *Tecrîd*'de 13, *Muhtasar*'da 5 tane de fasıl bulunmaktadır.

4. *Tecrîd*'de bab sayısının fazla oluşu, *Muhtasar*'daki konu bağlamında yüksek sayıdaki kitap yerine geçiyor olsa da genel bir karşılaştırmada 177 bab, *Tecrîd*'in *Muhtasar*'a göre daha fazla konu başlığının olduğunu ve daha çok ayrıntı üzerinde durduğunu göstermektedir. Mesela ‘ferâiz’ konusu *Muhtasar*'da 6 alt başlıkla işlenirken, *Tecrîd*'de 14 alt başlıkta işlenmiştir. Yine *Muhtasar*'da ‘siyer’ konusu ana konu başlığından başka tek babda işlenirken *Tecrîd*'de 11 alt başlıkta işlenmiştir.

5. *Tecrîd*'de 'hayız, cenaze, humus' gibi bazı konular *Muhtasar*'da ve diğer çoğu fıkıh kitabında 'taharet, namaz, zekât' gibi kitaplar altında birer bab olarak geçerken, *Tecrîd*'de müstakil bir kitap olarak ele alınmıştır. Benzer durum *Muhtasar*'da daha fazla geçerlidir. 'hul, ric'at, îlâ' gibi konular 'talak' kitabı altında işlenmesi olağanken *Muhtasar*'da ayrı birer kitap olarak zikredilmiştir.

6. Her iki eserde de 'tahâret, namaz, zekât, oruç, hac' gibi ibadet konuları önceliklidir yani ilk konuları oluşturmaktadır. Devamında *Tecrîd*'de münâkehât sonra da muâmelât konuları işlenmişken, *Muhtasar*'da önce muâmelât sonramünâkehât konularına yer verilmiştir. Diğer konular tabloda aynı yerde, eşdeğer şekilde gösterilmeye çalışılsa da sıralama olarak çoğunlukla karmadır.

7. Konu başlıkları olarak bakıldığında bir eserde geçen bir konu diğer eserde geçmemiş, bir başka konu da tam tersi şekilde diğer eserde geçmiştir. Belki bazısı başlık zikretmeden içerikte işlenmiş olsa da bazısına da hiç değinilmemiştir. Mesela, her iki eserin de 'siyer' bölümünde 'humus' konusundan bahsedilmiş olsa da *Tecrîd*'de ayrıca tekrar hatta müstakil bir kitap olarak işlenmiş, *Muhtasar*'da bu şekilde ya da bir bab olarak işlenmemiştir. Yine mesela *Muhtasar*'da, 'şehide ilişkin hükümler' ve 'kâbenin etrafında ve içinde namaz kılmak' gibi bazı bablar 'namaz' kitabı altında işlenirken, *Tecrîd*'de işlenmemiştir.

8. İki eserde genel olarak bütün konuların işlendiği, çok sistemli çalışmalardır. *Tecrîd*'e göre *Muhtasar*'da konular daha özet ve basit anlatılmıştır. Yine her iki eser de dönemlerini en iyi ve kapsayıcı şekilde temsil eden eserlerdir.

B. Yazım Şekli

1. *Tecrîd*'de Yazım Şekli

Tecrîd, "Kitâb" (bölüm) ve bu bölüm başlıkları altında çoğunlukla "bâb" (konu) başlıklarından, az da olsa "bâb" yerine yer yer yine yaklaşık aynı anlamda kullanılan "fasıl"(konu) başlıklarından oluşmaktadır. Yani bir bölümde yer alan konuların sınıflandırılmasındaki düzen, "bâb" ve "fasıl" (konu başlığı) şeklindedir. "bâb" ve "fasıl" şeklinde ifade edilerek sık kullanılan konu başlıkları, furû meseleler (mesâil) esas alınarak yapılmaktadır. Bu anlamda eser, fikhî konuların işlendiği 28 "Kitâb"

(bölüm)'dan oluşur. *Tecrîd*, Arapça kaleme alınmış olup, Türkçe'ye çevirisi bulunmamaktadır. Burada ise eserin (San`â': Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002) baskısı kullanılacaktır.

Eserde bulunan fikhî konuların her bir ana bölümünü anlatan 'kitap'(bölüm)lerin alt konu başlıklarını oluşturan 'bâb'ların sayısı toplamda 177'dir. Yine eserde yer alan "fasıl" sayısı ise yaklaşık 13'tür. Kitaplarda yer alan her bir bâb'ta konular izah edilirken aynı konuyla ilgili farklı içerikler, maddeleştirir gibi ayrı ayrı'mesele'ler şeklinde anlatım yapıp mesele'nin akabinde de "kâle"(dedi) şeklinde iki imamdan birinin Ressî'ye ya da Hâdî'ye ithafen bahsedilen mesele hakkındaki görüşleri nakledilmiştir. Bazen de imamın ismi verilerek anlatım yapılmıştır.

Müellif, eserde iki imamın Ressî ve Hâdî'nin görüşleriyle birlikte nadir de olsa bu görüşler bağlamında kendi görüşlerine de yer vermiş, bazı yerlerde bu iki imamın konuyla ilgili kaleme aldığı başka eserlerindeki görüşlerine de atıfta bulunarak, meseleyi bu minvalde açıklığa kavuşturmuştur. Örneğin Hâdî'nin *Kitâbu'l-Müntehab ve yelîhi Kitâbu'l-Funûn* eseri Zeydiyye fikhında önemlidir.¹¹⁹ Müellif bu esere sıklıkla atıfta bulunmuştur.¹²⁰ Yine Hâdî'nin *Kitâbu'l-Ahkâm Fi'l-Halâli Ve'l-Harâm* eseri de önemli eserlerindedir.¹²¹ Müellif bu esere de atıfta bulunmuştur.¹²² Müellif, aynı imamın farklı eserlerinden de yine aynı kişinin görüşleri olduğundan bu eserleri kullanarak da meseleleri açıklamıştır. Zaten *Tecrîd*'deki, Ressî ve Hâdî'nin görüşleri yine onların kitaplarından alıntı yapılarak derlenmiş olduğu için, alıntı yapılmış kaynağın açıklama yaparken eserde zikredilmiş olması da olağandır. *Tecrîd*'de bazen, konuyla ilgili kısa açıklamaların yapıldığı dipnotlar¹²³ da kullanılmıştır.

2. Muhtasar'da Yazım Şekli

Muhtasar'da da tıpkı *Tecrîd*'deki gibi "Kitâb"(bölüm) ve "bâb"(konu başlığı) şeklinde bir düzenleme yapılmış, eserde bulunan fikhî konuların her bir ana bölümünü

¹¹⁹ Kûfî, Muhammed b. Süleymân, *Kitâbu'l-Müntehab ve yelîhi Kitâbu'l-Funûn*, San`â': Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993.

¹²⁰ Bazısı için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 91, 106, 128, 137, 165, 170, 171, 195, 219.

¹²¹ Hâdî ilelhakk, Yahyâ b. el-Hüseyn, *Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Halâli ve'l-Harâm*, Sa'de: Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, 1420/1999.

¹²² Bazısı için bkz Müeyyed-Billâh, a.g.e., s.88, 110, 139, 157.

¹²³ Bazısı için bkz Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 273, 275, 345, 348.

anlatan ‘kitap’(bölüm)lar ve bunların alt konu başlıklarını oluşturan ‘bâb’lara yer verilmiştir. Konular, ‘bâb’ların içinde de ayrı ayrı maddeler halinde ele alınmıştır.

Muhtasar, düzenli bir sistematığe sahip olması ve geniş konu yelpazesini barındırıyor olması ve de herkes tarafından kolay anlaşılır, sade bir dille yazılmış olmasının getirisiyle hem ders kitabı hem de temel başvuru kaynağı olarak şöhret kazanmıştır.¹²⁴ Bu anlamda çok fazla yazması, şerhi, baskısı ve tercümesi olan *Muhtasar*’ın bu çalışmada, orijinal metinle mukayeseli olarak okunabilmesi için Arapça metin ve çevirisi karşılıklı sayfalar şeklinde verilerek hazırlanmış olan, Soner Duman ve Osman Güman’ın Türkçe’ye tercümesini yapmış olduğu İstanbul (2015) nüshası tercih edilecektir.

Muhtasar, fûrû meselelerin anlatıldığı, 65 kitap(bölüm), 5 fasıl ve 62 bab olmak üzere toplamda 614 sayfadan oluşur. Burada tabloda önce ifade edildiği gibi şu hususuntekrar hatırlatılması uygun olacaktır: *Muhtasar*’ın orjinalinde konular, çoğunlukla bab başlığı zikredilmeden düz bir şekilde anlatılmıştır. Böyle olunca alt başlık belirtilmeden bir konudan farklı bir konuya geçiş sebebiyle oluşan bu güçlüğü giderme adına mütercim tarafından eserin bu çalışmada kullanılan baskısına ilave bab başlıkları eklenmiştir. Burada eserin bu haline göre değerlendirme yapılmaktadır.

Kudûrî, eserde teşekkül döneminin diğer muhtasarlarındaki gibi öncelikle mezhebin ilk imamı Ebû Hanîfe’nin sonrasında Ebû Yûsuf’un ve de imam Muhammed’in görüşlerine yer vererek bu sıralama düzenine göre çalışmasını oluşturmuştur. İhtilaf zikretmeyi olabildiğince asgariye indirerek ihtilafa fazla yer vermemiştir. Şöyle ki: Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’den birinin Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğu yerlerde bu çoğunlukta olan görüşü aktarmış, azınlıkta olan görüşe yer vermeyerek sanki o konuda ihtilaf yokmuş gibi aktarımda bulunmuştur. Bazı yerlerde müellif, sadece Ebû Hanîfe’nin görüşünü aktarmış, çok az da olsa Ebû Hanîfe’nin görüşünü hiç aktarmayıp, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’in görüşüne yer verdiği de olmuştur.¹²⁵

¹²⁴ Koca, a.g.m., s. 65; Duman, “Kudûrî ve Muhtasar’ı”, s. 14.

¹²⁵ Duman, “Kudûrî ve Muhtasar’ı”, s. 13.

II. ETKİLENDİĞİ KAYNAKLAR BAKIMINDAN MUKAYESE

A. *Tecrîd*'de Kaynaklar

Öncelikle müellifin Zeydiyye mezhebine ait bir eseri kaleme alırken kaynak olarak neden özellikle Ressî ve Hâdî'nin görüşleri üzerinden bir eser hazırlamayı tercih ettiğine bakılması uygun olacaktır. Muhakkik, *Tecrîd*'in başlarında Ressî ve Hâdî'nin Zeydiyye fikhî için ne kadar önemli imamlar olduğundan bahseder. Onların eserleri ve görüşlerinin nasıl bir silsileyle korunarak günümüze gelişini uzunca anlatır.¹²⁶

Yine benzer durum için Kudûrî'nin görüşüne bakılırsa; Kudûrî, Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yazmış olduğu şerhin başında, ihtilaflı meselelerde genel olarak Ebu Hanîfe'nin görüşünü tercih ettiğini söyler. Bunun çeşitli sebeplerinden birinin de fikhî ilk tedvin eden kişinin Ebu Hanife olduğundan, onun tüm meseleleri şura halinde ve tartışarak ortaya koyduğundan bahseder.¹²⁷

Aynı şekilde Zeydiyye fikhında da Ressî, mezhebi ilk sistematize eden, mezhebin temelini oluşturan kişidir. Dedesi Ressî ile birlikte ortaya konan Zeydî fikirler, Hâdî tarafından tamamen sistematize edilerek belli esaslar halinde tasnife tabi tutulmuştur. Yine Hâdî tarafından Zeydiyye'nin daha önce bahsedilmiş olan beş mezhep esası netleştirilmiştir. Her iki imam da bütün bu çalışmaları yapabilmek için öncesinde iyi bir eğitimden geçmiştir. Bu ilmî çalışmaları evresinde etraflarında talebelerine biat edenleri olmuştur.¹²⁸

Mezhebin temel esaslarını ve sistematliğini ortaya koymuş bu iki büyük imamın bu çalışmaları yaparken, mezhebin fûrû meselelerinin her ayrıntısını etraflıca düşünerek hüküm vermiş olmaları muhtemeldir. *Tecrîd*'in müellifi için de benzer şekilde düşünülebilir; eserde konuları ele alırken, bu iki imamın konulara ait hükümlerini verdikten sonra bu sebeplerden dolayı herhangi bir yanlışlığa kaymamak için, malum iki imam zaten meselelerin ayet, hadis, diğer tüm kaynaklar ve sosyal

¹²⁶ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 3-31.

¹²⁷ Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Gelenegine Etkisi -Kudûrî'nin Muhtasar'ının "İcâre" Bölümü Çerçevesinde* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 30.

¹²⁸ Gökalp, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, s. 67-68, 90-92, 180; Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım Er-Ressî*, s. 165; Ümit, "*Hâdî ile'l-Hak ve Usûlü'd-Dîn Adlı Risalesi*", s. 120-122.

yönlerden olmak üzere her açıdan düşünüp böyle hüküm vermişlerdir diyerek, kendisi sadece bu iki imamın hükümlerini vermekle yetinmiş, fazla ilave de bulunmamıştır, düşüncesi kuvvetle muhtemeldir.¹²⁹

Tecrîd'de diğer klasik eserlerde olduğu gibi ayrıca 'kaynakça' şeklinde bir bölüm bulunmuyor olsa da müellifin etkilenip, kullandığı kaynaklar, eserden görülebildiği üzere çoğunlukla bellidir. Bunlara kısaca şöyle değinilebilir:

Ayet ve Hadisler:

Tecrîd'de zaman zaman konuyla ilgili, görüşün doğruluğunu delillendirme amaçlı ayet verilmek suretiyle, konu ayet eksenli daha da netleştirilerek açıklanmıştır.¹³⁰ Eserde az miktarda da hadise yer verilmiştir.¹³¹ Ayet ve hadisin az zikredilmesinin sebebi; *Tecrîd*, muhtasar türü bir eser olduğu için, muhtasar türünün tabî bir özelliği olarak ayet, hadisler ve hükümlerin delilleri çoğunlukla zikredilmemiştir.

Şahıslar:

Ebû Muhammed el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî: Daha önce tanıtıldığı üzere Ressî; Zeydiyye imamlarının en önemlilerinden olup, Zeydiyye mezhebinin ilk sistematüğini oluşturan kişidir. Eser zaten Hâdî ile birlikte bu iki imamın görüşlerinden oluştuğu için *Tecrîd*'in ağırlıklı kısmında Ressî'nin görüşleri bulunmaktadır.¹³²

Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım: Yine daha önce anlatıldığı üzere Hâdî, dedesi Ressî'nin ilmî birikiminden ziyadesiyle istifade edip, üzerine kendi ilmî çalışmalarını da ilave ederek Zeydiyye mezhebinde çok önemli bir kişi haline

¹²⁹ Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, s. 67-68; Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, s. 165; Ümit, "Hâdî ile'l-Hak ve Usûlü'd-Dîn Adlı Risalesi", s. 120-122.

¹³⁰ Bazısı için bkz. Enfâl, 8/41, Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 360; el-Bakara, 2/197, Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352; Maide, 5/2; Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 341; Nur, 24/2, Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 263. Nisa4/ 23, el-Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 134. Esere çalışma konumuz 'siyer' açısından bakılırsa eserde toplamda yaklaşık 25-30 civarında ayete yer verildiği tahmin edilmektedir.

¹³¹ Bazısı için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 89, 95, 99, 111, 115, 116, 117, 275. Eserde toplamda 10-15 civarında hadise yer verildiği tahmin edilmektedir.

¹³² Bazısı için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 239, 240, 261, 267, 282, 284, 351, 352, 356, 357, 360 .

gelmiştir. Aynı zamanda Yemen’de Zeydîlik devletini kurup, burada Zeydîliğin yayılmasını sağlayan kişidir. Eserde Ressî gibi sıklıkla görüşlerine yer verilmiştir.¹³³

Kitaplar:

Kitâbu’l-Ahkâm fi’l-Halâli ve’l-Harâm: Eserde konuların açıklanmasında müellif tarafından Hâdî-ilelhak, Yahyâ b. el-Hüseyn’e ait olan bu esere müracaat edilmiştir.¹³⁴

Kitâbu’l-Müntehab ve yelîhi Kitâbu’l-Funûn: Müellifin yine konuları açıklığa kavuştururken sıklıkla başvurduğu bir eserdir.¹³⁵

B. Muhtasar’da Kaynaklar

Kudûrî, “Kerhî’nin *Muhtasarına* yazmış olduğu şerhin başında kendisinin genel olarak Ebu Hanife’nin görüşünü tercih ettiğini söyler.”¹³⁶ Onun bu ifadesiyle birlikte esere bakıldığında; *Muhtasar*’da Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin görüşüne yer verilmemiş, sadece Hanefî mezhebinin görüşleri otorite kabul edilmiştir. İhtilafı konularda da Ebû Hanîfe’nin görüşleri esas alınmıştır.

Kudûrî’nin eserinde sadece Hanefî mezhebini ve Ebu Hanife’yi esas almasının sebepleri olarak; öncelikle Ebu Hanife’nin sahabe zamanında doğmuş, tabiin zamanında fıkıh öğrenmiş, onlarla birlikte fetva verip onlarla münazaralarda bulunmuş olması, fıkıhı ilk tedvin eden kişiolup, onun tüm meseleleri şura halinde ve tartışarak ortaya koyması, hiçbir meselede tek başına karar vermeyip, her meseleyi tek tek, talebeleriyle tartışarak, onların görüşlerini dinleyerek ve karşılıklı fikir alışverişinden sonra netleştirmiş olması gösterilebilir. Daha sonra ortaya çıkantüm bu görüşleri Ebu Yusuf’un kayıt altına alarak bütün “Usûl”ün bu şekilde oluşturulmuş olması sayılabilir.¹³⁷

Ayrıca Ebu Hanife’nin hiçbir fakihe nasip olmamış hadis, siret, Arap dili ve hesap gibi farklı dallarda uzmanlaşmış talebelere sahip olduğu, bunların kendi

¹³³ Baları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 261, 267, 270, 292, 295, 310, 312, 324, 332, 343, 345.

¹³⁴ Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s.88, 110, 139, 157.

¹³⁵ Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 91, 106, 128, 137, 165, 170, 171, 195, 219.

¹³⁶ Ençakar, a.g.e., s. 30.

¹³⁷ Ençakar, a.g.e., s. 30.

aralarında ittifak ederek verdikleri bir hükmün diğer tarafta bir kişinin tek başına yapacağı içtihat ile vereceği hükümden daha isabetli olacağı ve de Ebu Hanife'nin ilim silsilesinde yer alan hocalarının tamamının fakih olup diğerlerinin hocalarının böyle olmadığı da bu sebepler arasında zikredilebilir.¹³⁸

Muhtasar metinlerin genel özelliği olarak, eserde Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin görüşüne yer verilmese de¹³⁹ söz konusu mezhebi, diğer mezheplerden ayırt edecek temel konulara temas edilmesi gerekliliğinden, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında da diğer mezheplere dolaylı göndermelerde bulunulmuştur.¹⁴⁰

Eserdeki hüküm ve görüşler dışında esere sistem ve muhteva eksenli bakıldığında; Kudûrî'nin, Ca'fer et-Tahâvî'nin *Muhtasar*'ından çok miktarda yararlanmış olduğu görülmektedir.¹⁴¹ *Muhtasar*'da da *Tecrîd*'de olduğu gibi muhtasar bir eser olmasından dolayı kaynakların zikredildiği bir bölüm bulunmadığından, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının Ca'fer et-Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı ile karşılaştırılması ile ikisi arasındaki benzerlikten kaynaklı bu eserden büyük ölçüde yararlanmış olduğunun anlaşılması dışında elde başka bir kaynak bilgisi bulunmamaktadır. Fakateserde inceleme yapıldığında müellifin, konuların anlatımında atıfta bulunduğu bazı kaynaklar da görülebilmektedir. Bu kaynaklar şunlardır:

Ayet ve Hadisler:

Muhtasar türünün tabî bir özelliği olarak bu eserde ayet, hadisler ve diğer şer'î deliller zikredilmemiştir. *Tecrîd*'de olduğu gibi. Fakat bazı istisnalar mevcuttur. Bunun sebebi de, *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin şerhi *Lübâb*'in müellifinin de işaret ettiği üzere bu türden bazı ayet ve hadisler teberrüken ve bu bilgilerin kaynağının ne olduğuna işaret için zikredilmiştir.¹⁴²

Şahıslar:

¹³⁸ Ençakar, a.g.e.,s. 30.

¹³⁹ Duman, "Kudûrî ve Muhtasar'ı", s. 12-14.

¹⁴⁰ Duman, "Kudûrî ve Muhtasar'ı", s. 13.

¹⁴¹ Koca, a.g.m., s. 65.

¹⁴² Bkz. Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî, *Muhtasar-ı Kudûrî Şerhi Lübâb Tercümesi*, çev. Hüsamettin Vanlıoğlu, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel, Abdullah Hiçdönmez, 1. b., İstanbul: Muallim Neşriyat, 2017, C. 1, s. 32.

Muhtasar'ın neredeyse tamamı, daha önce anlatılmış olan Hanefî mezhebinin bu üç öncü imamının görüşlerinden oluşur. Fakat müellif, her seferinde 'bu imam şunu savunmuştur' şeklinde değilde genel olarak isim zikretmeden çoğunluğun görüşüne göre hüküm vermiş, ihtilafı fazla zikretmemiştir. Gerektiği zamanlarda da aralarındaki farklı hükümleri ayrı ayrı dile getirmiştir.

Ebû Hanîfe: İmam-ı Âzam Numan b. Sâbit el-Bağdâdî Ebu Hanife, Hanefî mezhebinin kurucu imamıdır.¹⁴³ *Muhtasar*'da en fazla kendisine atıfta bulunulan kişidir.¹⁴⁴

Ebû Yusuf: Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensârî el-Kufî Ebu Yusuf, İmam-ı Âzam Ebu Hanife'nin en öncü talebesidir¹⁴⁵ ve eserde en fazla adı geçen iki talebesinden biridir.¹⁴⁶

İmam Muhammed: Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefî Şeybanî, İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin derslerine katılmış, en öncü talebelerindedir. Ebû Hanîfe'nin sözlerini ve derslerini yazıya geçirerek kitap haline getirmiştir.¹⁴⁷ Eserde en fazla adı geçen iki talebesinden diğeridir.¹⁴⁸

Kitaplar:

Muhtasar: Daha önce anlatıldığı üzere Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî (ö. 321/933)'nin kaleme aldığı eser, Hanefî fikhının ilk muhtasarlarından biridir. Esere çok sayıda şerh yazılmıştır. Kâtib Çelebi eserin bazı özelliklerine yer vererek dokuz şerh zikretmiştir. Tahâvî eserde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşlerinden başka Züfer b. Hüzeyl'in fikirlerine de yer vermiştir.¹⁴⁹

¹⁴³ Kendisiyle ilgili 1. bölümde bilgilendirmede bulunulmuştur.

¹⁴⁴ Zikredildiği bazı yerler için 'siyer' bölümünden örnekler için bkz. Kudûrî, a.g.e., s. 566, 568, 570, 572.

¹⁴⁵ Kendisiyle ilgili 1. bölümde bilgilendirmede bulunulmuştur.

¹⁴⁶ Kendisine ismiyle atıfta bulunulan 'siyer' bölümünden örnekler için bkz. Kudûrî, a.g.e., s. 566, 568, 576.

¹⁴⁷ Kendisiyle ilgili 1. bölümde bilgilendirmede bulunulmuştur.

¹⁴⁸ Kendisine ismiyle atıfta bulunulan 'siyer' bölümünden örnek olarak bkz. Kudûrî, a.g.e., s. 566, 568, 576.

¹⁴⁹ Davut İltaş, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 39, s. 387.

Ayrıca Kudûrî'nin bu eseri ile Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı arasında ciddi benzerlikler olduğu için bu bağlamda Tahâvî'nin *Muhtasar*'ını hazırlarken yararlandığı kaynaklara da bakılması uygun olacaktır.

Zâhiru'r-Rivâye Kitapları:

el-Asl (el-Mebsut): Daha önce anlatıldığı üzere eser, Hanefî mezhebinin en güvenilir kaynaklarından biridir. Ayrıca İmam Muhammed'in ilk eseri ve mezhebin de en kapsamlı eseri, kaynağıdır.

es-Siyeru'l-Kebîr: Şeybânî'nin İslâm'da devletler hukuku ile ilgili eseridir. Hukuk tarihinde Devletlerarası hukuk konularını geniş kapsamlı ve sistematik bir tarzda işleme nedeniyle İslâm fikhında ve hatta genel hukuk tarihinde ilk eserdir.¹⁵⁰

es-Siyeru's-Sağîr: *Siyeru'l-Kebîr* eseri gibi devletler hukukuna dâhil olup ondan önce telif edilmiştir.¹⁵¹

el-Câmiu'l-Kebîr: Câmiu'l-Kebîr için, İmam Muhammed'in Ebû Yusuf'tan rivayet etmemiş olduğu bizzat kendisinin telif ettiği konusunda ittifak vardır. Müellif, eseri yazdıktan sonra ikinci defa gözden geçirirken bazı bâb ve meseleler ilave ederek eseri daha hacimli ve kapsamlı hale getirmiştir.¹⁵²Fıkıh bablarının tamamını kapsamayan eserde meseleler, bütün yönleriyle ele alınmayıp özet verilmiş, konuyla ilgili sadece bazı meseleler işlenmiştir. Eserde genel olarak ibadet konuları çok kısa tutulup, buna karşılık muâmelât nispeten daha geniş ele alınmıştır.¹⁵³

¹⁵⁰ Ahmet Yaman, “es-Siyerü'l-Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, s. 327; Bu eserin Fransızcaya çevirisi Muhammed Hamidullah tarafından yapılmıştır. Bkz. Le Grand Livre De La Conduite De L'etat, Muhammad İbn al-Hasan ach- Chaibânî, Traduit par. Muhammed Hamidullah, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1989.

¹⁵¹ Özel, a.g.e., s.26.

¹⁵² Yunus Vehbi Yavuz, “el-Câmiu'l-Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, s.109-110; Yılmaz Atmaca, *Müzenive Tahavi'nin Muhtasarlarının 'Zekât' Bölümlerinin Kaynak, Muhteva ve Metod Açısından Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 42.

¹⁵³ Yavuz, a.g.m., s.109; Atmaca, a.g.e., s. 42.

el-Camiu's-Sağır: Şeybânî, bu eserin malumatını, Ebu Yusuf vasıtasıyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir.¹⁵⁴

“Halvani, İmam Serahsi ve diğer bazıâlimler, bu eserin meselelerinin üç kısma ayrıldığı görüşündedir: 1) Sadece bu eserde bulunan meseleler, 2) Diğer eserlerde de bulunan meseleler. Diğer eserlerde, Ebu Hanife ve diğerlerinin görüşlerini zikrederken, burada sadece Ebu Hanife'nin görüşlerini belirtmiştir, 3) Diğer eserlerde de bulunup, burada farklı bir lafızla ele aldığı meseleler. Buradaki gaye, diğer eserlerde zikredilen lafızla elde edilmesi mümkün olmayan faydalarını elde etmektir.”¹⁵⁵

ez-Ziyâdât: Şeybânî, *Camiu'l-Kebir*'i telif ettikten sonra, *Camiu'l-Kebir*'de anlatmadığı meseleleri bu eserde zikretmiştir. Şeybânî'nin, bu esere *Ziyâdât* demesi, babların asıllarını Ebu Yusuf'tan alıp, daha sonra bu esere furû meseleler eklemesi nedeniyledir.¹⁵⁶ *Ziyâdât*, sistematik ve kapsamlı bir fıkıh eseri olmaktan ziyade Şeybânî'nin önceki eserlerine yaptığı ilâvelerden meydana gelen bir çalışmadır. Şeybânî'nin *Ziyâdât*'a yaptığı ekleri topladığı *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* adlı bir başka küçük eseri daha vardır.¹⁵⁷

III. DİL VE ÜSLUP BAKIMINDAN MUKAYESE

A. *Tecrîd*'de Dil Ve Üslup

Tecrîd'de konular, kitap ve bab başlıkları altında mesele mesele ele alınmış, ayrıntılı bir şekilde açıklanarak işlenmiştir. Eser Arapça olarak anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Bazı yerlerde konu anlatılmadan önce, o konuya ait terimin tanımı yapılmıştır. Mesela, 'seleb' konusuna girmeden, 'seleb'in ne anlama geldiği açıklanmıştır.¹⁵⁸ Eserin geneline bakıldığında bu terim tanımlamaları muhakkik

¹⁵⁴ Özel, a.g.e., s.25.

¹⁵⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmiu's-sağır*, Beyrut, 1406/1986. s. 32; Atmaca, a.g.e., s.41.

¹⁵⁶ Murteza Bedir, “Ez-Ziyâdât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 483.

¹⁵⁷ Bedir, a.g.m, s. 483.

¹⁵⁸ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 359.

tarafından daha sıklıkla dipnotlarda kullanılmıştır.¹⁵⁹ Mesela “muhtelis, sâhir, zındık, celâle” terimleri dipnotlarda açıklanmıştır.¹⁶⁰

Eserin anlatımında genellikle konular ya “mesele ve kâle(dedi ki) Kâsım (a.s.)”¹⁶¹ şeklinde ya da “mesele ve kâle Yahyâ (a.s.)”¹⁶² şeklinde başlayarak anlatılmıştır. Bazen imam Yahyâ'nın ismi “mesele ve kâle Hâdî (a.s.)”¹⁶³ ve “mesele ve kâle Yahyâ b. Hüseyin (a.s.)”¹⁶⁴ şeklinde de kullanılmıştır. Ayrıca “Kâsım'dan Yahyâ (a.s.) rivayet ederek şöyle der”¹⁶⁵ şeklinde nadir bir kullanımda bulunmaktadır. Fakat en çok da “mesele kâle”¹⁶⁶ şeklinde isim verilmeyerek, mevcut hükmü kimin verdiği belirtilmeden anlatım yapılmıştır. Bu durum da hükmün kime nispet edileceği belirsizliğini doğurmuştur.

Eserde bir mesele hakkında iki imamın da ittifak ettiği yerler yok denecek kadar azdır.¹⁶⁷ Ayrıca iki yerde Hz. Ali (a.s.)'nin¹⁶⁸ sözüne bir yerde de Zeyd b. Ali'nin¹⁶⁹ sözüne yer verildiği tespit edilmiştir.

Tecrîd'de Hâdî'nin eserleri olan *Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Halâli ve'l-Harâm*¹⁷⁰, *el-Müntehâb*¹⁷¹ ve *el-Fünûn*¹⁷² eserlerine sıklıkla atıfta bulunulmuştur.

Eser Zeydiyye mezhebi esas alınıp, malum iki imamın görüşleri ekseninde oluşturulduğu için mezhep dışı imamların görüşlerine yer verilmemiştir. Müellif, eserde kendi görüşlerine de yer vermemiştir.

¹⁵⁹ Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 219, 244, 256, 260, 264, 265, 273, 275, 279, 322, 340, 343, 348.

¹⁶⁰ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 273, 275, 345, 348.

¹⁶¹ Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 149, 184, 239, 240, 261, 262, 267, 282, 284, 286, 288, 297, 339, 340.

¹⁶² Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 261, 267, 292, 295.

¹⁶³ Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 332, 343, 345.

¹⁶⁴ Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 270, 289, 310, 312, 324.

¹⁶⁵ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s.351.

¹⁶⁶ Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360.

¹⁶⁷ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 268.

¹⁶⁸ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 289, 306.

¹⁶⁹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 342.

¹⁷⁰ Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 282, 291, 295, 311, 316, 326, 329, 330, 333.

¹⁷¹ Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 274, 281, 283, 291, 297, 315, 325, 326, 329, 334.

¹⁷² Bazıları için bkz. Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 129, 184, 326, 330.

B. *Muhtasar*'da Dil Ve Üslup

Muhtasar'da kitap ve bab başlıkları altında meseleler fazla ayrıntıya girilmeden ele alınmıştır. Eser, sade, kolay anlaşılacak bir dille yazılmıştır.¹⁷³

Eserde konular sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Mesela, nikâh konusunda icab ve kabul gibi soyut kavramlar kullanılması; talak konusunu işlerken talak çeşitli gruplara ayırması ve talak lafızlarını vermesi gibi. Hüküm ifade eden sonuçlar genellikle “sahha, lâ yasıhhu” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁷⁴

Eserde, verilen hükümler zaten malum (Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf, İmam Muhammed) imamların görüşlerinden oluşuyor olsa da hüküm, çoğunlukla hiçbir isim zikredilmeden ifade edilmiş, genellikle ihtiyaç olduğunda veya farklılıkları göstermek için imamların isimleri belirtilmiştir.¹⁷⁵ Hanefî mezhebi imamlarının görüşleri ‘kâle fülân’¹⁷⁶ ve ‘inde fülân’¹⁷⁷ şeklinde başlayarak ifade edilmiştir.

Muhtasar'da konular ele alınırken az da olsa bazı tanımlar yapılmıştır. Mesela “rec’at, talak ve çeşitleri, ihdâd ve gaybet-i munkatı’a”¹⁷⁸ nın tanımlarına yer verilmiştir.

Eserde Kudûrî, genellikle ele aldığı her meselenin sonunda kendi tercihlerini belirtmediği için ele aldığı konuları Hanefî mezhebindeki kabul gören genel görüşe göre düzenlemiştir.¹⁷⁹ Müellif, Hanefî mezhebini esas aldığı için, mezhep dışı imamların görüşlerine yer vermemiştir. Görüşlerine yer verilen imamların sıralaması Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf, İmam Muhammed şeklindedir.¹⁸⁰

¹⁷³ Duman, “Kudûrî ve Muhtasar’ı”, s. 5-15.

¹⁷⁴ Havva Gündüz, *Tahâvî ile Kudûrî'nin Muhtasar'larının Aile Hukuku Bölümlerinin Muhteva Ve Metot Açısından Karşılaştırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 46.

¹⁷⁵ Bazıları için bkz. Kudûrî, a.g.e., s. 390,392, 394, 396, 398, 400, 402, 404, 406, 408, 410, 412, 414, 416, 418, 420, 422, 424, 426, 428, 430.

¹⁷⁶ Kudûrî, a.g.e., s. 516, 530, 532; Havva Gündüz, a.g.e., s.47.

¹⁷⁷ Kudûrî, a.g.e., s. 516, 530, 532; Havva Gündüz, a.g.e., s.47.

¹⁷⁸ Havva Gündüz, a.g.e., s.46.

¹⁷⁹ Havva Gündüz, a.g.e., s.48.

¹⁸⁰ Duman, “Kudûrî ve Muhtasar’ı”, s. 12-13.

Kudûrî, ihtilaftan bahsetmeyi olabildiğince asgariye indirmiş, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den birinin Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsediği bazı yerlerde, azınlıkta kalan görüşü zikretmeyip, meseleyi ihtilaf yokmuş gibi aktarmıştır.¹⁸¹

Müellifin, sadece Ebû Hanîfe'nin görüşünü vermekle yetindiği durumlar da olmuştur. Çok nadir de olsa Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşünü alıp Ebû Hanîfe'nin görüşüne hiç değinmeden geçtiği de görülür.¹⁸²

¹⁸¹ Duman, "Kudûrî ve Muhtasar'ı", s. 13.

¹⁸² Duman, "Kudûrî ve Muhtasar'ı", s. 13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TECRÎD'DE GAYRİ MÜSLİMLERLE İLİŞKİLER İLE İLGİLİ HÜKÜMLER VE BUNLARIN MUHTASAR İLE MUKAYESESİ

Çalışmanın asıl konusunu oluşturan bu bölümde, kullanılan ana kaynaktan biri olan *Tecrîd*'de işlenen siyer bölümü ile ilgili hükümler; “İslâm Ordusunun Gayri Müslim Düşmana Karşı Tavrı, Esirlerle İlgili Hükümler, Ganimetlerle İlgili Hükümler, Eman Verme, İsyancılar Ve Mürtet Köle İle İlgili Hükümler, İslâm Ve Düşman Topraklarındaki Bazı Durumlar” isimli başlıklar altında incelenerek, çalışmanın diğer ana kaynağı olan *Muhtasar*'ın ‘siyer’ bölümündeki hükümlerle mukayese edilecektir.

I. İSLÂM ORDUSUNUN GAYRİ MÜSLİM DÜŞMANA KARŞI TAVRI

A. İslâm Ordusunun Savaştan Önce Düşmana Karşı Tutumu

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“İmam, düşmanla muharebeye çıktığında ilk olarak imamın onları dine, doğruluğa davet etmesi uygundur. Eğer olumlu cevap vermezlerse imam onlara teslim olup cizye vermeyi kabul etmelerini yoksa öldürüleceklerini söyleyerek onlara üç gün düşünme mühleti tanır ve onları bekler. Fakat onlar hala zulümden vazgeçmez, hakka boyun eğmezlerse üçüncü günün sonunda onlarla savaşır. Onlara karşı Allah'tan yardım diler.”¹⁸³

Tecrîd'de konuyla ilgili yakın anlamları içeren şu hükümlere de yer verilir:

“Harbîleri (gayri müslim düşman) İslâm'a kelime-i şehadete davet etmek gerekir. Eğer bu davete icabet ederlerse o zaman onlar müslüman olurlar ve artık müslümanlar için geçerli olan şeyler onlar için de geçerlidir.¹⁸⁴ Daru'l-harp halkı eğer İslâm'a davet karşısında şehadetten kaçınırlarsa, onlara zimmet ehli olarak, cizye

¹⁸³ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 358.

¹⁸⁴ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352.

vermeleri teklif edilir. Bu teklifi kabul ederlerse, onlara müslümanların tabi olduğu hükümler uygulanarak, vilayetlerine vali tayin edilir ve onlar diğer ehl-i zimmetin bırakıldığı gibi kendi dinlerine bırakılırlar. Fakat zimmet ehli olup cizye verme teklifini reddederlerse onlarla savaşılır. Allah'tan onlara karşı yardım istenir.”¹⁸⁵

Muhtasar'da ise konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Müslümanlar, düşman ülkesine girip şehri veya kaleyi kuşatınca onları İslâm'a davet ederler. Düşman, müslüman olma davetini kabul ederse savaştan vazgeçerler. Kabul etmezlerse onları cizye vermeye davet ederler. Cizye vermeyi kabul ederlerse müslümanların hak ve yükümlülükleri onlar için de geçerli olur.¹⁸⁶ Devlet başkanının, İslâm davetinin ulaşmadığı bir halkı İslâm'a davet etmeden savaş açması caiz değildir. Davetin ulaştığı insanları ise bir kez daha davet etmesi uygundur ama gerekli değildir.¹⁸⁷ Düşman (Müslüman olma ve cizye verme) taleplerini geri çevirirse müslümanlar Allah'tan yardım dileyerek onlarla savaşmaya başlarlar. Mancınıklar kurarlar, düşmanın kalesini ateşe verirler, üzerlerine yüklü miktarda su gönderirler, ağaçlarını keserler, ekinlerini bozarlar.”¹⁸⁸

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da konuyla ilgili hükümler şu yönlerden tamamen aynıdır:

Her iki eserde de düşmanla savaşmadan önce onları İslâm'a davet vardır. Eğer düşman tarafından hakka davet kabul edilmezse, onlardan bu sefer cizye vermeyi kabul etmelerinin isteneceği, eğer cizye vermeyi de kabul etmezlerse onlarla savaşılacağından bahsedilir. Fakat bu iki tekliften herhangi birini; müslüman olmayı ya da cizye vermeyi kabul ederlerse onlarla savaşılmayacağından, düşmanın cizye vermeyi kabul etmeleri durumunda kendilerine müslüman halk gibi muamele edileceğinden bahsedilir.

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da hükümler şu yönlerden tamamen farklıdır:

¹⁸⁵ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352.

¹⁸⁶ Kudûrî, a.g.e., s.564.

¹⁸⁷ Kudûrî, a.g.e., s.564.

¹⁸⁸ Kudûrî, a.g.e., s.564.

Tecrîd'de İslâm'a davet ve cizye vermeyi kabul etmeleri düşmana teklif edildiğinde düşünüp cevap vermek için üç gün bekleme mühleti verilip, iki teklif de kabul edilmezse üçüncü günün sonunda savaşılabacağından bahsedilirken, *Muhtasar*'da bu anlamda herhangi bir mühlet süresinden bahsedilmez.

Muhtasar'da; İslâm'a davetin ulaştığı insanları bir kez daha hakka davet etmenin gereklilik olmamakla birlikte daha uygun olacağından bahsedilir. Ayrıca düşmanla savaş halindeyken müslümanların, düşmana karşı neler yapabileceğinden, bunları yapmakta bir sakınca olmayacağından da bahsedilmiştir. *Tecrîd*'de ise böyle bir şeyden bahsedilmemiştir.

B. Savaştan Sonra Düşmana Karşı Muamele

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Savaş, müslümanların galibiyeti ile sonuçlanırsa, düşman askerleri öldürülürler ve esir edilirler, onların ülkelerini işgal etmek mübah olur, ganimetleri toplanarak müslümanlar arasında taksim edilir.”¹⁸⁹

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“İmam, bir beldeyi güç kullanarak fethedince ganimet durumundaki topraklar, ve esirler için nasıl bir uygulamada bulunacağı konusunda seçim hakkına sahiptir. Dilerse onların topraklarını savaşçılar arasında taksim eder, dilerse de yerli halkı toprakları üzerinde bırakarak onlara vergi koyar. Esirler için ise; dilerse onları öldürür, dilerse köleleştirir, dilerse onları ehl-i zimmet statüsünde özgür bırakır. İmamın onları düşman ülkesine geri göndermesi ise caiz değildir.”¹⁹⁰

Muhtasar'daki hüküm, *Tecrîd*'deki hükümden epeyce farklıdır. Zirâ *Muhtasar*'da düşmana karşı zafer konusunda imamın, yeni fethedilen topraklar ve esirler konusunda her biri için ayrı iki alternatiften bahsedilmiş, imam hangisini uygulayacağı konusunda muhayyer bırakılmıştır. *Tecrîd*'de ise, bu iki konuda da böyle bir alternatif ve muhayyerlik söz konusu değildir.

¹⁸⁹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352.

¹⁹⁰ Kudûrî, a.g.e., s. 568.

Muhtasar'da imamın, yeni fethedilen toprakları savaşçılar arasında taksim etme veya vergi karşılığı yerli halkı toprakları üzerinde bırakma şeklinde iki olasılıktan birini seçebileceğinden bahsedilirken, *Tecrîd*'de bu anlamda sadece düşman ülkesinin işgal edilebileceğinden bahsedilmiştir.

Muhtasar'da hükmün esirlerle ilgili kısmı, *Tecrîd*'de 'öldürülmeleri ve esir edilmelerinden bahsetmesi yönünden nisbeten biraz benzerlik taşır, fakat çoğunlukla farklıdır. *Muhtasar*'da imamın esirler için; öldürülme, köleleştirilme ve ehl-i zimmet statüsünde bırakılma seçeneklerinden birini tercih edebileceği anlatılırken, *Tecrîd*'de bahsedilen durum için 'esirler' diyerek başlamamış, 'düşman askerleri' diyerek bahsetmiş, öldürülecekleri ve esir edilecekleri anlatılmıştır.

Ayrıca *Muhtasar*'da esirlerin düşman ülkesine geri gönderilmelerinin caiz olmadığından bahsedilirken, *Tecrîd*'de böyle bir şeyden bahsedilmemiştir.

Tecrîd'de, ganimetlerin toplanıp Müslümanlar arasında paylaştırılacağından bahsedilirken, *Muhtasar*'da böyle bir şeyden bahsedilmemiştir.

Burada '*Tecrîd*'de "düşman askerlerinin öldürülecekleri ve esir edilecekleri" ifadesi ilerleyen sayfalarda da görüleceği gibi, esir edilen düşman için; kendisinden herhangi bir kötülük gelme olasılığı var ise bu haliyle tehlike oluşturacaksa öldürülür, değil ise esir olarak devam eder şeklinde düşünülebilir.

C. Savaşta Düşman Din Adamlarına Ve Yaşlılara Karşı Tutum

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

"Yaşlı adamlar ve mabetlere kapanmış din adamları öldürülmez. Fakat bunlar savaşlırsa öldürülürler."¹⁹¹

Savaşacak takatte olmayanlar ve savaşla bir bağı olmayıp, inancıyla meşgul olan din adamları öldürülmezler. Onlar böyle bir durumda öldürülmeyecekler iken, sonradan savaşmaya başlarsa, bu durumda öldürülmeleri icap eder.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

¹⁹¹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352.

D. Muhaliflerden Yardım Alma

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Eğer muhaliflere Allah’ın hükümleri uygulanıyor ve hadler de onlara tatbik ediliyorsa ve muhaliflerde bundan kaçınıyorlarsa ve imamın yanında(onu destekleyen) bir taife varsa bu durumda imamın kâfirlerle savaşırken muhaliflerden yardım istemesi caizdir. Yahya b. Kasım da şöyle dedi: Bağylerle savaşırken yardım istemesinde de bir mahzur yoktur.”¹⁹²

Hâdî, konuyu *el-Ahkâm*'da şöyle açıklar: “Cihat farzların en üstünüdür. İmamın görevi de Allah’a itaate teşvik etmek ve Allah’a itaati emretmektir. Cihat amellerin en üstünü olduğuna göre imamın cihada çağırması gereklidir. Nitekim Rasûlullah(sas) kâfirlerle savaşırken münafık ve fasık olanları da cihada çağırmıştır. Sıffin savaşında Hâricîler, Hz. Ali’ye itaat etmeyeceklerini söyleyinceo şöyle söylemiştir: ‘Sizin bize karşı tutumunuza bağlı olarak biz size karşı üç şeyden birini yapacağız; 1. Siz bizim dinimizde olduğunuz müddetçe mescidimizde namaz kılmanıza mani olmayız. 2. Sizbize karşı savaşmadıkça biz size karşı savaşmayız. 3. Savaşta bizim yanımızda olursanız ganimetlerden olan nasibinize mani olmayız.’ Bu olay gösteriyor ki muhaliflerin cezası uygulandıktan sonra onlardan yardım istenebilir.”¹⁹³

Bağîlerle savaşırken, müslüman fasıklardan yardım isteme konusunda ise; eğer yardım etmeye razı iseler, özellikle de hakka boyun eğerlerse onlardan yardım istenir. Çünkü Allah, onlara haklılara yardım etmeyi farz kılmıştır. Fasık, facir, zalim de olsalar bu onlara farzdır. Fasık olsalar da cihat farzını terk edemezler. Cihadı, yani imama yardımı terk etmek Allah katında lanet ve helaktır.¹⁹⁴

Şayet şöyle denilirse: Allah’ın haram kıldığı zulüm ve günahı işleyen kişilerden nasıl yardım istenir? Nasıl güvenilir? Ona şöyle cevap verilir: Durum böyle de olsa onlara Allah’ın hükmettiği ceza uygulanmıştır. Şayet bağylere karşı savaşırken onlardan yardım istemek haram olsaydı, müşriklere karşı savaşta da onlardan yardım istemek haram olurdu. Çünkü bağylerle savaşırken de onların hilelerinden korkulacağı

¹⁹² Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 351.

¹⁹³ Hâdî, a.g.e., s. 404-407.

¹⁹⁴ Hâdî, a.g.e., s. 404-407.

gibi müşriklerle savaşırken de korkulur. Münafıklarda Kur'an'da kınandığı halde Rasülullah(sas) ile beraber müşriklere karşı savaşa katılmışlardır. Mü'min, fasık da olsa günahkâr da olsa bozgunculuk da yapsa münafıktan korkulduğu kadar ondan korkulmaz. Şayet böyle kişilerden yardım istemek mü'minlere haram olsaydı, mü'minlerin onları dışlaması ve onlarla muharebe etmesi gerekirdi.¹⁹⁵

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

E. İmamda Bulunması Gereken Özellikler

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“İmameti hak etmiş biri ya da onun tarafından atanmış bir vali olmadıkça harbîlerle savaşmak caiz değildir.”¹⁹⁶

İmameti hak etme ile ilgili Hâdî, el-Ahkâm'da imamın vasıflarını genel anlamda şöyle anlatır: “İmam, vera, takva sahibi, sıhhatli ve temiz olmalı, dünyaya karşı zahid olmalı, âlim, akıllı olmalı, cesur, cömert, halkına şefkatli, merhametli olmalıdır. Allah'ın emrettiği şeyler konusunda mücahede etmeli. Halkına eşit davranmalı, Allah'ın hükümlerini ve hadlerini uygulamalı; bu konuda yakını ya da uzağı, şerefli olanı ile zelil olanı arasında fark gözetmemeli, gerektiği gibi onlara hükümleri uygulamalıdır. Devleti yönetme işinde halk ile çalışmalı, onların üstünde Allah'ın hükmünden başkasıyla hâkimiyet kurmamalı, halkına eşit davranmalıdır.”¹⁹⁷

Ayrıca imam; Rabbine davet eder, davetinde çabalar, sancağını yükseltir. Hakkı ayakta tutar. Kılıcıyla şöhret bulur. Zalimleri korkutur. Müminlere güvenlik, emniyet verir. Fasıklara karşı çıkar, onlarla düşmandır. Kabileleri onlarla cihad etmeye çağırır. Kararlıdır, canla başla uğraşır. Kınayanın kınamasından korkmaz. Hâdî'ye göre işte bu ve benzeri özelliklere sahip olup, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyundan olan kişiler imamdır. Onlara itaat farz ve onlara yardım etmek ümmete vaciptir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Hâdî, a.g.e., s. 404-407.

¹⁹⁶ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352.

¹⁹⁷ Hâdî, a.g.e., s.393-396.

¹⁹⁸ Hâdî, a.g.e., s.393-396.

Hâdî, eserinde imamın vasıflarını geniş şekilde anlatmıştır. Zeydiyye mezhebine göre bu vasıfları taşımayan bir kişi, imam olamaz.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

F. Komutanlarda Bulunması Gereken Bazı Özellikler

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“ Asker yönetenlerin ve düşmanla karşılaşmaların merhametli olması, idareyi iyi bilmesi, dirençli ve sebatkâr olması gerekir.”¹⁹⁹

Komutanların merhametli olup işlerini iyi yapmaları ve de dirayetli olmaları gerektiği anlatılmıştır. Komutanların işini iyi yapması, ordunun da iyi savaşacağı devamında savaş sonucunun da bu anlamda yüksek ihtimalle olumlu olacağından; böyle Müslümanların lehine sonuçların oluşabilmesi için de komutanlarda bulunması gereken özelliklerden bahsedilmiştir.

Muhtasar'da bu konuda hüküm bulunmamaktadır.

G. İmamın Göndereceği Seriyeye İçin Orduya Tavsiyede Bulunması

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“İmamın; Allah'a itaati, O'ndan korkmayı ve itaatte îsârı tavsiye etmesi gerekir. Çünkü bu, işin temelidir. Bu temelle ibadetler tamamlanır.”²⁰⁰

İmam, göndereceği orduya nasihat ederken; her şeyden önce Allah'a itaatın öneminden, O'ndan korkarak, O'na saygı gösterilmesi gerektiğinden, çünkü bunun her şeyin temeli olduğundan, fedakârlığın öneminden bahsetmiştir.

Bu konuda Allah Teâla(c.c.) şöyle buyurmaktadır: “**Azıqlanın (rıziqlanın), azığın en hayırlısı takvadır (kötülüklerden korunmadır).**”²⁰¹

¹⁹⁹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352.

²⁰⁰ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352.

²⁰¹ Bakara, 2/197; Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352.

Ayrıca Hâdî de el-Ahkâm kitabında: İmamın göndereceği seriyye için orduya; Allah'a itaat edilip, hoşgörülü olma, güzel bir siyaset izleme, iyi davranma, emirlerini titizlikle uygulama şeklinde tavsiyelerde bulunarak onlara şöyle hitap eder:²⁰²

“Bismillah ve billah ve fî sebîlillah ve alâ milleti Rasûlillah(sas) Aleyhlerine bir delil bulmadıkça bir topluluğa karşı savaşmayın. Şayet onlar sizin hakka girip batıl ve fisktan ayrılma davetinize icabet ederlerse ve emrinize girerlerse onlar sizin kardeşinizdir. Sizin lehinize olan onların da lehinedir, sizin aleyhinize olan onların da aleyhinedir. Şayet sizin davetinizi kabul etmezlerse ve sizinle savaşılırsa onlara karşı Allah'tan yardım isteyin. Çocuk, kadın ve yaşlıları öldürmeyin. Su kuyularını kapatmayın. Size zararı olmayan ağaçları kesmeyin...”²⁰³

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

II. ESİRLERLE İLGİLİ HÜKÜMLER

A. Müslümanların Esir Aldıkları Kimselere Yapacakları İşlem

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Bağy ehlinde olan casus bir adam öldürmüşse kendisi de öldürülür, öldürmemişse hapsedilir. Savaş taraftarlarından hiçbir eman ve antlaşma olmaksızın müslümanların eline düşen casus ise öldürülür. Kim ki İslâm yurdunda bir savaşçıyı (harbî) esir alırsa, alan kişi aldığı'nın sahibidir. Eğer esir, müslümanlardan birini öldürmüşse o da öldürülür, yaralamışsa ona da aynı muamelede bulunulur. Bunların hiçbirini yapmadıysa da imam, hapsetme ya da serbest bırakma seçeneklerinden uygun gördüğünü uygular.²⁰⁴ Esir, esir olduktan sonra bir müslümana zarar vermemişse onu öldürmek caiz değildir. Eğer bir müslümana zarar verdiyse ve imam öldürmekte yarar görürse imamın esiri öldürme hakkı vardır.”²⁰⁵

Bu durumda, müslümanların eline düşen casus, herhangi bir emanı yoksa ya da antlaşma söz konusu değilse öldürülür. Esir, harbî ya da harbîlerden bir casus yahut da

²⁰² Konuşmanın bir kısmı verilmiştir. Bkz. Hâdî, a.g.e., s. 429.

²⁰³ Hâdî, a.g.e., s. 429.

²⁰⁴ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 351.

²⁰⁵ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 352.

bağy ehlinden bir casus olursa; bunlardan herhangi biri müslümanlardan birini öldürmüşse, kendisi de öldürülür. Bunun dışında bir harbî ise ve bir müslümanı yaraladıysa ona da aynı mukabelede bulunulur. Bağy ehlinden ya da harbî bir esir için de, bir müslümana zarar verdiyse imamın, onun durumuna göre gerek görürse esiri öldürme hakkı vardır. Esir eğer müslümanlara herhangi bir zarar vermediyse onu öldürmesi caiz olmaz, imam yine durumuna göre ya hapseder ya da serbest bırakır. Dâru'l-İslâm'da kim bir harbîyi esir alırsa, bu esir artık ona aittir.

Muhtasar'da konuya ait hüküm bulunmamaktadır.

B. Harp Ehlinden Birinin Elindeki Ümmüveled Ve Mükâtep Kölenin Durumu

Burada iki kaynak arasındaki mukayesenin, konuyla ilgili hükümlerin her birinin açıklandıktan sonra yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

1) “Bir müslümanın elindeki ümmüveled²⁰⁶ bir kadını bir harbî esir almış olursa, kendisinden çocuğu dünyaya gelmiş olan ümmüveled kadının müslüman olan sahibinin eğer zengin ise fidyesini vererek ümmüveledi kurtarması gerekir, eğer fakir ise de imamın, beytü'l-maldan fide vererek onu harbîden kurtarması gerekir. Sahibinin fide vererek kendisini kurtarmasından önce o ümmüveled cariye ile hiç kimsenin münasebette bulunması caiz olmaz. Bu durumu İslâm yasaklamıştır.”²⁰⁷

Harbînin eline düşmüş olan ümmüveled kadını, müslüman ilk sahibinin kurtarması gerekir. Eğer bu ilk sahibi fakirse, imamın fidyeyi ödeyerek kurtarması gerekir. Çünkü önceki müslüman sahibine çocuk vererek onu müşerref kılmış olan bu kadın, onunla birlikte aile kurma mesabesinde, onu cariyelikten daha itibarlı bir seviyeye yükseltmiş, böylelikle sahibinin kendisine karşı sorumluluğu ve koruyuculuğu daha elzem hale gelmiştir. İlk sahibinin fide karşılığı ümmüveled

²⁰⁶ Ümmüveled: Mevlasının yatağında, onun ikrarı ile birlikte çocuk doğurmuş olan cariye. Efendisi ölünce hür olur. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 5. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s.592.

²⁰⁷ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 353.

cariyeyi kurtarmasından önce kimsenin onunla münasebette bulunması İslâm'a göre caiz olmaz, yasaklanmıştır.

2) “Elinde mükâtep²⁰⁸ bir köle olan harbî müslüman olsa, kölenin harbînin eline düşmeden önce kendisiyle mükâtep antlaşması yaptığı önceki müslüman sahibine anlaşma gereği ödeyeceği miktarı, sonradan müslüman olan harbî yeni sahibine ödeyerek azad olur; fakat eski sahibi ile de aralarındaki hukuk devam eder. Eğer mükâtep köle böyle bir ödemede bulunmazsa, elinde bulunduğu son sahibinin yanında köle olarak devam eder.”²⁰⁹

Mükâtep kölenin, her ne kadar mükâtep anlaşması yaptığı önceki sahibiyse de, artık elinde bulunduğu müslüman olan yeni sahibi olduğundan, azad olabilmesi için anlaşmadaki ödemeyi yapacağı muhatabı da yeni sahibidir. Yine ilk sahibi ile aralarındaki hukuk devam eder. Ödeme yapamazsa da yeni sahibinin yanında normal köle olarak kalır.

3) “Zimmîlerin elinde eğer mükâtep müslüman bir köle varsa, bu köleye yaptığı antlaşmayı ödemesi söylenir. Eğer öderse azad olur. Velâ'sı²¹⁰ ise, kendisiyle mükâtebe yapan kişinin olur. Fakat ödemeyi reddederse, o zaman da zimmîye mükâtep köleyi satması emrolunur.”²¹¹

Zimmîlerin elindeki mükâtep köle, ya ödemede bulunup azad olur, velâ' sı ilk sahibiyse ikisi arasında olur ya da müslümanlara satılır. Her halükarda zimmîlerin elinden alınır.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm şöyledir:

²⁰⁸ Mükâtep: Mevlasıyla kitâbet akdi yapmış olan köle. Cariye için ‘mükâtebe’ denir. bkz. Erdoğan, a.g.e., s. 417.

²⁰⁹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 353.

²¹⁰ Velâ: İrse sebep olmaya elverişli bir hükmî yakınlıktır. Ve iki sebebi vardır: 1. Akid. 2. El = yapılan iyilik; köle azadı bu kabildendir. (konuda bahsettiğimiz anlamı da budur.) ‘Velâ’ teriminin birkaç çeşidi olmakla birlikte bizi daha çok ilgilendiren türü ‘Velâ-i Atâka’ dır. Velâ-i Atâka: Mevlâ ile memlûkü arasında azad sonucu olarak meydana gelmiş bir velâ ve yardımlaşmadan ibarettir ki, azad edilen kölenin bir cinayet işlemiş olması halinde diyetini mevlâsı verir, vefat edip derecesi daha önce olan bir varisi olmadığı zaman da mirasına mevlâsı nail olur. bkz. Erdoğan, a.g.e., s. 602.

²¹¹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 354.

“Düşman askerleri bize galip geldiğinde müdebber, mükâtep, ümmüveled ve özgürlerimize malik olamaz. Biz ise düşman topraklarını ele geçirdiğimizde bunların hepsine sahip oluruz.”²¹²

Düşman, müslümanlara galip gelmekle Müslümanların müdebber, mükâtep kölelerine, ümmüveledlerine ve hür insanlarına malik olamazlar. Çünkü bu kişiler bir anlamda özgürdürler. Özgür ise masum(köle olmaktan korunur) olduğundan köle edilemez. Bu kişiler masum olduklarından Müslümanların o kâfirlere galip gelmesiyle(önce olduğu gibi) Müslümanların mülkü olmaya devam ederler.²¹³

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da konuyla ilgili hükümler bazı yönlerden aynıdır. Şöyle ki:

Düşman askerleri bize galip geldiğinde mükâtep, ümmüveled ve özgürlerimize sahip olamaz; çünkü *Tecrîd*'deki hükümlerde ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi düşman askerinin eline ümmüveled bir cariye düşse onu kendisinden çocuğu olan müslüman sahibi fidiye karşılığı kurtarır. Düşmanın elinde mükâtep köle olsa, kendisiyle anlaşma yaptığı ücreti ödeme karşılığında azad olur yada ödeyemezse de düşmanın onu müslümanlara satması gerekir. Yani düşman elindeki, müslümanların ümmüveled cariye ve mükâtep köleleri her durumda onların elinden kurtarılır. Ümmüveled cariye ve mükâtep köleler hakkında *Muhtasar*'da kısaca da olsa onların düşman elinde kalamayacağından bahsedilmiştir. Sonuçta her iki eserde de aynı anlam kastedilmektedir.

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da konuyla ilgili hükümlerde, bir kaynakta olup diğerinde olmayan farklılıklar vardır. Şöyle ki:

Muhtasar'da -düşman askerlerinin bize galip geldiğinde müdebber ve özgürlerimize de sahip olamayacaklarından- bahsedilirken *Tecrîd*'de bahsedilmemiştir.

²¹² Kudûrî, a.g.e., s. 570.

²¹³ Meydânî, a.g.e., s. 547-548.

Muhtasar'da Müslümanların, düşman topraklarını ele geçirmesi durumunda onların her şeyine sahip olabileceklerinden bahsedilirken *Tecrîd*'de buna yer verilmemiştir.

Tecrîd'de bir harbînin eline bir ümmüveled cariye geçerse ya da bir mükâtep köle geçerse veya bir zimmînin eline bir mükâtep köle geçmişse, müslümanların düşmanın elinden onları ne şekilde kurtarabileceklerinden bahsedilirken *Muhtasar*'da bahsedilmemiştir.

C. Müslüman Bir Cariyenin Bir Zimmîden Hamile Kalması Durumu

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Esir düşen müslüman bir cariye, zimmîlerden birinden hamile kalmış olsa, müslüman cariye iddet beklerken, zimmî müslüman olursa, sorun çözülmüş olur. Kadın ümmüveled sayılır. Yani müslüman efendisinden çocuk doğurmuş kadın durumuna gelir. Ümmüveled cariye olarak devam eder. Artık müslüman olmuş olan o (eski) zimmî, cariye rızası olursa onunla evlenebilir. O kişinin velâ'sı da artık onun üzerine olur. Üç talak (boşama hakkı) ona verilir. Eğer zimmîden hamile kalmış müslüman cariye iddeti bitene kadar o zimmî müslüman olmazsa, kadın özgürlüğüne kavuşmuş olur.”²¹⁴

Müslüman bir cariye, kendisinden hamile kalmış da olsa bir zimmînin boyunduruğu altında kalmaz, caiz değildir.²¹⁵ Fakat devamındaki iddet evresinde bu zimmî müslüman olursa, bu cariye de artık ümmüveled cariye statüsünde olacağından sıkıntı kalmaz, hatta isterse de kendisiyle evlenebilir.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

D. Anne-Babasından Birisi Müslüman Olan Çocuğun Durumu

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

²¹⁴ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 354.

²¹⁵ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 354.

“Harbî bir adamla küçük bir kız çocuğu evlenseler, sonra harbî müslüman olsa, küçük kız müslüman olmadığından ayrılmaları gerekir. Kız, iddetini beklerken bu kız çocuğunun anne-babasından biri müslüman olsa, kız küçük olduğu için anne-babasına tabi olacağından ve artık ikisi de müslüman olduğundan evlilik devam eder, ayrılmalarına gerek kalmaz.”²¹⁶

Bu durumda küçük kız çocuğu, din anlamında anne-babasına tabidir. Anne-babasından birinin müslüman olması bu küçük kız çocuğunun da müslüman sayılacağı anlamına gelir. Bir evlilikte erkeğin müslüman olup, kadının müslüman olmaması durumunda evlilik devam etmez. Evliliğin devamı için ikisinin de müslüman olmuş olmaları gerekir.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

E. Dâru'l-Harpteki Kölenin Müslüman Olması

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Dâru'l-harpteki bir köle müslüman olup, İslâm yurduna hicret ederse artık hür olur. Artık sahibi oraya gelerek, onu alamaz, onun üzerinde hiçbir hakkı kalmaz. Sonra sahibi müslüman olup gelse bile artık o eski kölesi üzerinde hak iddia edemez.”²¹⁷ Dâru'l-harpteki bir köle ve sahibi, ikisi birlikte müslüman olup İslâm yurduna hicret ederlerse, ikisi arasında köle-sahip ilişkisi devam eder.²¹⁸ Dâru'l-harpte köle ve efendisi müslüman olsa sonra müslümanlar bu beldeyi fethetse, müslüman ve efendisi fetheden müslümanlar için ganimetler arasına girmez. Köle de onun köleliğini ortadan kaldıran din ayrımı gibi bir şey olmadığı için efendisinin kölesi olmaya devam eder.”²¹⁹

Müslüman olup, İslâm memleketine hicret eden köle artık her anlamda hürdür, efendisi onun üzerinde hiçbir hak iddia edemez. Köle ve efendisinin aynı anda müslüman olması ise köle-sahip ilişkisini etkilemez, aynen devam eder. Çünkü burada

²¹⁶ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 355.

²¹⁷ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 354.

²¹⁸ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 354.

²¹⁹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 355.

onun köleliğini ortadan kaldıran din ayrımı gibi bir şey olmamıştır. Dâru'l-harpteki köle ve efendisi, ikisinin de müslüman olması durumunda, sonradan buldukları yer İslâm ordusu tarafından fethedildiğinde bu ikisi ganimet olarak muamele görmez. Köle eğer müslüman olur da, efendisi müslüman olmazsa; bu müslüman kölenin, müslümanlar tarafından gayrimüslim efendisinin elinden alınması gerekir.²²⁰

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

F. Çocuğun Anne-Babasının Dininden Sayılıp Sayılmayacağı Durumlar

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Dâru'l-harpten bir adam müslüman olsa ve İslâm diyarına hicret etse, sonra müslümanlar bu adamın hicret etmeden önce bulunduğu beldeyi fethetse, bu adamın bu fethedilen beldede kalan müslüman küçük çocukları ganimete girmez, köle olup satılamazlar. Çünkü bu küçük çocuklar daha buluşa ermedikleri için, babalarınabakılır. Babaları müslüman olduğundan çocuklar da müslüman kabul edilir. Bu yüzden de ganimet olarak köle olmazlar. Fakat babaları kâfir olsaydı, kâfir babalarına tabi olarak görüleceklerinden, esir edilip köle olacaklardı. Çocuk ancak buluş çağına girdiğinde kâfir ise o zaman esir edilebilir. Eğer bu çocuklar yetişkin olduklarında küfür üzere iseler onlar ganimete girer, köle durumunda olurlar.”²²¹

Bu durumda harbî bir kişi müslüman olup dâru'l-İslâm'a hicret etmiş olursa ve daha sonra geride kalan çocuklarının buldukları beldemüslümanlar tarafından fethedilirseçocukların durumu için bakılır; eğer bu çocuklar küçük ise babalarının dini üzeredirler, babaları müslüman olduğu için çocuklar da müslüman sayılarak esir olarak alınmazlar; fakat babaları kâfir olsaydı, çocuklar esir alınır. Eğer çocuklar yetişkin ise o zaman babanın dinine bakılmaz, kendi tercihlerine bakılır. Müslüman oldular ise dokunulmaz, olmamışlar ise de esir alınırlar.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

²²⁰ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 353-354.

²²¹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 355.

III. GANİMETLERLE İLGİLİ HÜKÜMLER

A.Savaşa Katılanların Ganimetteki Payları

Çalışmanın bu kısmı, konunun geniş olması ve bütünlük arz edebilmesi, dağılmadan, derli toplu bir anlatım olabilmesi düşüncesiyle, daha uzun tutulacaktır.

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Ganimetler elde edilip toplandığında imamın, ondan kendisi için bir safiy (kendisi için ayırma) alma hakkı vardır. O şey ise ya bir kılıç ya bir zırh ya da bir attır. Bazı imamlar da imamın hiçbir şey almaması gerektiği düşüncesindedir.²²² İmamın, gazilere ve savaşıtlara gerekli gördüğünde ganimetten normalden daha fazla vermeye hakkı vardır. Çocuklar, kadınlar, köleler ve zimmîler de savaşa gelir ve düşmana karşı müslümanlara yardım ederlerse imam, onlara yardım miktarlarına göre hediyeler verir, fakat onlara ganimetten belli bir pay ayırmaz. Bundan sonra ganimetlerin hepsini beş kısma pay eder; Kur'an-ı Kerim'de açıklandığı şekilde beşte birini tasadduk eder. Kalan beşte dördlük kısmı da çatışmaya gelenlere, savaşanlara ve müslümanlardan buluşa girmiş hür kişilerden yardıma gelenlere paylaşırır.²²³

Yayalara bir, atlılara iki pay vardır. Bir attan fazlası için pay verilmez. Yani at sayısı fazla da olsa yine bir pay verilir. Beygir için de Arap atlarına pay verildiği gibi hisse verilir, at farkı olmayıp hepsine eşit pay verilir. Eşek, katır ve develer için hisse verilmez.”²²⁴

Muhtasar'da konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Devlet başkanı, ganimeti şöyle taksim eder: Beşte birlik kısmını ayırır. Geriye kalan beşte dördünü ganimet alabilecek kimseler arasında paylaşırır. Ebû Hanîfe'ye göre atlılara iki pay, piyadelere bir pay verir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise atlılara üç pay, (piyadelere bir pay) verir. Sadece bir at için pay verir. Arap atları ve Türk atları arasında fark yoktur. Develer ve katırlar için bir pay vermez. Bir kimse

²²² Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 359.

²²³ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 360.

²²⁴ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 360.

²²⁴ Kudûrî, a.g.e., s. 572.

düşman ülkesine atıyla girse ve atı telef olsa atlı payını hak eder. Piyade olarak girip at satın alarak at sahibi olan kimse ise piyade payını hak eder.²²⁵

Kölelere, kadınlara, zimmîlere ve küçüklere ganimetten pay verilmez. Devlet başkanı onlara sadece gönüllerini almak için ufak hediyeler verir. Ganimetin beşte birlik kısmı ise yetimlere, fakirlere ve yolda kalanlara birer pay olmak üzere üç paya ayrılır.²²⁶ Hz. Peygamber'in yakınlarından olan fakirler de bu gruplara dâhildir; ancak onlara öncelik verilir. Hz. Peygamber'in yakınlarından zengin olanlara ise hiçbir şey verilmez.²²⁷

Ganimet hükümlerini düzenleyen ayetin başında Allah için ayrılacak pay anlamındaki Allah lafzı, teberrüken zikredilmiştir. Hz. Peygamber'in payı ve safiy hakkı ölümüyle birlikte sona ermiştir. Hz. Peygamber yakınlarının payına gelince; onlar Hz. Peygamber hayattaiken bu payıona destek olmak için alıyorlardı. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra ise fakir oldukları için alırlar.²²⁸

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da konuyla ilgili hükümler şu yönlerden tamamen aynıdır:

Her iki eserde de imam ganimet paylaşımında; ganimeti beş kısma ayırır ve bunun 4/5'ünü savaşa katılan askerlere paylaştırır. *Tecrîd*'de ve *Muhtasar*'daki Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre yayalara(piyade) bir, atlılara iki pay vardır. Her iki eserde de bir attan fazlası için pay verilmez, sadece bir at için pay verilir. Arap atı, Türk atı ya da farklı bir at fark etmez; hepsine eşit pay verilir. Deve ve katırlar için pay verilmez. Yine her iki eserde de; çocuklar, kadınlar, köleler ve zimmîler savaşa katılıp bazı yardımlarda bulunsalar bile onlara ganimetten pay verilmez, imamın insiyatifinde hediyeler verilir.

Muhtasar'da Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise atlılara üç pay, (piyadelere bir pay) verilir- şeklinde konuyla ilgili Ebû Hanîfe' den farklı olarak onun bu iki talebesinin fikirlerine de yer verilmiştir. Fakat konuyla ilgili İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü *Tecrîd*'deki görüş ile aynıdır.

²²⁵ Kudûrî, a.g.e., s. 572.

²²⁶ Kudûrî, a.g.e., s. 572.

²²⁷ Kudûrî, a.g.e., s. 572.

²²⁸ Kudûrî, a.g.e., s. 572.

Meydânî, kaleme aldığı *Muhtasar*'ın şerhinde konuyla ilgili, atlı ya da piyade savaşanların tespiti konusunda şunları zikreder: “Savaştaki durumu, kimin, nasıl savaştığını anlamak zordur. Kişinin savaşa katıldığını anlamak zor tespit edilebilir. Bu sebepten müslüman asker savaşa nasıl girmişse bu durumuna göre hükmedilecektir. Çünkü görülür, anlaşılır sebep budur. Sonuç olarak, kişinin oraya atlı ya da yaya girişine bakılarak karar verilecektir.”²²⁹

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'daki hükümler şu yönlerden tamamen farklıdır:

Tecrîd'de imamın, ganimetten kendisi için bir ‘safiy’ alma hakkı olduğundan, bazı imamların da, imamın hiçbir şey almaması gerektiği görüşünde olduklarından bahsedilir.

Hâdî de *el-Ahkâm* kitabında; ganimet toplanınca ilk önce imamın ondan istediği bir şeyi (at, kılıç, zırh gibi) alacağından, çünkü Hz. Peygamber'in de öyle yaptığından bahseder.²³⁰ Yani Zeydiyye mezhebindeki bu esas, Hz. Peygamber'in ‘safiy’ alma hakkının imama geçeceği düşüncesinden kaynaklı bir uygulamadır.

Muhtasar'da böyle bir ‘safiy’ uygulamasından bahsedilmez. Çünkü Hanefî mezhebine göre Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte bu uygulama da sona ermiştir. Bu hak imama geçmez.²³¹

Yine *Tecrîd*'de imamın, gerekli gördüğünde gazilere ve savaşçılara ganimetten daha fazla vermeye hakkının olduğundan bahsedilirken, *Muhtasar*'da böyle bir haktan bahsedilmemiştir.

Tecrîd'de pay verilmeyenler içinde eşek de zikredilmiştir. *Muhtasar*'da ise zikredilmemiştir.

Muhtasar'da düşman ülkesine giren bir asker hangi özellikte girdiyse sonradan değişiklik olsa bile alacağı pay bu baştaki vafına göre olur. Yani düşman ülkesine atıyla girse sonra atı telef olsa yine atlı payı, piyade olarak girse sonra at sahibi olsa

²²⁹ Meydânî, a.g.e., s. 547.

²³⁰ Hâdî, a.g.e., s. 419-420.

²³¹ Meydânî, a.g.e., s. 548.

yine piyade payı alır, şeklinde bir uygulamadan bahsedilirken *Tecrîd*'de böyle bir durumdan bahsedilmez.

Tecrîd'de humus'un, Kur'an-ı Kerim'de açıklandığı üzere tasadduk edileceğinden bahsedilir. Söz konusu Enfâl Sûresi 41.ayet şöyledir:

“Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”²³²

Bu durumda *Tecrîd*'de humus, Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara olmak üzere kendi içinde altı kısma ayrılarak tasadduk edilir, dağıtılır.

Hâdî de *el-Ahkâm* eserinde humusun Kur'an-ı Kerim'de geçtiği şekilde uygulanarak, şöyle bir dağıtım yapılacağından bahseder:

1. Allah için: Kulların yararına; yol yapımı, kuyu açma, yıkılan mescitleri yapma gibi.
2. Rasulü Allah(sas) için: İmam bu payı alır.
3. Rasulü Allah(sas)'in akrabaları: Hz. Ali ailesi, Hz. Cafer ailesi, Hz. Akîl ailesi, Hz. Abbas ailesi (Kadın-erkek herkese eşit oranda)
4. Yetim, miskin, yolcu: Rasulü Allah(sas)'in soyundan gelen yetim, miskin ve yolcular önceliklidir. Eğer onlarda yetim, miskin, yolcu yoksa muhacirlerin çocuklarından olup Rasulü Allah(sas)'a en yakın olanlar önceliklidir. Onlarda da yoksa ensardan Rasulü Allah(sas) ile beraber en çok çalışanlar, gayret edenlere verilir.²³³

Muhtasar'da ise; “ganimetin 1/5'lik kısmı(humus) yetimlere, fakirlere ve yolda kalanlara paylaşılır” şeklinde geçer. Kur'an-ı Kerim'de geçen bu üç gruptan başka 'Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına' şeklindeki diğer üç gruba ayrıca değinilmez.

²³² Enfâl, 8/41.

²³³ Hâdî, a.g.e., s. 421-424.

Çünkü Hanefî mezhebine göre; ‘Hz.Peygamber’in vefatıyla kendisinin hakkı olan ‘safiy’ düştüğü gibi, hissesi de düşmüştür. Yine akrabaları Hz. Peygamber’in zamanında kendisine yardım ettikleri için hisse sahibiydiler. Hz. Peygamber’in vefatından sonra bu hisse fakirlere verilmiş, çünkü kendisine yapılan yardım vefatı ile kesilmiştir. Hz. Peygamber’in yakınlarından fakir olanlar varsa onlar da daha öncelikli olarak fakirlerin grubuna dâhil edilmiştir. Haşim oğullarından olan akrabalara sadaka caiz olmadığından onlar da yolda kalmışlar grubuna girer. Fakat gruptaki diğerlerinden önceliklidirler, içlerinden zengin olanlara ise bir şey verilmez.’ şeklindedir. Ayette bu beşte birlik kısımdan bahsederken fakirlerin yanı sıra Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber için ayrı hisse ayrılmasından bahsetmesi, kelamın Allah Teâlâ’nın ismi ile teberrük edilerek başlanması anlamındadır.²³⁴

B. Zalimlerin Haksızca Topladıkları Mallara El Konulması

Tecrîd’de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Hak olan imam, zulüm ehline karşı zafer kazanırsa, onların kendi malları haricinde, zulüm ile haksızca kazandıkları ellerindeki küçük, büyük, menkul, gayr-i menkul önemli ne varsa onların hepsini sahiplerine iade etmek amacıyla imamın alma hakkı vardır. Fakat eğer onlardan birinin, bir cariye çocuğu olduysa o cariye dokunulmaz. Aynı şekilde zalimlere yardım eden kişilerin de ellerinde ne varsa alınır.”²³⁵

Yani zulüm ehlinin helal yolla kazandıkları kendi malları ellerinden alınmaz. Eşkiyalıkla, haksızca insanlardan aldıkları mallara, sahiplerine vermek üzere el konulur. Sadece çocuk doğurmuş cariye istisna edilir. Çünkü onunla münasebette bulunmuş olan kişi, zalim de olsa müslüman bir kişi olduğu için kadın ümmüveled konumundadır.

Muhtasar’da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

²³⁴ Meydânî, a.g.e., s. 547-548.

²³⁵ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 357.

C. Ganimet İçinde Bulunan Ve Önceden Bir Müslümana Ait İken Müşrikler Tarafından Ele Geçirilmiş Mallar

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Kaybedilmiş olan mal ya da eşya, müşrikler tarafından alınmış olup, bu eşyanın düşman ile kazanılan savaş sonunda ganimetlerin içinde olduğu görülürse, başkasına pay edilmeden o malda öncelik pay alma hakkı, ilk mal sahibinindir. Bu kişi eğer ganimetlerin paylaşımından sonra malını fark ederse doğru olan, başkasına pay edilmiş olan malını kendisine verilen maldan onun kıymetini vererek almasıdır.²³⁶Şayet söz konusu eşya, müşrikler ile savaş değil debağy ehli ile savaş sonucu elde edilen ganimet içinde görüldüyse; burada malını bulan kişi, ister taksimattan önce isterse sonra bulmuş olsun o malı almaya en layık kişidir.”²³⁷

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

D. Zalimlerin Gasbettiği Mallar

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Zalimler, ellerinde bulunan mallara helal yolla sahip olmuşlarsa bunlar ellerinden alınmaz. Fakat birisinin malını elinden çekip alıp gasp ederek, helal olmayan yolla sahip olmuşlarsa, o zaman o mallar ellerinden alınır ve asıl sahiplerine verilir.²³⁸Onların verdiği hükümlerden hak olanları onaylanıp uygulanır. Batıl olanlarsa uygulanmaz. Onların verdiği ödüller, çalınmış bir mal olmadıkça ellerinde bırakılır. Veya onları verilmesi gereken bir yolla ya da helâl olan bir yolla vermişlerse ellerinde bırakılır. Bu iki yol dışında ise verdikleri mallar ellerinden alınır.”²³⁹

Buradan anlaşılabilirdiği kadarıyla; zulüm ehli de olsa onların kendi emekleriyle kazandıkları, helal şekilde elde ettikleri mallara dokunulmaz.

²³⁶ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 360.

²³⁷ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 360.

²³⁸ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 358.

²³⁹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 358.

Haksız mal sahibi olma durumunda yani helal olmayan ya da bir gereklilik (mesela emanet gibi) söz konusu değilken kendilerine geçmişse, bu mallar alan kişilerden yani zulüm ehlinden alınarak asıl sahiplerine geri verilir.²⁴⁰

Onların kendi aralarında vermiş oldukları hükümlerde de hak olanların uygulaması devam ederken, batıl olanlar uygulanmaz. Yani onların her türlü haklı, doğru uygulamaları devam ettirilirken; batıl, haksız durumlarına ise müdahale edilerek düzeltilir.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm yoktur.

E. Seleb Nedir?

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Seleb, elbiselerden ortaya çıkan kemer, zırh, kılıç, at, eyer, süs eşyaları, ziynet takılar ve buna benzer şeylere denir. Eğer öldürülen kimsenin mücevherleri, dirhemleri ya da buna benzer eşyaları varsa bunlar selebe girmez, öldürülenin kendine has, gizli kalır. Bunlar, öldüren müslümanın ve diğer müslümanların ganimeti olur.”²⁴¹

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Seleb, öldürülen kişinin üzerinde bulunan elbise, silah ve onun bineğidir.”²⁴²

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da konuyla ilgili hükümler çoğunlukla aynıdır. Şöyle ki:

Her iki eserde de seleb terimi hakkında birbirine yakın tanımlar yapılmıştır. *Muhtasar*'da ‘selebin, öldürülen kişinin üzerinde bulunan elbise, silah ve onun bineği’ olduğundan bahsedilirken *Tecrîd*'de de yine elbise kelimesi paralelinde görülebilecek kemer ve zırhtan, silah olarak kılıçtan, öldürülen kişinin bineği olarak da at ve eyerden bahsedilmektedir.

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da hükümler şu yönlerden farklıdır:

²⁴⁰ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 358.

²⁴¹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 359.

²⁴² Kudûrî, a.g.e., s. 572.

Tecrîd'de seleb hakkında *Muhtasar*'daki tanıma ek olarak 'süs eşyaları, ziynet takılar ve buna benzer şeyler' ifadeleri de vardır.

Tecrîd'de ayrıca öldürülen kişinin mücevherleri, dirhemleri ya da buna benzer eşyalarının selebe girmeyip, ganimete dâhil edileceğinden bahsedilir. *Muhtasar*'da böyle bir şeyden bahsedilmez.

F. Askere Teşvik İçin Seleb Vaadinde Bulunulması Durumu

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Kim imamın öldürülmesini istediği kişiyi öldürürse selebi onundur. Her öldürülenin selebi, onu öldüren kişiye aittir. Eğer birden fazla kişi, imamın öldürülmesini istediği kişiyi öldürürse, öldürülen kişinin selebini öldüren bu kişiler alır.”²⁴³

Muhtasar'da konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Devlet başkanının savaş sırasında ‘İçinizden her kim düşman askerini öldürürse üzerinde bulunan eşyalar ona aittir’ diyerek veya öncü birlik gönderirken ‘elde edeceğiniz ganimetin beşte biri haricindeki kısmını size bağışladım’ diyerek askerlerine ödül(nefel) vermesinde ve böylelikle onları savaşmaya teşvik etmesinde sakınca yoktur.”²⁴⁴ Ganimet elde edildikten sonra ise devlet başkanı sadece beşte birlik dilimden (humus) ödül verebilir.”²⁴⁵

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da konuyla ilgili hükümler şu yönden yaklaşık aynıdır:

İki eserdeki hükümlerde de kastedilen anlam, ‘düşman askerinden birini öldüren müslüman, bu öldürdüğü kişiyi selbedebilir’ şeklinde aynıdır.

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da hükümler şu yönlerden farklıdır:

Tecrîd'de imamın, müslüman bir askere belli bir düşmanı öldürmesini kastederek, karşılığında onu selbedebileceğinden bahsedilmiştir. Bu öldürülmesi istenen belli düşman askerinin müslümanlara en fazla zarar verenlerden olup, belli bir

²⁴³ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 359.

²⁴⁴ Kudûrî, a.g.e., s. 570.

²⁴⁵ Kudûrî, a.g.e., s. 570.

müslüman askere bu görevin verilmesi ise böyle bir düşmanı ancak böyle bir askerin öldürebileceği düşüncesinden kaynaklı olması kuvvetli bir ihtimaldir. *Muhtasar*'da böyle bir durumdan bahsedilmemiştir.

Muhtasar'da savaştayken orduya seleb vaadinden başka öncü birlik gönderirken 'elde edeceğiniz ganimetin beşte biri haricindeki kısmı size bağışladım' diyerek ödül vermesinde, bu şekilde onları savaşa teşvikinde sakıncanın olmayacağı ifadelerine yer verilmiştir. Ganimetin kazanılmasından sonra ise imamın, 1/5'lik kısım olan humustan ödül verebileceği anlatılır. *Tecrîd*'de böyle bir şeyden bahsedilmez.

Tecrîd'de imamın öldürülmesini istediği bir kişiye, başka bir ifadeyle başına ödül koyduğu kişi için; birden fazla asker, o kişiyi öldürürse, öldürülenin selebini bu öldüren kişilerin paylaşacağından bahsedilir. *Muhtasar*'da bu anlamdabir ifade yoktur.

G. Farklı Durumlarda Seleb

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

1) "İmam, bir müslümana bir kişiyi öldürmesini, eğer öldürürse o kişiyi selbedebileceğini yani üzerinde ne var ne yoksa alabileceğini söylemiş olsa, sonra bu kişi arkadaşıyla anlaşsa ve öldürmeye birlikte gitseler fakat bu kişinin arkadaşı öldürse, böyle bir durumda bu kişi de arkadaşı da bir şey alamaz. Çünkü imam öldürme görevini bu kişiye verdiği halde arkadaşı öldürdüğü için şarta aykırı hareket edilmiş olur."²⁴⁶

İmamın seleb karşılığı birini öldürmesi konusunda anlaştığı bir müslümanın, yardım için arkadaşını yanına alıp kastedilen kişiyi, arkadaşının öldürmesi durumunda kimsenin seleb alamayacağından bahsedilir. Kimse seleb alamaz, çünkü imamın seleb için anlaştığı kişi ayrı, öldüren kişi ayrıdır.

2) "İmam, bir müslümana bir kişiyi öldürdüğü takdirde, bu öldürdüğü kişiyi selbedebileceğini söyler, bu kişi de imamın bahsettiği kişiyi

²⁴⁶ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 359.

öldürebilmekiçininbaşkasından yardım isterse, seleb hakkı sadece o kişinin olur. Yardım istediği kişinin hakkı olmaz.”²⁴⁷

Daha önce de benzer bir ifadede geçtiği üzere, kastedilen düşmanın öldürülmesinde başkasından yardım istese ve bu kişi yardım etse dahi yardım eden kişi hiçbir şey alamaz. Çünkü imamın baştan konuştuğu kişi başlangıçtaki kişiydi, diğerinin imamla herhangi bir anlaşması olmadığından onun için bir hak söz konusu olmaz.

3) “İmam, bir müslümana bir kişiyi öldürdüğü takdirde, ona belli miktar dirhem, para vereceğini söylesen ve o kişi de bahsedilen kişiyi öldürürse, imamın ganimetten vaat ettiğini vermesi gerekir. Eğer ganimette bulunmazsa ona beytü’l maldan vermelidir.”²⁴⁸

Tecrîd’de müellif, konuya binaen Hâdî’ye atıfta bulunarak O’nun, *el-Ahkâm* kitabında; ‘Beytü’l-mal’da da yoksa zekât için verilen mallardan, yolcular için ayrılan paydan verir’ şeklinde ilave de bulunduğu bahseder.²⁴⁹

Muhtasar’da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

IV. EMAN VERME, İSYANCILAR VE MÜRTET KÖLE İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

A. Eman Verme (Güvence Vermek)

1. Eman Vermenin Sınırı

Tecrîd’de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Eman vermede belli bir zaman sınırlamasının olduğu eman geçerlidir. Süresiz eman olmaz, caiz değildir. Çünkü İslâm’da kâfirler konusunda asıl olan öldürmektir. Ya da onlar müslüman olmayı veya zimmet ehli olmayı kabul ederlerse, bu durumda onlardan alınmasının caiz olduğu cizyeyi onlardan almaktır.”²⁵⁰

²⁴⁷ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 359.

²⁴⁸ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 359.

²⁴⁹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 359.

²⁵⁰ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 355.

Süre sınırlamasının olduğu eman²⁵¹ geçerlidir. Çünkü İslâm ülkesinde herhangi bir süre sınırlaması olmadan yaşamak müslümanlara mahsustur ya da harbîler için ancak zimmet ehli olup cizye vermeleri karşılığında mümkün olabilir. Aksi takdirde her hangi bir sebepten İslâm ülkesinde bulunması gereken bir harbî, müslümanlar tarafından belli bir mühlet verilerek(eman alırsa) ancak o süre zarfında İslâm ülkesinde bulunabilir.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

2. İslâm Ehlinden Bir Kimsenin Şirk Ehlinden Birine Eman Verme Durumu

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Bir müslüman, şirk ehli askerlerinden bir askere ya da köylerinden bir köye eman vermiş olsa ve imam bunu sonradan öğrenmiş olsa artık imamın, onlar eman zimmetinden çıkıncaya kadar orayı, onları yağmalaması, buna izin vermesi caiz olmaz.²⁵² Müslümanlardan bir grup, müşriklerden bir gruba, köylerden bir köye eman verseler sonra bu köy, müslümanlar tarafından fethedilse müslümanlar için bu beldenin mallarını ve evlatlarını eman altına alarak, emanı sürdürmekten başka yol yoktur.²⁵³ İmamın eman vermiş olduğu harp beldelerinden bir beldeyi imamın askeri fethederse, imam askerlerine bu belde için daha önce eman verdiğini söyler. Onlara emanları geri verilerek fetih ortadan kaldırılır, onlara saldırılmaz.²⁵⁴ İslâm ülkesindeki bir gayri müslimin elinde değil de bir müslümanın elinde olan müslüman kölenin de eman vermesi caizdir.”²⁵⁵

Muhtasar'da konuyla ilgili hükümler şöyledir:

²⁵¹ Eman vermek, buradaki anlamıyla İslâm ülkesine (dârü'l-islâm) girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayri müslime (harbî) can ve mal güvencesi sağlayan taahhüdü ifade eden bir hukuk terimidir. Bkz. Nebi Bozkurt, “Eman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 75.

²⁵² Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 355.

²⁵³ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 356.

²⁵⁴ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 356.

²⁵⁵ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 356.

“(Müslümanlardan) özgür bir erkek veya kadın bir gayrimüslime veya bir gruba yahut kale halkına ya da şehir halkına eman verse bu güvence geçerlidir ve hiçbir müslümanın onları öldürmesi caiz değildir. Ancak verilen bu güvence müslümanlar için bir zarara yol açacaksa devlet başkanı bu güvenceyi reddedebilir.²⁵⁶ Ebû Hanîfe’ye göre kölenin eman verme hakkı yoktur. Fakat efendisinin izniyle savaşa katılması halinde o da eman verebilir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ise kölenin verdiği eman geçerlidir.”²⁵⁷

Tecrîd’de ve *Muhtasar*’da konuyla ilgili hükümler şu iki yönden tamamen aynıdır:

Bir müslümanın şirk ehli askerlerine eman verebileceği, bu emanın geçerli olacağı ve bu emandan sonra emanın süresi doluncaya kadar müslümanlardan kimsenin eman verilenlere herhangi bir öldürme ya da kasıtlı olarak onların aleyhinde bir girişimde bulunamayacağından bahsedilmektedir.

Her iki eserin de birleştiği bir ortak payda da, eman veren kişinin müslümanlardan bir kişi ya da çok kişi olması gerekliliği gibi belli bir sayı esasının olmadığı konusundadır. Bu konuda Hz. Peygamberşöyle buyurur: **“Müslümanların kanları birbirlerine denktir. En azı bile onlar adına güvence verebilir.”**²⁵⁸

Tecrîd’de ve *Muhtasar*’da hükümler şu yönlerden farklıdır:

Tecrîd’de bir grup müslümanın müşrik ehlienden bir köye eman vermesinden sonra orası fethedilmiş olsa, eman verilmiş olduğundan dolayı artık müslümanların bu fethedilen yerin can ve mal güvenliğini sağlaması gerektiğinden bahsedilir. Yine benzer şekilde imamın bir beldeye eman vermiş olup, devamında imamın askerleri tarafından orası fethedilirse imamın onlara emandan bahsetmesinden sonra fethin kaldırılarak, onlara saldırılmayacağından bahsedilir.

Muhtasar’da ise ifadedeki farklılık anlamında *Tecrîd*’deki gibi –şu şekilde olursa ya da olduğunda- gibi durumlar üzerinde durulmamıştır.

²⁵⁶ Kudûrî, a.g.e., s. 568.

²⁵⁷ Kudûrî, a.g.e., s. 568.

²⁵⁸ Meydânî, a.g.e., s. 541; krş. İbn Mâce, “Diyât”, 31; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 147.

Tecrîd'de İslâm ülkesindeki bir gayrimüslimin elindeki müslüman köleeman veremezken, bir müslümanın elindeki yine müslüman bir kölenin eman verebileceğinden bahsedilmektedir.

Muhtasar'da ise ister bir gayrimüslimin kölesi olsun ister de bir müslümanın kölesi olsun fark etmez, her iki durumda da bu müslüman kölenin eman verme hakkının olmadığı, fakat efendisinin izniyle savaşa katılması halinde onun da eman verebileceği ifade edilmektedir.

Çünkü Ebû Hanîfe'ye göre eman, akit türlerinden olup köleler bu anlamda yetki sahibi değildir. Haliyle akit yaparsa caiz olmayacaktır. Fakat efendisi onun savaşmasına izin vermişse eman verebilir, çünkü bu durumda akit yapmaya izin verilmiş olduğundan eman akdi yapılabilir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre kölenin verdiği eman geçerlidir. Sahih olan görüş, Ebû Hanîfe'nin görüşü kabul edilir.²⁵⁹

Ayrıca *Muhtasar*'da verilen güvencenin, Müslümanların aleyhinde sonuçları olacaksa, devlet başkanının bu emanı reddedebileceğinden bahsedilir. *Tecrîd*'de bu durumdan bahsedilmemiştir.

3. Eman Verme Yetkisi Olmayanlar

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Esaret altında olmayan bir müslümanın ya da askerinin gayri müslimlerden birine verdiği eman geçerlidir. Fakat esaret altında olan bir müslümanın ya da askerinin vereceği eman, ikrah halinde olduğundan geçerli değildir.”²⁶⁰

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Bir zimmînin veya tutsağın ya da dâru'l-harp vatandaşı olan tüccarın eman vermesi geçerli değildir.”²⁶¹

²⁵⁹ Meydânî, a.g.e., s. 542.

²⁶⁰ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 356.

²⁶¹ Kudûrî, a.g.e., s. 568.

Tecrîd ve *Muhtasar*'daki hükümler şu yönden tamamen aynıdır: Her iki eserde de kâfirlerin elinde esir durumunda olan müslümanın eman veremeyeceğinden bahsedilir.

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'da şu yönler tamamen farklıdır:

Muhtasar'da esir durumundaki müslüman ile birlikte dâru'l-harp vatandaşı olan müslüman bir tüccarın da eman veremeyeceğinden bahsedilir. Konu biraz genişletilirse; bu durumdaki esir ve tüccar eman veremezler, çünkü ezilmiş durumdadırlar. Bu sebepten kâfirler onlardan korkmazlar. Halbûki eman, korkunun olduğu durumlarda olur. Ayrıca buna cevaz verilmesi halinde ne zaman sıkıntılı bir durumla karşılaşsalar bir esir ya da tüccar bulup eman alarak zor durumlarından kurtulurlar. Böyle bir durumda da fetih gerçekleşmeyecektir.²⁶²*Tecrîd*'de tüccardan bahsedilmemiştir.

Tecrîd'de hür, esaret altında olmayan bir müslümanın ya da askerinin gayri müslimlerden birine verdiği emanın geçerli olacağından bahsedilirken, *Muhtasar*'da böyle bir durumdan bahsedilmez.

Muhtasar'da bir zimmînin eman veremeyeceğinden de bahsedilir, sebebine bakılırsa; çünkü zimmînin eman vermesi caiz olmayacağından onlar, diğer kâfirler hakkında müslümanlar tarafından töhmet altındadırlar. Hem müslümanlar üzerine velayetleri de yoktur. Bu sebepten verecekleri eman, diğer müslümanları bağlamayacaktır.²⁶³*Tecrîd*'de zimmîden bahsedilmez.

B. İSYANCILAR (BAĞY EHLİ)

1. Bağy Ehli İle Savaşma

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Müslümanlardan bir grup imama isyan eder ve ona itaati bozarlarsa bu durumda imamın ve imamlarla birlikte kendisine uyan ümmetinin onlarla savaşması gerekir. Onlarla savaşmadan önce onları Allah'ın kitabına ve itaat etmeye çağırarak

²⁶² Meydânî, a.g.e., s. 542.

²⁶³ Meydânî, a.g.e., s. 542.

gerekir. Eğer buna cevap verip itaati tekrar kabul ederlerse onlarla savaşmak ve onların öldürölmesi haram olur. Eğer bundan kağınır, itaat etmezlerse onlarla savaşmak vacip olur.”²⁶⁴

Muhtasar’da konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Müslömanlardan bir grup, devlet başkanına isyan ederek bir şehri ele geğirse devlet başkanı onları isyandan vazgeçmeye davet eder ve başkaldırmaya sebep olan sorunu giderir.²⁶⁵ Onlar savaşmaya başlamadıkça onlara savaş açmaz. Saldırıda bulunurlarsa birliklerini bozmak için onlarla savaşır.²⁶⁶ Arkalarında destek alacakları güçlü bir topluluk varsa yaralılarını öldürür ve kağanları takip eder. Destek alacakları bir topluluk yoksa yaralılarını öldürmez ve kağanların ardına düşmez.”²⁶⁷

Tecrîd’de ve *Muhtasar*’daki hükümler şu yönden aynıdır:

Her iki eserde de genel anlamda müslömanlardan bir grup, imama ya da devlet başkanına itaati bozar da isyan ederse imam, onları Allah’ın kitabına ve kendisine tekrar itaat etmeye çağırır, başkaldırmaya sebep olan sorunu çözer, onları isyandan vazgeçmeye davet eder. Onlar (bağy ehli²⁶⁸), müspet cevap verip itaat ederlerse zaten sorun çözülmüş olur, savaş olmaz. Bağy ehli, savaşa başlamadan, onlara savaş açılmaz. İtaat etmez, olumsuz cevap verirlerse onlarla savaşılır.

Tecrîd’de ve *Muhtasar*’daki hükümler şu yönden farklıdır:

Muhtasar’da saldırıda bulunurlarsa birliklerini bozmak için onlarla savaşır, ifadesi yer alır. Yani zaten onlar da müslöman olduklarından, amaç gerçekte onları öldürmek ya da onlarla savaşmak değil, birliği zedeleyen topluluğu dağıtmak, isyanı bastırmaktır. Bu sebepten ‘arkalarında destek alacakları güçlü bir topluluk varsa yaralılarını öldürür ve kağanları takip eder’ yani, bağy ehline daha güçlü bir topluluğun katılımıyla isyanın büyümesini engellemek için yaralıları öldürür, kağanları takip eder.

²⁶⁴ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 356.

²⁶⁵ Kudûrî, a.g.e., s. 582.

²⁶⁶ Kudûrî, a.g.e., s. 582.

²⁶⁷ Kudûrî, a.g.e., s. 582.

²⁶⁸ Bağy: İnsanlara karşı aşırıya giden, haddi aşan ve zulmedendir. Fıkıh terimi olarak ise, hak olan imamın itaatinden haksız yere çıkan kimsedir. Bkz. Meydânî, a.g.e., s. 566.

Yoksa böyle bir girişim de söz konusu olmaz. *Tecrîd*'de böyle bir durumdan bahsedilmez.

Hâdî *el-Ahkâm*'da bağı ehli hakkında şöyle bahseder; “Bağylere karşı savaşan kişiler, önce onlara karşı çıkmalı ve onları Allah’ın kitabına davet etmelidirler. Eğer itaat etmezlerse onları öldürmek helal olur. Onların askerleri üzerinde ele geçirilen mallar, ganimet olarak alınır. Ancak onları esir almak caiz değildir. Hz. Ali(r.a.) Cemel savaşında böyle yapmıştır.”²⁶⁹

2. Ele Geçirilen İsyancılar ve Malları

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“İtaat altına alınmak için kendileriyle savaşılan bağı ehli itaat için davet edilip uyarıldıktan sonra direnmeye devam ederlerse onlarla savaşılır ve bu savaş esnasında öldürülebilir. Fakat ele geçirildiklerinde sorgulanmadan, yargılanmadan öldürülemez, Müslüman oldukları için esir edilemezler. Ehl-i hakkın askerlerinden elde edilenler ganimet olarak alınır. Bu görüş Ehl-i Beyt ulemasının çoğuna göre böyledir.”²⁷⁰

İmam, bağı ehli ile savaşıp onlara galip gelse onların Müslümanlarla savaş sırasında ellerinde bulundurdukları mallara ve müslümanlara karşı zulüm için kullandıkları komplo planlarına, araç ve silahlarına, terör yuvalarına el konulur. Fakat bunların dışındaki ailelerine, ev eşyalarına, savaşla alakası olmayan eşyalarına dokunulmaz.”²⁷¹

Muhtasar'da konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“İsyan edenlerin aileleri esir alınmaz ve ganimet olarak mallarına el konulmaz.²⁷² İhtiyaç halinde müslümanların onların silahlarıyla savaşmasında bir sakınca yoktur.²⁷³ Devlet başkanı onların mallarına el koyar ve tevbe edinceye kadar

²⁶⁹ Hâdî, a.g.e., s.442-443.

²⁷⁰ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 357.

²⁷¹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 358.

²⁷² Kudûrî, a.g.e., s. 582.

²⁷³ Kudûrî, a.g.e., s. 582.

kendilerine vermez ve mirasçılar arasında paylaşmaz. Tevbe etmeleri halinde malları sahiplerine teslim eder.”²⁷⁴

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'daki hükümler şu yönden aynıdır:

Her iki eserde de imamın ve askerlerinin galip geldiği bağı ehli ile yapılan savaştan sonra isyan edenlerin ailelerinin esir alınmayacağından bahsedilir.

Tecrîd'de ve *Muhtasar*'daki hükümler şu yönlerden tamamen farklıdır:

Tecrîd'de bağı ehlini itaate davet edip uyardıktan sonra, onlardan müspet cevap gelmeyince onlarla yapılacak savaşta onların öldürülebileceklerinden bahsedilir. Fakat müslümanların zaferiyle biten savaş sonunda sorgulama ve yargılamanın gerekliliğinden, sorgulama ve yargılama olmadan öldürülemeyeceklerinden ve de müslüman oldukları için esir edilemeyeceklerinden de bahsedilirken, *Muhtasar*'da bunlardan bahsedilmez.

Tecrîd'de -ev eşyalarına, savaşla alakası olmayan eşyalarına- yani mallarına dokunulmaz derken, *Muhtasar*'da devlet başkanının onların mallarına el koyup mirasçılar arasında paylaşım yapmadan elinde tutacağına, ancak onlar tevbe edince mallarını onlara geri vereceğine değinilir.

Tecrîd'de bağı ehlinin, imam ve ordusuyla savaş esnasında ellerindeki malların alınabileceğinden, bağı ehlinin kullandıkları her türlü silah alet-edevatına, planlarına ve terör yuvalarına el konulacağından bahsedilir. *Muhtasar*'da bu sahiplenmeden bahsedilmez.

Ayrıca *Muhtasar*'da ihtiyaç durumunda müslümanların, bağı ehlinin silahlarını kullanabileceği ifade edilirken *Tecrîd*'de buna değinilmemiştir.

el-Ahkâm'da da, bağı ehlinin askerlerin üzerindeki malların ganimet olarak alınabileceğinden, fakat onların esir edilemeyeceğinden, Hz. Ali (r.a.)'ın da Cemel savaşında böyle yaptığından bahsedilir.²⁷⁵

²⁷⁴ Kudûrî, a.g.e., s. 582.

3. Bağı Ehli İle İlgili Bazı Durumlar

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Tüccarın, bağı ehli askerlerinden elde ettiği ganimet, silah gibi onların mülkü olan bir şeyi ganimet olarak alması caizdir. Bunlar dışındakiler caiz değildir. Erkekler, kadınlar, çocuklar bu konuda eşittir. Eğer bağı ehli yenilirse ve içlerinden bir grup geri dönerse elebaşları öldürülür. Eğer bir grup geri dönmezse elebaşları öldürülmez, fakat kovulur ve ayrılır. Ehl-i kiblenin onların şehirlerinde komplo kurması, üzerlerine mancınık fırlatması, onları boğacak olan şeyi üzerlerine salması, ateş yakması, onların yiyecek ve içeceklerine mani olması gerekmez. Aynı şekilde içinde yolcular, tüccarlar, kadın ve çocukların olması muhtemel olan büyük ordu da böyledir.”²⁷⁶

Anlaşıldığı kadarıyla bağı ehline karşı genel tavır mecbur kalmadıkça öldürmemektir. Mesela bağı ehli yenildiği halde bir grup geri dönüp saldırarak ve zarar verecek olursa onların elebaşları öldürülür ki bir şekilde toplanıp tekrar müslümanlara saldırımları mümkün olmasın. Böyle bir geri dönüş yoksa zaten elebaşları öldürülmez, onlardan tekrar bir müdahale ihtimaline karşı onun yani elebaşlarının bir şekilde onlardan ayrılması sağlanır. Müslümanların, onların şehirlerinde, içinde yolcular, tüccarlar, kadın ve çocukların olması muhtemel olan büyük bir orduya karşı; komplo kurması, üzerlerine mancınık fırlatması, onları boğacak olan şeyi üzerlerine salması, ateş yakması, onların yiyecek ve içeceklerine mani olması ise gerekmez, uygun görülmemiştir.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

C. Harp Ehlinden Birinin Elindeki Mürtet Kölenin Durumu

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Ehl-i harpten bir kişi, müslüman bir köleyi esir alsın bu köle de İslâm'dan dönse, sonra da onu alıp kaçıran kimse(harbî), müslüman olsa ve sonra mürtet kölesiyle birlikte İslâm ülkesine gelirse, bu mürtet köleye İslâm teklif edilir.

²⁷⁵ Hâdî, a.g.e., s. 441-442.

²⁷⁶ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 357.

Müslümanlığı kabul ederse, o kişinin kölesi olmaya devam eder. Müslüman olmayı kabul etmezse de mürtet olduğundan dolayı öldürülür. Çünkü sonradan Müslüman olan sahibi, mürtet köleye sahip olmuştur. Bu mürtet kölenin hükmü, diğer mürtet olanların hükmü gibidir.²⁷⁷

Müslüman köle ve harbî arasında inanç anlamında tam tersi bir durum olsa; yani müslüman köle İslâm'dan çıkıp mürtet, gayrimüslim harbî de İslâm dinine girip müslüman olsa, İslâm diyarına geldiklerinde, tekrar müslüman olmaya davet edildiğinde müspet cevap vermeyen mürtet köleye, diğer mürtetlerle aynı muamelede bulunulur, öldürülür. Eğer tekrar İslâm'a dönerse, müslüman olmuş bu yeni sahibinin kölesi olarak kalır.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

D. Harp Ehlinden Birinin Elindeki Mürtet Ümmüveled Cariye Ve Mükâtepkölenin Durumu

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Mürtet olan mükâtepköle sahibi harbîmüslüman olsa ve onunla birlikte İslâm ülkesine gelse kendisine İslâm teklif edilir. Kabul ederse, sonradan müslüman olmuş olan sahibinin mükâtepköle sahibi olarak devam eder. Kabul etmezse öldürülür.²⁷⁸

Sonradan mürtet olan ümmüveled bir kişiyi esir ederek elinde tutan harbî, müslüman olunca mürtet kadına İslâm teklif edilir. İslâm'a dönerse o zaman bu kadın fidye yoluyla kurtarılır. Fidyeyi verip ümmüveled kadını kurtaracak olan kişi, harbîden önce bu kadının sahibi olan müslüman kişidir. Bu ilk sahibi, Müslümanlığı tekrar kabul eden ümmüveled kadını fidyeyle kurtararak yine kendisine alır. Kadın müslüman olmayı reddederse öldürülür. Mürtet olmadan önce Müslüman ümmüveled bu kadınla, Müslüman ilk sahibi bir münasebet yaşamış olduğu için bu ümmüveled kadının harbî olup müslüman olan sonraki sahibiyle de bir münasebet yaşamasını İslâm haram kılmış, yasaklamıştır. Bu yüzden mürtetlikten dönüp tekrar Müslüman olan ümmüveledin kendisinden çocuğu olan ilk sahibine verilmesi gerekir. Bu ilk sahibinin

²⁷⁷ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 353.

²⁷⁸ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 354.

fidye için parası yoksa İslâm hazinesinin parasıyla kurtarılır. Eğer kadın hamileyse onu doğurması beklenir. Sonra mürtet olarak devam ederse öldürülür.”²⁷⁹

Mürtet olan mükâtep kölenin ve ümmüveled cariyesinin her ikisinin de durumu için, onlar tekrar İslâm’a dönerlerse: Mükâtep köle, sonrakimüslüman olmuş yeni sahibinin yine mükâtep kölesi olarak devam eder, ümmüveled cariye; bu kadının harbî olup müslüman olan sonraki sahibiyle de bir münasebet yaşamasını İslâm yasaklamış, haram kılmış olduğundan ümmüveled cariye, kendisinden çocuğu olan ilk müslüman sahibine fidye karşılığı geri verilir. Müslümanlığa geri dönmezlerse her ikisi de öldürülür.

Muhtasar’da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

V. İSLÂM VE DÜŞMAN TOPRAKLARINDAKİ BAZI DURUMLAR

A. İmamın Sorumlulukları

Tecrîd’de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“İmamın toplumdaki yakın, uzak, zengin, fakir ayrımı yapmadan Allah’ın hadlerini herkese uygulaması gerekir. Yine aynı şekilde hiçbir ayırım yapmadan, toplumdaki isyan eden herkese sert davranması gerekir.²⁸⁰ İmamın, mükellef olan her müslümandan Allah’ın(cc) hakkı olan malları alarak, korkusuzca ve kimseye ayrıcalık yapmadan gerekli yerlere vermesi gerekir.²⁸¹ Allah’ın(cc) emirleriyle hüküm verirken ve mal dağıtımında adil ve eşit davranması gerekir. İmamın vazifesi, halkın dini yönden ihtiyaç duyduklarını onlara öğretmesi ve her zaman onların menfaatlerini gözetmesidir. Onlar için en faydalısı ise, dini konularda en ihtiyaç duyduklarını imamın onlara öğretmesidir.²⁸²

İmamın din ve fazilet ehline yakın durması ve fakirlere, miskinlere ve yolda kalmışlara yardımcı olması gerekir. İmamın halkın kendisine bürokrasi olmadan, kolayca ulaşabilmesi için, gizli, açık, her türlü sıkıntılarını rahatça dile getirip

²⁷⁹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 354.

²⁸⁰ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 350.

²⁸¹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 350.

²⁸² Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 350.

ihtiyaçlarını giderebilsinler diye, toplumun arasında olarak-Hz. Ömer'in halifeyken, gece sokakları dolaşp, evleri ziyaret etmesi gibi- onlara yumuşak muamelede bulunarak onlarla en iyi şekilde ilgilenmesi gerekir.”²⁸³

Hâdî, *el-Ahkâm*'da burada zikredilen imamın sorumluluklarına şunları da ilave eder: “Allah'ın emrine karşı gelenleri, isyanlarından dönüp hayra dönünceye kadar onlara şiddetli davranmak. Emr-i bi'l ma'ruf nehyi ani'l-münker yapmak, onlara hak yolu gösterip onları gûnahtan sakındırmak. Zenginlerin mallarını korumak, fakirlerden açları doyurup, çıplakları giydirip, onlara her şekilde sahip çıkmak. Halka açık olup onlara ihtimam göstererek, durumlarını göz ardı etmemek. Halkın borçlarını ödemek, evlenmeye gücü yetmeyenleri evlendirmek, halka zorbalık yapmamak. Allah'ın(cc) mallarını (kamu malı) tekeline almayıp o malları sadece halkın ihtiyaçları için, halk için harcamak. İmamın çocuklar için babalarından daha hayırlı, babalar için çocuklarından daha hayırlı olması. İmam, bunları yaparsa emaneti yerine getirmiş olur.”²⁸⁴

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

B. İmamın Ümmetinin Sorumlulukları

Tecrîd'de konuyla ilgili hükümler şöyledir:

“Ümmetin imamı sevmeleri ve ona yardım etmeleri gerekir. Ona biat etmekten kaçınmaları, onu yardımsız bırakmaları, onun çağrısı karşısında ağır davranmaları -Hz. Peygamber'in Tebük seferi çağrısında Hz. Kab b. Malik(r.a.) ve diğer iki sahabînin geri kalmaları örneğindeki gibi- haramdır. Ümmetin, imamın emirlerini yerine getirmeleri, onun yasakladıklarından kaçınmaları gerekir ve imam emrettiğinde onun savaştıklarıyla savaşmaları, barış ilan ettikleriyle barış içinde olmaları, düşman ilan ettikleriyle de onların da düşmanlık içinde olmaları gerekir.²⁸⁵ İmam, istediğinde ona biat etmek vaciptir. Kim layıkıyla imamlığı hak eden bir imama biatten kaçınırsa, onun

²⁸³ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 350.

²⁸⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Hâdî, a.g.e., s. 408-411.

²⁸⁵ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 351.

adil olma vasfı düşer, şahitliği kabul edilmez. Ganimet paylaşımından da nasibini alamaz.”²⁸⁶

Hâdî, eserinde konuyu anlatırken şunlardan da bahseder: “İmamın dostlarıyla dost, düşmanlarıyla düşman olmak. İmamın bilmesi gereken bir şeyi ondan gizlememek. Kendileri, babaları, çocukları, kardeşleri, akrabaları ya da başkaları zararına da olsa imama yardım etmek. İmam hareket emri verdiğiğinde harekete geçmek, oturma emri verdiğiğinde oturmak, savaş emri verdiğiğinde savaşmak yani her anlamda imama itaat etmek. Canlarını, ailelerini, evlatlarını ve mallarını korudukları şeylerden imama da korumak. İmama verdikleri sözleri yerine getirmek. Bunları yaparlarsa Allah’ın(cc) onlara vacip kıldığı görevleri yerine getirmiş olur, Allah(cc) katında temiz, muttaki mü’minlerden olurlar. Din günü onlara korku yoktur. Haşir zamanı herhangi bir kötülükle karşılaşmazlar. Konuyla ilgili Enbiyâ Suresi 103. ayette şöyle bahsedilir: **“En büyük korku bile onları tasalandırmaz ve melekler onları, ‘İşte bu, size vaad edilen (mutlu) gününüzdür’ diyerek karşılarlar.”**²⁸⁷

Ümmetin, imamdan yüz çevirmesi caiz değildir. İmamın cemaatinden ayrılmak, ona biat etmemek doğru değildir. Bu konuda Fetih Suresi 16. ayette şöyle buyrulur: **“Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar.”**²⁸⁸

Muhtasar’da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

C. İmamın İmametten Uzaklaşma Durumu

Tecrîd’de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Halk arasında, Allah’ın emirlerinin uygulanmasında kendisine yardım eden, kendisiyle cihat eden ve bazı konularda istişare için kendisine gelen bir cemaat olduğu

²⁸⁶ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 351.

²⁸⁷ Enbiya, 21/103; daha fazla bilgi için bkz. Hâdî, a.g.e., s. 408-411.

²⁸⁸ Fetih, 48/16 ; daha fazla bilgi için bkz. Hâdî, a.g.e., s. 408-411.

sürece imamın, imametten uzaklaşması caiz değildir. Fakat onlardan, bu cemaatten bir kişi bile bulunmazsa imamın onlardan uzaklaşması caizdir.”²⁸⁹

Hâdî, *el-Ahkâm*’da imamın ümmetinden uzaklaşmasının caiz olduğu durumları şöyle anlatır: Halk, imamın hükmüne uymaz, hükmünde inat ederse, imamın cihat çağrısına itaat etmezse, imam onları harekete geçirmek için çağırırken halk onu oturmaya çağırırsa, Allah yolunda mallarını harcamaya çağırır da onlar da cimrilik yaparsa, imamın halk içinde ikamet etmesi, onlarla vakit geçirmesi doğru olmaz.²⁹⁰ Bunların tersi durumdayken, yani ümmet imama itaat eder durumdayken imamın ümmetinden uzaklaşması caiz olmaz.

Muhtasar’da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

D. Teslim Olarak Zimmet Ehli Olmayı Kabul Edenlerin Durumu

Tecrîd’de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Harp ehli köleler olarak Müslümanlara teslim olduğu zaman; onlar, ellerinde olan şeylerle birlikte müslümanların köleleri olurlar.”²⁹¹

Daha önce de geçtiği gibi, eğer harp ehli müslüman olur ya da zimmî olup cizye ödemeyi kabul ederse müslümanların eline düşen bu harbîlere dokunulmaz.²⁹² Fakat bunlardan birini de kabul etmeyen köleler, artık müslümanların kölesi olurlar.

Muhtasar’da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

E. Zimmet Ehli Olmayı Kabul Eden Harbîlerin Elleriindeki Köleler

Tecrîd’de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“Ehl-i harpten bir kavim zimmet ehli olmayı ve cizye ödemeyi kabul etmiş olsa, ellerinde de Müslüman köleler olsa, zimmet ehlinin bu köleler hakkında iki durumdan birini tercih etmeleri gerekir. Aksi halde zimmet ehlinin müslüman köleleri

²⁸⁹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 351.

²⁹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Hâdî, a.g.e., s. 398-404.

²⁹¹ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 353.

²⁹² Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 358.

ellerinde bulundurma hakkı yoktur. Bu iki durum: 1. Zimmîlerin elinde bulunan müslüman kölelerin, ebeveynlerinin ya da müslümanların zimmîlere fidye ödemeleri, ki bu ödenecek fidyenin zimmîlerin ödemeleri gereken cizyeden düşülmesi karşılığında bu müslüman köleler serbest bırakılır ve hür olurlar. 2. Zimmîlerin bu müslüman köleleri, müslümanlara satması gerekir. Bu durumda bu müslüman köleyi ya da köleleri satın alan müslüman kişi onların sahibi olur. Çünkü bir zimmînin bir müslümana malik olması caiz değildir.”²⁹³

el-Ahkâm'da da aynı şekilde bahsedilmiştir.²⁹⁴ Yani ellerinde Müslüman köleler bulunan ehl-i zimmi²⁹⁵; onları bırakma karşılığında fidyeyi kabul ederlerse, kendilerine ödenecek olan fidye miktarı kadar, zimmîlerin ödemesi gereken cizye vergisinden²⁹⁶ düşülür ya da bu köleler, müslüman birisine yine köle olarak satılır. Zimmîlerin bunlardan birini seçmeleri gerekir. Başka bir alternatif söz konusu değildir.

Muhtasar'da konuyla ilgili hüküm bulunmamaktadır.

F. Daru'l-Harp Vatandaşlarının İslâm Topraklarına Girdiğinde Cizye Sorumluluğu

Tecrîd'de konuyla ilgili hüküm şöyledir:

“İmamın, ehl-i harpten müslümanların beldelerine giren herkesi bilmesi, bundan haberdar olması gerekir. Çünkü müslüman yurduna giren kişi, bir seneden fazla kalırsa imam, ona cizye vermeyi zorunlu tutarak, zimmî statüsü verir. Cizye vermek istemezse o kişiyi ülkeden çıkarır.”²⁹⁷

Muhtasar'da konuyla ilgili hükümler şöyledir:

²⁹³ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 354.

²⁹⁴ Hâdî, a.g.e., s. 450.

²⁹⁵ Ehl-i zimme: Uzun süre dâru'l-İslâm'da yaşamak isteyen yabancılarla yapılan(gayr-imüslim) bir tür vatandaşlık sözleşmesine 'zimmet akdi' ve sözleşme yapılan bu yabancılara da 'zimmet ehli' (ehl-i zimme) denir. Bkz. Eyyüb Said Kaya, “Zimmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 424.

²⁹⁶ Cizye vergisi: Harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık tebaadan olan gayri müslimlerin ödedikleri vergiye denir. Bkz. Mehmet Erkal, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, s. 42.

²⁹⁷ Müeyyed-Billâh, a.g.e., s. 353.

“Bir dâru’l-harp vatandaşı eman alarak İslâm topraklarına girse bir yıldan fazla ikamet etmesine müsaade edilmez ve devlet başkanı ona ‘Burada tam bir yıl ikamet edeceksen sana cizye konulur’ der.²⁹⁸ Bir yıl ikamet ederse zimmî statüsüne girer ve ondan cizye alınır. Bundan sonra dâru’l-harbe dönmesine izin verilmez.”²⁹⁹

Tecrîd’de ve *Muhtasar*’daki hükümler şu yönlerden aynıdır:

Her iki eserde de harp ehlinden birisi dâru’l-İslâm’da belli süreden fazla kalacak olursa, o kişiye zimmî statüsü verilerek üzerinde cizye vergisi mükellefiyeti oluşturulur. Zimmîliği, akabinde cizye vergisini kabul etmeyen ehl-i harp vatandaşı, bir yıldan fazla dâru’l-İslâm’da kalamaz.

Tecrîd’de ve *Muhtasar*’daki hükümler şu yönlerden farklıdır:

Tecrîd’de, imamın harp ehlinden dâru’l-İslâm’a giren herkesten haberdar olması gerektiğinden bahsedilir. *Muhtasar*’da hükmün genelinde yine bu anlamda bir mananın olduğu anlaşılrsa da böyle bir ifade kullanılmamıştır.

Tecrîd’de İslâm yurduna gelen harp ehli vatandaşının zimmî statüsü verilip cizye vergisiyle mükellef tutulması, İslâm topraklarına gelmesinin üzerinden bir senenin geçmiş olması durumunda söz konusuysen, *Muhtasar*’da bu süre tam bir senedir. Baştan henüz bir sene dolmadan, bu kişiye devlet başkanı “tam bir sene duracaksan cizye ödersin” diyerek onunla anlaşma yapar ve bir senenin dolması durumunda bu kişi zimmî olup, cizye öder.

Muhtasar’da -bir dâru’l-harp vatandaşı eman alarak İslâm topraklarına girse bir yıldan fazla ikamet etmesine müsaade edilmez- ifadesi yer alır. Hükmün tamamını düşünerek baktığımızda; bir dâru’l-harp vatandaşı aldığı emanla bir seneden az olmak şartıyla İslâm topraklarında bulunabilir anlamı kastedilir. *Tecrîd*’de emandan bahsedilmez.

Muhtasar’da zimmî olup, cizye ödedikten sonra dâru’l-harpe dönemeyeceğinden söz edilirken, *Tecrîd*’de böyle bir şeyden bahsedilmemektedir.

²⁹⁸ Kudûrî, a.g.e., s. 574.

²⁹⁹ Kudûrî, a.g.e., s. 574.

SONUÇ

Toplumların, genel manada birbiriyle iletişimini, etkileşimini, savaş ve barış zamanlarındaki karşılıklı haklarını konu alan devletler hukuku, insanlığın yaratılışından bu yana varlığı hep söz konusu olan bir alan olmuştur.

İslâm devletler hukuku ise, en iyi örnek olarak Hz. Peygamber döneminde İslâmiyet'in gelişiyile birlikte ortaya çıkmıştır. Savaş gibi mecburi durumlar dışında müslümanlar ve gayri müslimlerin barış içinde yaşamalarını amaçlar. Hz. Peygamber döneminden günümüze birçok şeyin değişmesiyle birlikte bu alanda da birtakım farklılıklar söz konusu olmuştur.

Geçmişten günümüze bu sahada yapılan çalışmalar, dönemin şartlarına, mezhep anlayışına göre değişiklik göstermiş, her eser kendi zamanını yansıtır nitelikte hazırlanmıştır. Bu çalışma da Zeydiyye ve Hanefiyye mezheplerine ait *Tecrîd* ve *Muhtasar* eserlerinin incelenmesine yöneliktir. Eserler ile ilgili bazı bilgilendirmeler yapıldıktan sonra, *Tecrîd*'deki 'siyer' bölümü incelenip *Muhtasar* ile mukayese edilerek her iki eserin benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tecrîd ve *Muhtasar*'a genel olarak bakıldığında; her iki eserin de sade, anlaşılır bir üslupla Arapça olarak, sistematik bir şekilde hazırlandığı görülür. Yine her iki eserde kendi mezhebinin görüşleri dâhilinde kaleme alınarak, mezheplerine ait öncü imamların görüşlerine göre oluşturulmuş, başka mezheplerin görüşlerine yer verilmemiştir.

Çalışmanın "siyer" bölümünün mukayesesi bağlamında, söz konusu iki eser arasında çoğunluk olarak benzerliklerin olduğu görülmüştür. Fakat farklılıklar da benzerliklere yakın seviyededir. Örneğin, her iki eserde de düşmanla savaşmadan önce onları İslâm'a davet vardır. Eğer düşman tarafından hakka davet kabul edilmezse, onlardan bu sefer cizye vermeyi kabul etmeleri istenilir. Cizye vermeyi de kabul etmediklerinde onlarla savaşılacağından bahsedilir. Fakat bu iki tekliften herhangi birini kabul ederlerse onlarla savaşılmayacağından, onların cizye vermeyi kabul

etmeleri durumunda kendilerine müslüman halk gibi muamele edileceğinden bahsedilir.

Yine başka bir benzerlik, her iki eserde de gayri müslim bir kişi ya da bir gruba bir İslâm beldesinde hür bir şekilde bulunabilmeleri için bir müslüman tarafından eman verilebileceği, bu emandan sonra emanın süresi doluncaya kadar müslümanlardan kimsenin eman verilenlere herhangi bir öldürme ya da kasıtlı olarak onların aleyhinde bir saldırı girişiminde bulunamayacağından bahsedilmektedir.

İki eser arasında bazı farklılıklar da mevcuttur. Örneğin, İslâm ordusunun aldığı esirlere muamelesinin nasıl olması gerektiği konusunda mezheplerin görüşleri şöyledir: Hanefî mezhebine göre, devlet başkanı esirler için şu üç karardan uygun gördüğünü uygulama hakkına sahiptir; isterse onları öldürür, isterse köleleştirir, isterse de İslâm devletinin himayesinde onlardan cizye alarak, zimmî statüsünde onları gayri müslim bir azınlık olarak bırakır. Bu görüşün sebeplerine örnekleriyle birlikte yer verilmiştir.

Zeydiyye mezhebinde ise; elinde bir esir bulunan kişi, eğer bu esir daha önce müslümanlardan birini öldürmüştü o da elindeki esiri öldürür, yaralamışsa ona da aynı muamelede bulunulur, bu tür bir şey yapmadıysa da hapsedme ya da serbest bırakma seçeneklerinden ona uygun gördüğünü uygular. Buna rağmen duruma göre esirin öldürülmesinin daha uygun olacağını düşünürse onu öldürür. Eğer esir, bu anlamda hiçbir müslümana zarar vermemiş ve herhangi olumsuz bir durumu da görülmiyorsa esirin öldürülmesi caiz görülmemiştir.

Ayrıca “ümmüveled, mükâtep köle uygulamaları, mürtet, zimmet ehli” gibi bazı konularda da farklılıklar görülmektedir. Örneğin, *Tecrîd*'de müslüman birine ait yine müslüman bir köle, gayri müslim bir kişiye ya da gruba eman verebilirken *Muhtasar*'da efendisinin izni olmadan, kölenin kendisinin eman verme yetkisi yoktur.

Ganimetin paylaşımında da iki mezhep arasında bazı benzerlik ve farklılıklar mevcuttur. Örneğin; Zeydiyye mezhebinde hayatta iken Hz. Peygamber'e ait olan safiy hakkı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet başkanına geçerken, Hanefî mezhebinde Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte bu hak sona ermiştir, devlet başkanı

tarafından devam ettirilemez. İki mezhep arasındaki “ganimet” eksenli farklılıklar çoğunlukla Enfâl Suresindeki 41. ayetin farklı şekilde anlaşılmasından kaynaklıdır.

Ayrıntıda bu tarz farklılıklar olsa da ganimet paylaşımının genel anlamda her iki mezhepte de şöyle yapılmasının uygun görüldüğü söylenebilir: Ganimetin 1/5'i(humus) devlet hazinesine ayrılırken, diğer 4/5'i cephede savaşmak için hazır bekleyen askerler arasında paylaşılır. Bu esnada yardım için burada bulunan kadın, çocuk ve kölelere ganimet yerine gönüllerini alacak şekilde hediyeler verilir.

Araştırmada *Tecrîd*'in muhtevası esas alındığı için, *Muhtasar*'da yer tutan bazı konulara değinilmemiştir. *Tecrîd*'de bulunmayıp *Muhtasar*'da geniş bir şekilde anlatılan bu konular şöyle sıralanabilir: Gayri müslimlerin müslümanları kalkan edinmeleri, silahlarla ilgili hüküm, kadınların cihada katılmaları ve mukaddes şeyleri cihada giderken götürmek, düşmanla esir değişimi, düşmandan kaçarak müslümanlara katılan köleler, dâr'ul-harpte şehit olan askerlerin ganimetler üzerindeki hak durumu, islam ülkesinden dâr'ul-harbe kaçan köle ve hayvanların durumu, islam askerlerinin dâr'ul-harpte ve dâr'ul-islam'da ganimetten yararlanma durumları, dinden çıkan kişinin (mürtet) kendi malı üzerindeki tasarrufu, mürtedin mirasçılığı, mürtedin borçlarının ödenmesi durumu, isyancıların ele geçirdikleri şehirlerden topladıkları öşür ve haraç vergileri.

Ümit ederim ki bu çalışma, dünyadaki savaş, barış ve tarafsızlık zamanlarında müslüman ve gayri müslimler arasındaki hukukun neler olduğu ve bunların nasıl uygulandığı ya da nasıl uygulanabileceği konusunda daha isabetli bir bakış açısı oluşturulmasına katkıda bulunur ve yeni araştırmalara vesile olur.

KAYNAKÇA

- ARAL Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul: İkinci Yayım, 1992.
- ARVAS Mehmet Sait, *el-Hâkim Es-Şehîd El-Mervezî'nin El-Kâfî Adlı Eserinden Zekat, Savm, Hayz Ve Menâsik Bölümlerinden Tahkiki* (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- ATMACA Yılmaz, *Müzenive Tahavi'nin Muhtasarlarının 'Zekât' Bölümlerinin Kaynak, Muhteva Ve Metod Açısından Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- BARDAKOĞLU Ali, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, ss. 1-21.
- BEDİR Murteza, "Ez-Ziyâdât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, ss. 483-484.
- BOZKURT Nebi, "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, ss.75-77.
- BULUT Abdurrahman, *Ebu Ca'fer Et-Tahavi'nin Muhtasar'ındaki Tercihleri* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- BÜYÜKKÖRÜKÇÜ Muhammed Tahir, *Hâdevî Fıkhının Doğuşu (Hâdî ilel-Hakk'ın el-Ahkâm'ı Çerçevesinde)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- ÇAĞIL Orhan Münir, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, İstanbul: ikinci Yayım, 1963.
- ÇAKAN İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, İfav Yayınları, 1989.

- DUMAN Soner, “Kudûrî ve Muhtasar’ı”, *Muhtasaru’l-Kudûrî* (Terc. Soner Duman, Osman Güman), İstanbul: Beka yayıncılık, 2015, ss. 11-15.
- EBU ZEHRA Muhammed, *İmam Zeyd*, çev. Salih Parlak, Ahmet Karabaha, İstanbul: Şafak Yayınları, 1993.
- , *Mezhepler Tarihi*, Sıbgatullah Kaya, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2013.
- , *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi*, C. 2, Abdülkadir Şener, Ankara 1968.
- EBU’L-HÜSEYN Ahmed b. Ebû bekr, *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*, Köprülü Hacı Ahmed Paşa, No: 93; Süleymaniye Ktp, D. İbrahim Paşa Koleksiyonu, No: 563, s. nr: 93 0b-1a.
- EMÂLÎ, Ahmed b. Îsâ, (*Kitâbu Ra’bu’s-Sad’*), thk. Ali b. İsmâil b. Abdullah es-San’anî, I-III, Dâru’n-Nefâis, Beyrût 1410/1990.
- ENÇAKAR Orhan, *Kerhî’nin Muhtasar’ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi - Kudûrî’nin Muhtasar’ının “İcâre” Bölümü Çerçevesinde* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- ERDOĞAN Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 5. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- ERKAL Mehmet, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, ss. 42-45.
- ERMENÂZÎ Necîb, *eş-Şeru’d-devlî fi’l-İslâm*, Dımaşk, 1930.
- GÖKALP Yusuf, “Zeydiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, ss. 328-331.
- GÖKALP Yusuf, *Zeydilik ve Yemen’de Yayılışı* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- GÜLEK Vildan, *Hâkim Eş-Şehîd El-Mervezî’nin El-Kâfî Adlı Eserinin “Kitâbu’t-Talâk” Bölümünün Tahkiki* (Ortak Tezli Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

- GÜNDÜZ Eren, *Zeyd bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuku Düşüncesindeki Yeri*, 1. b., İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2008.
- GÜNDÜZ Havva, *Tahâvî ile Kudûrî'nin Muhtasar'larının Aile Hukuku Bölümlerinin Muhteva Ve Metot Açısından Karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- GÜNEY, Necmeddin, *Kudûrî'nin "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî" Adlı Eserinin 'Siyer' Bölümünün Edisyon Kitiği*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2006.
- HÂDÎ-İLELHAK Yahyâ b. el-Hüseyin, *Kitâbu'l-Ahkâm fi'l-Halâli ve'l-Harâm*, C.1, Sa`de: Mektebetu'tTurâsi'l-İslâmî, 1420/1999.
- , *Kitâbü'l-müntehâb ve Kitâbu'lfunûn*, 1. b., San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemanî, 1993.
- HAMİDULLAH Muhammed, *İslâm'da Devlet İdâresi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- İLTAŞ Davut, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, ss. 385-388.
- KALLEK Cengiz, "Kudûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, ss. 321-322.
- KARAMAN Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- KAVAKÇI Yusuf Ziya, *Suriye-Roma Kodu ve İslâm Hukuku (Macmû' al-Fıkh Sistematiği ile)*, Ankara, 1975.
- KAYA Eyyüb Said, "Zimmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, ss. 424-428.
- , "El-Mebsût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, ss. 214-216.

- KAZI A. K., “Zeydî Fıkhının Gelişimine Dair Notlar”, c, s, I, *Eskişehir, O.Ü.İ.F.D.*,2014, ss. 209-218.
- KESKİN Süleyman, *el-Hâkim eş- Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfî Adlı Eserinin Kitâbu's-Salât Bölümünün Tahkiki*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- KEVSERÎ M. Zâhid, *Bulûgu'l-Emânî*, Kahire, 1355.
- KOCA Ferhat, “el-Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*,C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, ss. 64-70.
- KÖSE Saffet, “Zeyd b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, ss. 313-316.
- , “el-Mecmû’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, ss. 265.
- KUDÛRÎ Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, Soner Duman, Osman Güman, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- MEYDÂNÎ Abdülganî b. Tâlib, *Muhtasar-ı Kudûrî Şerhi Lübbâb Tercümesi*, 1. b., Hüsamettin Vanlıoğlu, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel, Abdullah Hiçdönmez, İstanbul: Muallim Neşriyat, 2017.
- MÜEYYED-BİLLÂH, Ahmed b. el-Hüseyin b. Harun b. el-Hüseyin el-Harunî el-Hasenî, *Tecrîd fî fıkhi'l-İmâmeyni'l-A`zameyn el-Kâsım b. İbrahim Aleyhi's-Selâm ve Hafîdihî el-İmâm el-Hâdî Yahya b. el-Hüseyin Aleyhi's-Selâm*, San`â': Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1422/2002.
- , *Şerhu't-Tecrîd fî Fıkhi'z-Zeydiyye*, San`â':Merkezü't-Türâs ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 1427/2006.
- ÖĞÜT Salim, “Ebû Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, ss. 260-265.

- ÖZ Mustafa, “Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, ss. 481.
- ÖZEL Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 4. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2014.
- ŞEYBÂNÎ Muhammed b. Hasan, *el-Câmiu's-sağîr*, Beyrut, 1406/1986.
- , *el-Mebsût*, Kahire'de (1324-1331).
- , *Kitabu'l-Asl*, Tashih ve Tahkik: Ebu'l Vefa Afgani, İdaretu'l Kur'an ve Ulumu'l İslâmiyye, yy. yt.
- TAHÂVÎ Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Seleme b. Abdülmelik b. Seleme b. Süleyman b. Hamid Ebû Câfer el- Ezdî el-Mısırî (321/933), *Muhtasaru't-Tahâvî*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Lecnetü ihyâi'l-me'arifin-nu'mâniyye, Haydarâbat-ts.
- TAHAVÎ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî, *el-Muhtasar*, nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Dâru'l-Kitâbi'lArabî, Kâhire1370/1951.
- , *Mukayeseli Hanefî Fıkıhı Tahavi Muhtasarı*, Çev. Soner Duman, İstanbul: Beka: 2013.
- TANRIVERDİ Hüseyin Zeydi Muhaddis Ahmed b. İsa'nın Emâli Adlı Eserinin Kaynakları ve Tasnif Metodu (Doktora tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2019.
- TAŞ Aydın, “Şeybânî, Muhammed B. Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, ss. 38-42.
- ÜMİT Mehmet, “Hâdî ile'l-Hak ve Usûlü'd-Dîn Adlı Risalesi”, C.6, s.12, *Çorum: H.Ü.İ.F.D.*,(2007/2), ss. 119-141.
- , *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım Er-Ressî*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

- ÜNAL, Halit, “el-Asl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, ss. 494-495.
- YAMAN Ahmet, “es-Siyerü'l-Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, ss.327-329.
- YAMAN, Ahmet, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara: Fecr Yayınları: 54, 1998.
- YAŞAROĞLU Hasan, “Zeydiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, ss.324-326.
- YAVUZ, Yunus Vehbi, “el-Câmiu'l-Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, ss. 109-110.
- YILDIZ Aytekin, *Zeyd b. Ali ve Müsned'i* (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- YÜCEL Fatih, “Zeydiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, ss.331-338.
- ZEYD B. ALİ b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Müsnedü'l-İmâm Zeyd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1339, Beyrut-Lübnan.
- , *el-Mecmû'u'l-Hadîsî ve'l-Fikhî*, thk., Abdullah b. Hammûd el-İzzî', San'a, 1422/2002.
- , *Müsned*, Beyrut, Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.